

J. ROTTENBERG

DE TRINITEIT IN ISRAËLS
GODSBEGRIP

9515106

DE TRINITEIT IN ISRAËLS GODSBEGRIP

DOOR

J. ROTTENBERG

MISS. PREDIKANT

H. VEENMAN & ZONEN . WAGENINGEN

Van de jeugd van Alter Mendel Johannes Rottenberg is weinig bekend. Te Dombrowa in Galicië werd hij in 1888 geboren als zoon van Rabbijn Izak Rotenberg en Debora Werker. Zijn eerste jeugdjaren bracht hij voor het grootste deel door in het Jodencentrum van Krakau. Deze tijd was voor zijn latere Zendingsarbeid van buitengewone betekenis. Wie toch kende de Jood en zijn godsdienst beter dan hij, die er in geboren en getogen was? Zijn vader, die in gedachten deze zoon reeds als geëerd en beroemd rabbijn zag, zond hem voor het volgen van een driemaandelijks cursus in Talmoed-studie, naar een zekere Dr. Cohn te Bazel. Daar hoorde hij, bij een dispuut tussen twee Joodse studenten over Jezus van Nazareth, verschillende aanhalingen uit het Nieuwe Testament. Dit wekte sterk zijn nieuwsgierigheid, zodat hij graag dit boek wilde bezitten. Gelukkig kon hij een klein exemplaar aanschaffen en in het geheim daarin gaan lezen. De gelijkenissen trokken hem bijzonder aan. Toch kon noch durfde hij met iemand erover spreken, waaraan hij evenwel behoefte gevoelde.

Hij kreeg van een zekere Friedental de raad naar Nederland te gaan, waar hij zich in alle rust kon bezighouden met de vragen die bij hem leefden. In 1911 kwam hij in ons land aan. Bij Joseph Zalman kreeg hij een plaats in diens huis en hart! Intensieve en soms ook heftige discussies, zowel met Zalman als met leden van de synagoge, deden hem tenslotte met overtuiging kiezen voor de christelijke doop. De waarheid had, zoals hij later zelf schrijft, hem vrijgemaakt. Hij getuigt er zelf van:

"Vele waren de indrukken die ik reeds van het N.T. had ontvangen, maar nu zag ik Christus zelf en Zijn heerlijkheid als die van de Eengeborene van de Vader, vol van genade en waarheid, in wie God tot mij kwam, en door wie ik tot God kon naderen. Ik ondervond persoonlijk de werking des Heiligen Geestes die mij vrijmoedigheid gaf om te zeggen: Ik ben met God verzoend door zijn Zoon Jezus Christus."

ברוך רחמנה דיהב:
אוריאן תליתאי
לעם תליתאי
על יד תליתאי
ביום תליתאי
בירחא תליתאי.

Geloofd zij de Algoede, die een drievoudige leer (Wet, Profeten en Geschriften), aan een drievoudig volk (Priesters, Levieten en Israëlieten), door de hand van een Drievoudige (Vader, Zoon en Heilige Geest), op den derden dag (na de reiniging), in de derde maand (na de verlossing uit Egypte), gegeven heeft.

Babylonische Talmud, tractaat Sabbath 88a.

I N H O U D

	blz.
I. Inleiding	7
II. De meervuldigheid Gods in het Oude Testament	19
III. Het Triniteitsprincipe in het Oude Testament .	26
IV. De onderscheiden personen in het Oude Testament	38
V. De Theophanieën in het Oude Testament . . .	60
VI. Het Triniteitsbegrip in het alexandrijnsche Jodendom	92
VII. Het Triniteitsbegrip in de Targumim	105
VIII. Het Triniteitsbegrip in de Kabbala	123
IX. De Schechinah	136
X. De Metatron	141
XI. Het Triniteitsprincipe in de joodsche liturgie .	146
XII. De Triniteit en mijn eigen belijdenis	150

De Drieëenheid een belangrijk Bijbels maar ook zeer Joods geloofspunt, vindt Johannes Rottenberg

Mocht je niet zoveel tijd hebben :-)
vanaf blz. 150 verteld Johannes wat zijn belijdenis is over de Triniteit.

5

Veel leesplezier en dat de Heere dit mag gebruiken tot Zijn eer en glorie!!

INLEIDING

NIET voor een theorie, noch voor een systeem, voor geen stelsel en zelfs niet voor een godsdienst vraag ik in dit oogenblik uw aandacht. 't Gaat om het hoogste en heiligste: wij onderwinden ons om van den driemaal Heilige te stamelen. Is er een onderwerp verhevener dan dit? Is er een gedachte dieper dan deze? Is er een werkelijkheid zoo ontzaglijk en zoo geheel ons wezen en alle dingen, de zienlijke en onzienlijke, aangrijpend als de Heilige, uit Wien, door Wien en tot Wien al deze dingen zijn? Hij is boven allen en in allen. In Wien wij leven, ons bewegen en zijn. Het Leven van ons leven, het Licht van ons licht, de Realiteit aller realiteiten. Hij, die alle dingen draagt door het woord zijner kracht. Zich openbarend en nochtans zich verborgen houdend. Een God van verre en toch een God van zeer nabij. De God naar Wien onze ziel dorst, meer dan het hert naar de waterstroomen.

Er is niets, dat onze schamelheid zoo ontdekt, als de bepeinzing van een onderwerp als dit. En niets dat onze ziel zoo in verslagenheid als wegzinken doet. En toch zal het besef dier schamelheid en de diepte dier verslagenheid de maatstaf moeten wezen bij het stamelen van den schrijver en het volgen van den lezer. Want alleen in deze diepte wil de Heilige uit de ontoegankelijkheid zijner lichtwoning nederdalen, tabernakelen en zich openbaren.

Jarenlang heeft dit onderwerp mij beziggehouden en heb ik den drang weerstaan om uiting te geven aan mijn bevindingen, nadat ik mij had opgemaakt om dat groote gezicht te bezien.

Is het raadzaam, zoo vroeg ik mij af, in dezen tijd van gisting een onderwerp van zoo transcendent karakter aan de orde te stellen? Heel de denkende wereld is in een nooit gekende verwarring en heel de samenleving ondervindt daar de gevolgen van. Wat vast en onomstootelijk scheen, wordt met den grond gelijk gemaakt. In landen, waar eeuwenlang Jhvh als den Eenige en Drieëenige werd aangebeden, wordt Hij thans gesmaad. Niet slechts door dictators en leiders, maar ook door priesters en profeten van den officieelen eeredienst. Mannen en vrouwen, in den naam des Vaders, des Zoons en des Heiligen Geestes gedoopt, stellen er een eer in zijn verbond met hem te verbreken en zijn naam te lasteren. Is dat een tijd voor zoo groote abstractie als het verheven mysterie der heilige Drieëenheid? Zou het niet beter wezen om den metaphysieken kant van den godsdienst maar voorloopig ter zijde te stellen, en zich op het „praktische Christendom” toe te leggen? Moeten wij niet trachten in de allereerste plaats de groote problemen van wereldcrisis en wereldnood op te lossen? Geestelijke waarden zijn goed in een eeuw van geloof. Onze eeuw van radio en bioscoop en auto en vliegmaschine echter is praktisch. Wij trachtten de wereld te verbeteren niet door scholastische waarheden, maar door wereldbonden en internationale conferenties, — door de kerk in het midden van de bewegingen te plaatsen. En zou de behandeling van het mysterie der Drieëenheid, zonder eenig „praktisch” nadeel voor volk en vaderland, niet uitgesteld kunnen worden?

Totdat de waarheid mij aangreep met de vraag: als de fundamenteen wankelen, wordt het dan geen tijd om de geestelijke waarden, waarop zij rusten, te onderzoeken? En is het niet van het hoogste belang en dringend noodig, juist nu, om het wezen van dat geestelijke bezit nauwlettend te

bezien en zijn eeuwige kracht en goddelijkheid te benaderen?

Maar dat benaderen van zoo hooge verhevenheid en zoo onpeilbare diepte, — wie ben ik om mij daartoe te onderwinden? En evenwel beveelt het Woord: „Staat op de wegen, en ziet toe, en vraagt naar de oude paden, waar toch de goede weg zij, en wandelt daarin, zoo zult gij rust vinden voor uwe ziel.” ¹⁾ Wáár is dat woord van den ouden profeet en klemmend van kracht juist in een tijd als den onzen. Zoo-dra men den voet zet op die wegen en toeziet, bemerkt men dat. Alles vraagt naar hernieuwing en herleving. Maar nooit was een godsdienstige herleving een nieuw begin. En nooit is een geestelijke groei mogelijk in een kerk, die zich los snijdt van den wortel, waaruit zij voortkwam. De groote hervormers waren er vóór alle dingen op uit, om hen, die zich blind staarden op de mogelijkheid van nieuwe systemen en nieuwe openbaringen, terug te leiden naar wat zij reeds bezaten, en hun oog te openen voor het geloof hun van de heiligen overgeleverd. En dat is in volkomen harmonie met het woord van den Heiland, dat met één slag alle soortgelijke verwachtingen van Joden en niet-Joden vernietigt, als Hij zegt: „Zij hebben Mozes en de profeten, dat zij die hooren!... Indien zij Mozes en de profeten niet hooren, zoo zullen zij ook, al ware het, dat er iemand uit de dooden opstond, zich niet laten gezeggen” ²⁾.

In dezen tijd, waar ook in de kerk gansche groepen met enthousiasme grijpen naar nieuwe systemen en nieuwe aanpassingen aan wat als moderne behoeften wordt gehuldigd, en waarvan nieuw leven en nieuwe bloei wordt verwacht, is het noodig ons te herinneren, dat niet een nieuwe, naar een eeuwige beweging beteekenis heeft. Want al wat nieuw

¹⁾ Jer. 6 : 16, 17.

²⁾ Luk. 16 : 29, 31.

is, wordt oud en verouderd. Alleen wat eeuwig is, blijft nieuw en vernieuwt zich.

De moderne wereld vraagt smalend, of de kerk dan geen verandering en verbetering noodig heeft. Wie onzer zal dat ontkennen? Maar wat verandere in den loop der tijden, en waarin de kerk ook doervloeie of verachtere: er is geen andere weg om tot eenigen dageraad der vernieuwing te komen dan tot de wet en tot de getuigenis.

We hebben dus ons in de eerste plaats te bezinnen op het bezitten onzer bezittingen. In de ontdekking van de schatten des geloofs ligt de boodschap, waarnaar het menschenhart dorst. Maar is de glans en de heerlijkheid dier schatten niet hier en daar verdonkerd door de organisatie der kerk? En is de boodschap door formalisme niet voor een deel harer vitaliteit verzwakt? Is de stem des Geestes niet gedempt door het stof der conventie, zoodat velen niet verstaan, wat Hij tot de Gemeente zegt en daardoor verstoken blijven van genademiddelen tot versterking van hun geloof?

Daar is heden ten dage een opmerkelijke neiging om zich af te keeren van het dogma, van geformuleerde waarheden. De godsdienst van het gevoel past zich aan bij de jacht en de overstelpende eischen van het moderne leven. De vermoeide ziel vraagt allereerst en uitsluitend rust. En de geestelijke leiders staan iedere week voor een eisch van actie, die de rustige meditatie uitsluit. En zoo wordt het gevoel bevredigd ten koste van de kennis der leer, die naar de godzaligheid is. En de deur geopend voor leeraars, zich uitgevende voor leiders, maar die de oude beproefde leer verwerpen of de groote fundamenteele waarheden niet overpeinsd hebben, en hun kracht en beteekenis daardoor onderschatten tot verachtering van hun eigen geloof en dat hunner volgelingen.

Het is meer dan tijd om tot de Schrift en tot geheel de Schrift, tot het oude geloof en de oude geloofsleer in ernstige studie terug te keeren. Zoekt eerst het koninkrijk Gods en zijne gerechtigheid en al deze dingen zullen u toegeworpen worden. Dat is de grondwet van het Evangelie. Daar ligt alles in besloten. Daarheen moet al ons verlangen en al onze zorg uitgaan. Niet de gaven, maar de Gever. Niet de voordeelen van het Evangelie, onder het mom van praktisch Christendom. De uitspraak van den Heiland is zoo absoluut mogelijk en snijdt alle andere bezorgdheid radicaal af. Wanneer een geslacht zich slap aanstelt tegenover de fundamenteele waarheden, de grondslagen van dat koninkrijk, dan bevindt het zich in een periode van verval. De kerk, die dan niet meer in staat is tot den bodem der vragen door te dringen, moge nog een tijd voortterren op oude reserves, maar mist den verschen, levenden weg tot bloei en de levende bouwstoffen tot constructieven arbeid.

Het groote gevaar van onzen tijd is de neiging om een middenweg te vinden tusschen geloof en ongeloof. Om te beweren: „Daar is aan beide zijden wat voor te zeggen”. Om te meenen, dat alle dingen op zichzelf onzeker zijn, omdat zoovelen rondom ons van den wind heen en weer bewogen worden. Om terug te deinzen voor een vaste overtuiging ten opzichte van wat oud is, ofschoon het eeuwig is. Om iets uit den Bijbel op den voorgrond te plaatsen, dat men onwedersprekelijk acht, en al het andere als betwistbaar te beschouwen. Openlijke vijandschap tegenover God onteert en verloochent Hem niet in die mate, als een nederbuigend erkennen van een Opperwezen, gepaard aan een ontkennen van de autoriteit van zijn Woord, waardoor het Hem beliefde Zichzelf en zijn waarheid te openbaren.

Mocht de lezing dezer bladzijden menigeen brengen tot

een meer nauwgezette en toegewijde bestudeering der Heilige Schrift, — het zou de vervulling zijn van een der voornaamste wenschen, die mij tot schrijven dreven over een onderwerp, dat de ernstige bijbelonderzoekers en de diepe denkers zoowel van de oude Synagoge als van de oude Kerk met voorliefde bezighield.

Doch dit is niet alles. Er is nog een reden, die mij tot schrijven aanspoorde. En wel deze: Zoo droevig is het met de belijdenis der Drieëenheid in onzen diep vervallen godsdienstigen toestand gesteld, dat die uitdrukking bij velen in onbruik geraakt is. Niet omdat zij een beter woord gevonden hebben, maar omdat zij de zaak waar het om gaat verloren hebben. „Nog nooit,” zoo zeide een voorganger van een rechtzinnig christelijke gemeente met wien ik het daarover had tot me, „heb ik daar troost voor mijn ziel uit geput.” En toen ik dit aan een ander predikant vertelde, zeide hij: „Mij gaat het precies zoo.”

Iets anders dat mij er toe dreef, is dit: Tot mijn groote verwondering kon ik geen boek in onze taal vinden, waarin het gewichtige onderwerp der Drieëenheid in verband met het Oude Testament in het algemeen, zoowel als met de latere hebreeuwsche litteratuur in 't bijzonder, behandeld werd. Dat wil niet zeggen, dat in de standaardwerken van hollandsche theologen de Drieëenheid ontbreekt onder de verschillende dogmatische onderwerpen. Integendeel: ook dit is op breede schaal behandeld. Echter meer bijzonder ten behoeve van theologen, en die zich voor het predikambt voorbereiden. Maar een beknopt geschrift, uitsluitend gewijd aan het leerstuk der Triniteit, bijzonder ook van een joodsch standpunt beschouwd, is mij niet bekend.

Triniteit en Jodendom! Voor velen zal de samenvoeging dezer uitdrukking klinken als een onverdedigbare *contradictio in terminis*. Elke poging om te bewijzen, dat zulk een geloof inderdaad een plaats in het Jodendom bekleedde, zal den doorsnee lezer als uitermate dwaas voorkomen. Toch ben ik er persoonlijk van overtuigd, dat de Israëlieten althans tot op de tweede eeuw onzer christelijke jaartelling geloofden in een drievuldige openbaring van het goddelijk Wezen. Dit komt duidelijk uit bij ernstige studie, zoowel van het Oude Testament als van de joodsche litteratuur van vóór Christus en daarna.

De uitdrukking drieëenheid, drievuldigheid, drie Personen in het goddelijk Wezen komen weliswaar nergens in de Schrift voor. Niettemin zijn ze schriftuurlijk. Het woord *triniteit* is afgeleid van het latijnsche *trinitas*, gevormd uit den wortel *trinus*, d.i. drie in één. Volgens sommige schrijvers is de beroemde kerkvader Tertullianus de eerste, bij wien het voorkomt, volgens anderen de apologet bisschop Theophilus van Antiochië, die het gebruikte bij de verdediging der leer, welke daaronder in de tweede eeuw verstaan werd.

Velen hebben getracht de drieëenheidsgedachte na te speuren in haar historischen oorsprong en wel met betrekking tot de goden der heidenen. De bijzonderheden der primitieve godsdiensten zijn echter onbelijnd en dermate omneveld door een dichten sluier van mythe en bijgeloof, dat er zelfs van eenige oppervlakkige kennis omtrent hun wezen geen sprake kan zijn. Alleen wij weten: dat de mensch naar zijn aard godsdienstig is aangelegd en dat de religie niet te scheiden is van zijn redelijk en zedelijk bestaan. En dat de menschelijke ziel in alle tijden en onder alle omstandigheden, geschapen als zij is tot God, hijgt naar zijn ge-

meenschap, dorst naar Hem, naar den levenden God. En dat dit onrustig verlangen alleen rust en bevrediging vindt in de drievuldige openbaring der Godheid. „Het is onmogelijk eenig systeem ter wereld, den eeredienst rakende, te bestudeeren zonder getroffen te worden door dat geregeld terugkeerend getal drie met betrekking tot het goddelijk Wezen.” ¹⁾

De vraag, waarom een drieëenheid in het goddelijk Wezen en geen eenheid in den zin van alleenheid, geen twee- of viervuldigheid, kwam vanzelf naar voren en we willen het antwoord der denkende wereld de eeuwen door beluisteren.

Daar geldt in de eerste plaats de verklaring van Aristoteles, dat er reeds een drievuldigheid in de natuur der dingen is op te merken, zooals de wereld: boven, om en onder ons; het verleden, het heden en de toekomst; begin, midden en einde; gedachte, woord en daad; geest, ziel en lichaam, e t c e t e r a. En waar de natuur beschouwd werd als de zichtbare openbaring der Godheid, trok Aristoteles naar het algemeen geloof van zijn tijd de conclusie, dat er verband moest bestaan tusschen de drievoudigheid in de natuur en den onzichtbaren God achter de natuur.

In de tweede plaats geeft de drievoudigheid van het gezin: vader, moeder en kind, dat de basis vormt van het menschelijk en maatschappelijk leven, den grondtoon aan van het primitieve begrip der drievoudigheid.

Ten derde is daar de behoefte aan een middelaar. De vrees, die de primitieve volken vervulde tegenover de goden en de begeerte met hun smeekingen het oor van den in de hoogste hemelen troonenden vader der goden te mogen bereiken, baarde den drang naar een voorspraak en middelaar

¹⁾ The Symbolism of numbers, bij Bishop B. F. Westcott.

tusschen den mensch en de Godheid. De echo van dat verlangen doortrilt de menschelijke ziel van alle eeuwen en van alle geslachten.

Ten slotte is daar de verklaring die beweert, dat de drie-eenheidsleer haar oorsprong heeft in de opvatting der wilde volken als zou het getal drie het hoogste cijfer uitmaken. „Het getal drie was en is nog bij sommige wilde stammen het hoogste cijfer in hun rekenkunde. Vandaar dat de opsomming van drie voorwerpen daar beschouwd wordt als een afgeronde reeks, d.i. als uitdrukking van volkomenheid. En ieder, die ook maar vluchtig kennis neemt van de wetten van het rythmus in menschelijke bewegingen, in muziek zoowel als in poezie, in de gewone spreektaal als in de rhetoriek, moet getroffen worden door de overwegende rol, die het getal drie voortdurend speelt in de uitdrukkingen en gedachten der menschen.” ¹⁾

Al is het mogelijk, dat deze vier verklaringen eenige beteekenis hebben in de ontwikkeling van het heidensch drie-eenheidsgeloof, de oorsprong van al deze verschijnselen en hypothesen ligt toch alleen in de kennis van den drie-eenigen God, een kennis in de oorspronkelijke menschheid aanwezig en overgeleverd aan de geslachten, maar in de heidensche godsdiensten zich krom en verdraaid openbarend. Of was het de vrucht eener verborgen inwerking van den Logos op de ziel der menschheid, die ook in haren verbasterden toestand niet ophield van Gods geslacht te wezen en naar Hem te dorsten? Het is heel goed mogelijk. Want „gelijk de zonnestralen door de nevelen heenboren, niet helder en klaar, maar nevelachtig en zwak, terwijl de nevelen een onophoudelijken strijd tegen het

¹⁾ Dreiheit, van Prof. Hermann Usener.

zonnlicht voeren, zoo werkte ook de Logos, vóór zijne vleeschwording, in en op de zondige wereld, doch alzoo, dat Hij telkens door de macht der zonde weerstaan werd, zonder nochtans daardoor geheel te worden gestuit en verbannen.”¹⁾

Evenwel zooals de overeenstemming onder alle volken in de aanbidding van een hooger wezen een sterk bewijs is voor de waarheid van ons Godsbesef, zoo is ook de overeenstemming betreffende de Drieëenhedsopenbaring der goddelijke natuur een bewijs voor de waarheid van het christelijk geloof in een drieëinig God. En dat deze Drieëenheds-gedachte haar invloed niet van het Christendom op het Heidendom heeft uitgeoefend, is bewezen door het feit, dat zij bestond in vóór-christelijke tijden.

Dat gedachten en zinswendingen, waaraan de Drieëenhedsidee ten grondslag ligt, veelvoudig voorkomen, is een vaststaand feit, en wie eenigermate bekend is met de vergelijkende godsdienststudie zal dit bestrijden, noch betwifelen.

Van de babylonische triaden is het voldoende, als wij alleen maar die noemen, welke tijdens de eerste dynastie daar geëerd werd: Anu, Bel en Ea. De egyptische triade van Abydos bestond uit Osiris, Isis zijn vrouw en Horus zijn zoon. De Brahmanen hadden hun Brahma, Wischnû en Sivâ voorgesteld door het beeld van Elephanta met zijn drie hoofden. Buddhisme verkondigt de Drieëenheid in Buddha — het verstand — als eerste beginsel, vereenigd met Dhârma — de wet — het beginsel der stof, en samen-gebonden door den invloed van Sāṅgha — de orde — het middelaarsbeginsel. En van het Taoïsme, een der oudste

¹⁾ Christologie, door J. J. van Oosterzee (3e dl., blz. 92).

Chineesche godsdiensten, heeft een schrijver durven beweren: „Vele dingen aangaande een drieëenig God zijn daarin zoo duidelijk uitgedrukt dat niemand, die er maar eenigszins op de hoogte is, er aan kan twijfelen, dat het mysterie der heilige Drieëenheid aan de Chineezenvijf eeuwen vóór de komst van Christus geopenbaard was.”¹⁾ En Lao-Tsze, de stichter van dien godsdienst, zegt: „Tao, de oorsprong van alle zijn, is één in zijn natuur, en baarde den tweeden, en deze beiden te zamen den derden — en deze drie zijn de Schepper aller dingen.”²⁾

Doch behalve deze, vinden wij ook nog een filosofische drieëenheidsleer. „De oudheid en het eerste Christendom meenden bij Plato een goddelijke Drieëenheid gevonden te hebben.”³⁾ Zeer sterk treedt deze leer op den voorgrond in het neo-platonisme. „De goddelijke predicaten, die Plato slechts abstract onderscheidde, hebben de neo-platonici tot hyposthasen verheven.”⁴⁾

En welke rol de Drieëenheid in de moderne filosofie speelt, blijkt uit het feit, dat zij in het wijsgeerig stelsel van Hegel de hoofdleer is. Zij staat bij hem voorop. Het levensproces der Godheid eischt, volgens hem, dat zij uit haarzelve uittrede en tot afscheiding van zich in een eindige wereld overga, om zich dan met zichzelf weer te vereenigen. In de woorden van een bekend nederlandsch wijsgeer-theoloog: „Gelijk er in den cirkelgang een punt van uitgang, omme-gang en wederkeer moet zijn, drieëenig in de beweging, zoo moet er ook in des Eeuwigen wereldproces worden aanvaard: een punt van uitgang (de Vader), de uitgang zelve

¹⁾ The Encyclopedia Britanica (art. Lao-Tsze).

²⁾ Systematic Theology, bij Prof. A. H. Strong, blz. 170.

³⁾ Heidenthum und Judenthum, von J. J. J. Döllinger, blz. 300.

⁴⁾ Id.

(de Zoon), de eenheid der Liefde in ommeegang en wederkeer (de Geest).”¹⁾

En even als Hegel stelde ook Ph. C. Marheineke en andere Hegelianen het leerstuk der Drieëenheid aan 't hoofd van hun systeem. Zoo kan ook de reeds aangehaalde schrijver verklaren: „Sinds Hegel onweersprekelijk aantoonde, dat alom in het heelal blijkt te constateeren: stelling, tegenstelling, samenstelling; these, antithese, synthese; positie, negatie, affirmatie; sinds is de leer der Triniteit als hoogste rede-waarheid gehandhaafd.”²⁾

En als het hierboven geschrevene en al wat anthropologen, psychologen, filosofen en theologen omtrent de Drieëenheid vaststellen, waar is, namelijk dat het triniteitsbegrip de uitdrukking is van de algemeene behoefte der menschelijke natuur, en dat het alleenheidsbegrip zoowel den modernen als den primitieven geest onvoldaan laat, zou het dan niet juist uitermate vreemd genoemd mogen worden het joodsche volk daarvan uit te sluiten? En zou het niet volkomen onverklaarbaar zijn, zoo wij daaromtrent in het Jodendom geen duidelijke aanwijzingen vonden?

¹⁾ Noodzakelijke Aanvullingen tot Calvijn's Institutie, door Dr. A. H. de Hartog, blz. 101.

²⁾ Id. blz. 84.

DE MEERVULDIGHEID GODS IN HET OUDE TESTAMENT

Wat is er in de allereerste plaats noodig om zekerheid te hebben, dat onze beschouwingen in overeenstemming zijn met de leer van het Oude Testament? Stellig dit: dat wij den naam Gods zoowel in enkelvoudigen als in meervoudigen vorm daarin aantreffen. Dat zal voor ons een der overtuigendste bewijzen zijn voor het geloof in een God, die in zekeren zin één en in een andere betrekking meervoudig is. En inderdaad alzoo openbaart Hij zich in deze heilige bladen, zichzelf sprekende invoerend als de God, wiens meervoudigheid de eenheid van zijn Wezen niet uitsluit, maar haar bevestigt. En hoe verheven en onvergelykelijk in gepastheid vinden wij daarvan de uitdrukking in het Oude Testament!

Bij den aanvang „in den beginne”, als het fundament der wereld gelegd wordt, verschijnt God in de meervoudigheid van zijn Wezen scheppend voor het geestesoog van Mozes. Het mag met recht verwondering wekken, hoe iemand die twee woorden *b a r a E l o h i m*, waarmede die schepping van hemel en aarde wordt beschreven, lezen kan zonder getroffen te worden door de wondere combinatie waarmee Mozes een meervoudig zelfstandig naamwoord verbindt met een enkelvoudigen werkwoordsvorm. Wat kon hem, wien toch de enkelvoudige naam *E l* bekend was, bewogen hebben tot dit meervoudige *Elohim*?

Men wil beweren, dat dit woord niets meer was dan een *pluralis majestatis*. Maar dan moet in de eer-

ste plaats zulk een zegswijze nog door haars gelijke in het Oude Testament bewezen worden. In de tweede plaats is het ondenkbaar, dat Mozes en de andere profeten den alsdan minder achtbaren enkelvoudigen naam E l, die zoo vaak in het Oude Testament voorkomt, gebruikt zouden hebben, indien zij in den meervoudigen naam E l o h i m een hoogere eerwaardigheid gezien hadden. Bovendien is het veel gemakkelijker aan te nemen dat deze menschelijke beleefdheidsvorm afgeleid is van goddelijken majesteitsvorm dan dat het omgekeerde zou plaats gehad hebben. En ten slotte: Wat te denken van het absurde geval, dat de mozaische wetgeving haar centrale uitgangspunt en doel — de eenheid Gods te proclameeren en te bewaren — in gevaar zou brengen van wege geen hooger motief dan dat van etiquette!

Nog een tegenwerping, die hierbij te maken ware, willen we even onder de oogen zien. Men wijst namelijk op verscheiden hebreuwsche woorden, die een meervoudsvorm hebben, en toch een enkelvoudig begrip uitdrukken. Als voorbeeld noemt men dan de woorden m a j i m (water), s c h a m a j i m (hemel), en p a n i m (gelaat). Maar nadre beschouwing toont, dat deze tegenwerping maar schijn is. In werkelijkheid vertegenwoordigt het woord m a j i m een hoeveelheid en s c h a m a j i m een meervoudig begrip. Zijn het geen onderscheiden gewesten, die wij als hemel aanduiden? Zooals hemel in den zin van atmosfeer rondom onze aarde, omvattende wind en wolken en regen. Daarboven de wereld waarin zon, maan en sterren hun loop volgen. En boven dit alles de hemelen, waarvan het Oude Testament spreekt als van den hemel der hemelen. Zoo kan men ook het woord p a n i m (gelaat) als een enkelvoud zien, terwijl toch inderdaad voor het oog van den beschouwer dit tweedeelig is. Zoo staat het ook met het woord E l o h i m,

dat in één woord een collectief begrip uitdrukt, een eenig God en tegelijk, en juist in de volmaaktheid van zijn Wezen, de Drieëenige, wien wij in zijn drievoudige heerlijkheid aanbidden.¹⁾

Zelfs het woord Jhvh, dat enkelvoud is, wordt steeds uitgesproken met de klinkers van A d o n a i, dat Heeren beteekent, in plaats van A d o n i, dat enkelvoud is. Waarom? Er moet dus een waarheid op het spel gestaan hebben, die deze tegenstrijdigheid wettigde. En wat kan het anders geweest zijn dan een toespeling op de verborgenheid van het Wezen Gods?

Dat was „in den beginne”, de aanvang van het scheppingsproces. En als de opklimming der scheppingsdaden haar climax bereikt, heet het: „Laat ons menschen maken.”²⁾ Wie kan zonder vooroordeel daarin iets anders lezen dan een zeer besliste proclamatie van het meervoudig Wezen der Godheid? Tot hiertoe maakte God alles zonder raadpleging. Bij planten en dieren sprak God naar buiten tot de elementen. Hier spreekt Hij naar binnen, zeggende: „Laat o n s menschen maken naar o n s beeld en o n z e gelijkenis.” Zeer terecht is de opmerking: „In het meervoud blijkt ongetwijfeld reeds op de eerste bladzijde der Heilige Schrift de stellige aanwijzing van een eeuwig Wezen, dat noch Polytheïsten noch Pantheïsten noch Deïsten mogen verstaan, maar als Drieëenig beleden moet.”³⁾

De bewering der rabbijnen, dat deze woorden tot de enge-

¹⁾ In zijn commentaar op den Pentateuch (Blûr al há'Thôrâ, Berēschith blz. 7b) merkt Rabbi Bechai ben Ascher, een joodsche schriftgeleerde uit de 14e eeuw, bij den naam Elohim als volgt op: „Volgens de overlevering is deze naam samengesteld uit de twee woorden: El hem (d.i. dezen zijn God).”

²⁾ Gen. 1 : 26.

³⁾ E Voto, door Dr. A. Kuyper (1e dl., blz. 175).

len gesproken werden, is even onaannemelijk als onredelijk. Wat en hoe te denken van een samenvoeging van God en de engelen in een beeld, naar welks gelijkenis de mensch geschapen zou zijn? En waartoe zouden eveneens geschapen wezens als de engelen door God zijn uitgenoodigd om deel te nemen aan een van zijn scheppingsdaden? En weerspreekt deze meening der rabbijnen niet ten volle de geïnspireerde woorden van den profeet: „Met wien heeft Hij raad gehouden?” ¹⁾ zoowel als de woorden des Heeren: „Ik ben Jhvh, die alles doe, die den hemel uitbreid, Ik alleen, en die de aarde uitspan door Mijzelven?” ²⁾

Een dergelijke uitdrukking als de boven besprokene treffen we wederom aan in een van de volgende passages in Genesis, waar het heet in verband met den val: „Ziet, de mensch is geworden als onzer een.” ³⁾ Het kan niet weerlegd worden, dat de Spreker zich hier richt tot een ander, Hem gelijk in natuur en wezen. Getuige de uitdrukking: „als onzer een”, die ongepast zou wezen tegenover een door Hem geschapen creatuur.

Aan den vooravond van de verstrooiing ten gevolge van den torenbouw van Babel spreekt Jhvh: „Kom aan, laat ons nedervaren, en laat ons hunne spraak aldaar verwarren.” ⁴⁾ Deze, als bovengenoemde aanhaling, bewijst duidelijk de gelijkheid van Spreker en Aangesprokene, en zijn voor geen andere uitlegging vatbaar.

In zijn gesprek met Abimelech, den koning van Gerar, zegt Abraham: „Het is geschied, als Elohim mij uit mijns vaders huis deden dwalen.” ⁵⁾ Voor de laatste twee woorden

¹⁾ Jes. 40 : 14.

²⁾ Jes. 44 : 24.

³⁾ Gen. 3 : 22.

⁴⁾ Gen. 11 : 7.

⁵⁾ Gen. 20 : 13.

heeft het hebreuwsch *h i t h u*, den meervoudigen werkwoordsvorm en tot onderwerp het meervoudige substantief *E l o h i m*. Kan men dezen taalkundigen vorm anders verklaren dan uit de meervoudigheid van de goddelijke Personen?

Hetzelfde vinden wij in een andere passage, waar het heet: „Elohim waren hem aldaar geopenbaard geweest.” ¹⁾ Het werkwoord *n i g l u* staat in het meervoud en heeft als onderwerp wederom den meervoudsnaam *E l o h i m*. Er was dus meer dan één goddelijke Persoon, die zich aan Jacob openbaarde.

In het vijfde boek van Mozes komt de volgende vraag voor: „Wat groot volk is er, hetwelk *E l o h i m* zoo nabij zijn als Jhvh onze God, zoo dikwijls wij Hem aanroepen?” ²⁾ Ook hier is het bijvoeglijk naamwoord zoowel als het zelfstandig naamwoord meervoudig.

Door al deze uitspraken is het duidelijk, dat er een volkomen gelijkheid van rang en wezen wordt geconstateerd tusschen den Spreker en den Aangesprokene. Tenzij wij de meervoudigheid van het goddelijk Wezen aanvaarden, zou dit alles op sporen van Polytheïsme wijzen. En hoe zouden wij dit kunnen rijmen met den inhoud van een Boek, dat zich van begin tot eind ten doel stelt alle veelgodendom, onder welken vorm ook, uit te roeien uit de harten der menschen?

Maar dit meervoudigheids-principe is niet vreemd aan geheel het Oude Testament, en bepaalt zich niet tot den Pentateuch. Zij gaat als een goddelijke ademtocht door de Profeten en de Geschriften zoowel als door de Wet. Overal speurt men haar, en de pasbekeerde Israeliet verbaast er

¹⁾ Ex. 35 : 7.

²⁾ Deutr. 4 : 7.

zich over hoe hij haar tevoren onbemerkt en onbewogen langs zich kon laten heengaan. Laat ons eenige dier sporen mogen aanwijzen.

Als Jozua den dood voelt naderen, verzamelt hij de stammen: de oudsten, de hoofden, de richters en de ambtslieden nog eenmaal samen te Sichem en stelt zich met hen voor het aangezicht van E l o h i m. En dan richt hij zich tot het gansche volk en herinnert hun de groote daden des Heeren: van de roeping van Abraham af tot op die, welke door zijn hand in de verovering van Kanaän zijn openbaar geworden. En eindigt met aan het volk de keuze voor te stellen: Elohim te dienen of de afgoden. Het volk antwoordt: „Het zij verre van ons, dat wij Jhvh verlaten zouden, om andere goden te dienen; want Jhvh is onze God.”¹⁾ Maar Jozua ziet het gevaar van zelfoverschatting en zelfmisleiding in de groote woorden door het volk in oplaaiende geestdrift onder den indruk van het oogenblik gesproken, en hij zegt: „Gij zult Jhvh niet kunnen dienen, want heilige Goden is Hij.”²⁾ David verheerlijkt God en roept uit: „Wie is gelijk uw volk, gelijk Israel, een eenig volk op aarde, hetwelk Goden zijn henengegaan zich tot een volk te verlossen.”³⁾ De Prediker wekt de jeugd op: „Gedenk uwe Scheppers in de dagen uwer jongelingschap.”⁴⁾ De profeet Jesaja hoort de stem van Jhvh, zeggende: „Wien zal Ik zenden, en wie zal Ons henengaan?”⁵⁾ En in

¹⁾ Joz. 24 : 16, 17.

²⁾ Joz. 24 : 19.

³⁾ 2 Sam. 7 : 23.

⁴⁾ Pred. 12 : 1. „De letter Jod in het woord voor Schepper geeft te kennen het meervoud, en daarom zouden wij vertalen: uwe Scheppers. Hij, die wijs is, zal het verstaan.” (Blûr al ha'Thôrâ, door R. Bechai ben Ascher, Berēsichith, blz. 7b).

⁵⁾ Jes. 6 : 8.

overeenstemming daarmee zegt hij elders tot Israel: „Uwe Makers zijn uwe Mannen.” ¹⁾ En in Jeremia wordt Jhvh genoemd: „Levende Goden,” ²⁾ in plaats van levend God.

Dit zijn slechts enkele grepen uit den hebreuwschen tekst, waaruit duidelijk de meervoudsvorm en alzoo de meervoudigheid der Personen in het goddelijk Wezen blijkt. De herhalingen bewijzen, dat dit niet bij toeval of onbewust geschiedt, maar wel degelijk de opvatting, het begrip omtrent het goddelijk Wezen in het Oude Testament weer geeft. En daarom zeker veel meer aandacht verdient dan er gewoonlijk aan geschonken wordt zelfs door hen, die dit Oude Testament als Gods Woord belijden.

¹⁾ Jes. 54 : 5.

²⁾ Jer. 10 : 10.

HET TRINITEITSPRINCIPE IN HET OUDE TESTAMENT

In de eerste plaats een enkel woord over de Drieëenheid in het algemeen. Het is overbodig in den breedte uit te weiden over degenen, wier waardeeringsvermogen verstrikt is door hun vooroordeel tegen al wat trinitarisch heet. In weerwil van den triomfantelijken intocht door de drieëenhedsgedachte reeds jaren geleden in de wijsbegeerte van den godsdienst gehouden als hoogste rede-beginsel, zijn er nog velen, zelfs in den boezem van de christelijke kerk, die daarin niets anders zien dan een absurde tegenstrijdigheid waaraan geen kind der verlichte twintigste eeuw gelooven kan. Het heet dan, dat dit dogma een hinderpaal is voor het menschdom om te komen tot den redelijken godsdienst van het zuivere Monotheïsme, waarnaar het verstand zoo hunkert, en waarvan het Unitarisme de consequente ontwikkeling is. De belijders van den Drieëenigen God zijn duisterlingen, die de eerste beginselen der rekenkunde missen. Bij den aanvang van het Christendom mag deze leer al eenige waarde gehad hebben als eerste stap op den weg van het Polytheïsme naar het Monotheïsme, in onzen modernen tijd voelt men zich ten eenenmale aan haar ontgroeid. Geen beschaafd mensch kan gelooven dat één drie, en drie één zijn. Deze uit eigen ervaring ontleende rede-neering draagt te duidelijk den stempel van antitrinitarische vooroordeelen, dan dat wij zouden trachten die te weerleggen. Alleen zij het hier gezegd, dat genoemde aantijgingen gelden niet het dogma der Triniteit zooals het Chris-

tendom het gelooft en belijdt, maar de uitlegging, die de tegenstanders daarvan geven: als zou God in zekeren zin één en in diezelfde beteekenis drie zijn. Zoo is het niet. Wat het Christendom leert is het feit, dat God in zekeren zin één en in een andere beteekenis drie is. Eenig in zijn Wezen, en drie Personen. In dit feit is geen tegenstrijdigheid. Zelfs in de stoffelijke wereld openbaart zich de drieëenheid. Om een voorbeeld te noemen: zijn ijs, water en waterdamp niet zuiver één in wezen? En nochtans zijn deze drie terdege onderscheiden in eigenschappen van verstrekkende beteekenis. Een ander beeld: de bron, de beek en het meer. Of wilt ge nog een andere gelijkenis? Is de zon niet een lichaam, en tegelijk een licht en een vuur? Zijn deze drie niet onderscheiden van elkander? Ook al zijn ze onafscheidelijk één? Zendt de zon niet haar licht en hare warmte uit en is zij zelf niet iets anders dan die beide? Zij overgiet met haar stralen de einden der aarde, waar zij licht en warmte brengt. En ook als zij ondergaat, blijft nog haar warmte van beteekenis en van kracht, terwijl haar lichtbundels verdwenen zijn. En evenwel is het hemellichaam, dat wij zon noemen, met zijn licht en zijn warmte een ondeelbaar geheel. Zonder een dezer drie zou zij haar wezenseenheid verliezen. En als wij nog een stap verder gaan en komen op het gebied van den menschelijken geest, dan vinden we daar de bekende analogie van intellectivum, intelligibile, intellectio, d.i. het vermogen van het verstand, het verstaanbare en het verstaan. Zeer juist is de opmerking: „Wie beweert, dat de eenheid de meervoudigheid noodzakelijk opheft, ziet zich reeds weerlegd door elken lichtstraal, tot welks wezen het behoort zich in een zevental kleuren te breken; neen, door de menschelijke persoonlijkheid zelve, waarvan de eenheid door de onderscheiding in

lichaam, ziel en geest volstrekt niet wordt opgeheven.”¹⁾

Dat zijn vanzelfsprekend geen analogieën in overeenstemming met de heiligheid der goddelijke Drieëenheid, maar de consequentie van het mindere en zichtbare verhoogt het onwederlegbare van het meerdere en goddelijke.

Na deze beknopte toelichting van het begrip Drieëenheid in 't algemeen, is de weg gebaad om een onderzoek in te stellen naar wat het Oude Testament daaromtrent leert.

Maar zijn er werkelijk toespelingen in het Oude Testament waarin de meervoudige natuur van het goddelijk Wezen is beperkt tot een Drieëenheid? Let wel op het woord: *t o e s p e l i n g e n*. „Meer dan eens toch heeft men het doen voorkomen, als zou en Adam in het paradijs, en Noach in de ark, en Abram bij Mamre reeds even klaar en helder inzicht in dit diepste aller mysteriën hebben bezeten, als in later eeuwen aan de kerk des Nieuwen Verbonds werd gegund. Terwijl anderen op hun beurt, het ongerijmde van zulk een voorstelling van zaken inziende, in volstrekten zin alle kennis hoegenaamd van dit mysterie aan de geloovigen der oude bedeeeling ontzeiden. Beide eenzijdige en onwaarachtige beschouwingen, die dienen bestreden.”²⁾ Met volkomen instemming begroeten wij deze zeer juiste opmerking, en in dien zin wil ook het woord *t o e s p e l i n g e n* in de bovengenoemde vraag begrepen worden.

Men heeft altijd toegegeven, dat de Drieëenheidsgedachte omsluisd en vaag in het Oude Testament was neergelegd. „Het Oude Testament doet het trinitarisch bestaan van God slechts onduidelijk kennen, het is de oorkonde der wordende triniteitsleer.”³⁾ Doch deze vaagheid en ondui-

¹⁾ Christelijke Dogmatiek, door J. J. van Oosterzee (2e dl., blz. 92).

²⁾ E Voto, door Dr. A. Kuyper (1e dl., blz. 170).

³⁾ Gereformeerde Dogmatiek, door Dr. H. Bavinck (2e dl., blz. 261).

delijkheid behoeft ons heelemaal niet te verwonderen. Een oplettende studie van het Oude Testament in verband met de omstandigheden, waaronder het geschreven werd, verklaren hoe de profeten den vollen nadruk moesten leggen op de absolute eenheid Gods. De Drievoudigheid van zijn Wezen naar voren te brengen en daarop bijzonder het licht te doen vallen, zou verwarrend gewerkt en den geleidelijken voortgang der goddelijke openbaring in den weg gestaan hebben.

Terecht is er gewaarschuwd tegen het zoeken van geformuleerde belijdenis in het Oude Testament. „Van geformuleerde belijdenis is noch in Mozes' boeken noch in de geschriften der profeten ook maar schijn of schaduw te vinden. Die hoort daar niet thuis. Dit bij Mozes en de profeten te zoeken is even ongerijmd als gegraveerd goud in de goudmijn of een geslepen diamant in de bergen te zoeken. Integendeel alle formuleering was bij hen ondenkbaar. Zij leverden het gouderts, dat de kerk des Nieuwen Verbonds eens graveeren zou. Zij leverden de diamanten, die eens de kerk van Christus' hemelvaart in glans en schittering slijpen zou. Zelf te graveeren, zelf te slijpen ging tegen hun roeping in. Dit kon bij hen niet. Dit bij hen te onderstellen verwacht alle helderheid van begrip. Maar al moet dus met kracht en ernst staande gehouden, 1. dat niemand de eens gevonden formuleering vermetel aanmatigend verwerpen mag; 2. dat niemand de formuleering zoeken mag in de periode, toen de kerk nog niet aan deze formuleering toe was, — even bevestigend dient beleden, dat de geloovigen onder het Oude Verbond zeer stellig en ongetwijfeld af zijn gehouden niet alleen van alle dusgenaamde afgoderij, maar ook van het even schadelijk algodendom, en het nog doodelijker Deïsme, en derhalve gestaan hebben in datzelfde geloof, aan datzelfde

eeuwige Wezen, dat thans bij ons zijn uitdrukking vond in de belijdenis van den Drieëenigen God, alsmede dat zij van dit eeuwige Wezen geheel dezelfde werkingen ervaren hebben, die wij thans uitdrukken door te spreken van de werkingen van Vader, Zoon en Heilige Geest.”¹⁾

Maar hoe vaag het Oude Testament het trinitarisch bestaan van God ook moge doen kennen, onbetwistbaar komen daarin passages voor, die op zijn minst genomen met deze leer in volkomen overeenstemming zijn. En „niet in enkele op zichzelfstaande teksten alleen, maar vooral in het organisme zijner openbaring bevat het Oude Testament momenten, die voor de leer der Drieëenheid van de hoogste beteekenis zijn.”²⁾ Niet dat deze „momenten” in staat zouden wezen iemand, die over deze zaak geen besliste meening heeft, te overtuigen. Maar wel de zoodanigen te bevestigen in het geloof, dat zij daaromtrent door andere bewijzen hebben verkregen.

In het verhaal der schepping blijkt reeds terstond Gods Drieëenheid. *E l o h i m* schept door zijn Woord, en het is de Geest die door zijn kracht alles doet ontluike en in wording komen. „Terwijl het Woord de Middelaar is, waardoor God alle dingen in het aanzijn roept, is zijn Geest, waardoor Hij immanent is in al het geschapene, en het alles levendmaakt en versiert. Zoo komt reeds volgens het Oude Testament in de schepping uit, dat alle dingen hun ontstaan en voortbestaan danken aan een drievoudige causa.”³⁾

In verband met de oordeelen over Sodom lezen we: „Toen deed Jhvh zwavel en vuur over Sodom en over Gomorra

¹⁾ E Voto, door Dr. A. Kuyper (1e dl., blz. 174).

²⁾ Gereformeerde Dogmatiek, door Dr. H. Bavinck (2e dl., blz. 261).

³⁾ Id.

regenen, van Jhvh uit den hemel.”¹⁾ Indien Jhvh, die regende één is, en Jhvh van wien die regen nederdaalde, een ander; en er niettemin slechts één Jhvh is, dan moet tot verklaring dezer schijnbare tegenspraak erkend worden, dat er twee Personen zijn in het goddelijk Wezen. Zooals een bijbelexegeeet hierbij opmerkt: „Daar is duidelijk in al dergelijke passages een onderscheid tusschen den historisch geopenbaarden en den verborgen, of niet geopenbaarden God, dat alzoo de stelling ondersteunt van het Concilie van Sirmium: pluit Dei filius a Deo patre.”²⁾

In den aäronietischen zegen, dien wij in het boek Numeri vinden, is duidelijk in den drievoudigen vorm het drievoudig Wezen der Godheid gemanifesteerd. „De hoogepriesterlijke zegenbede wijst in het drievoudig karakter van haar zegening op een drieërlei openbaring Gods terug en is zoo het Oude Testament voorbeeld van den apostolischen zegen.”³⁾ Natuurlijk niet in die klaarheid, welke wij in het Nieuwe Testament vinden. Gelijk gezegd, hier is het omsluierd en vaag. Maar is niet geheel het Oude Testament, de geschiedkundige gedeelten uitgezonderd, gelijk aan een voorloopige schets door den meester ontworpen en tentoongesteld met de belofte eener volmaakte uitwerking?

Het bevel van Jhvh om zijn Naam, dat is de openbaring van zijn Wezen, in een drievoudigen zegen op de kinderen Israels te leggen, vindt zijn vollen inhoud en beteekenis ontvouwd in het Nieuwe Verbond als de onderscheiden bediening des Vaders, des Zoons en des Heiligen Geestes ten behoeve van zijn volk.

Duidelijker de Driepersoonlijkheid der Godheid aantoo-

¹⁾ Gen. 19 : 24.

²⁾ Genesis, von Franz Delitzsch (3e uitgave, blz. 397).

³⁾ Gereformeerde Dogmatiek, door Dr. H. Bavinck (2e dl., blz. 264).

nen, welke één in Wezen en drieërlei in betrekking tot ons is, kan in die bedeeling haast niet. Het behoeden wijst heen naar den Vader, den Transcendente, die ver boven alle schepsel is. Het aangezicht lichten en genadig zijn is God van meer nabij, en wijst op den Zoon, die de Immanente is. De verheffing van het aangezicht des Heeren en de vrede wijzen op den Heiligen Geest, die het aangezicht Gods over den zondaar verheft en hem den vrede uit den Zoon geeft.

Letten wij op het heerlijke gezicht van den profeet Jesaja, den evangelist onder de profeten, waarin hij Jhvh ziet zitten op eenen hoogen en verheven troon, de slippen van zijn koningsmantel reikende tot aan den drempel van den tempel. Boven Hem de Serafim in hun drieërlei dienst van aanbidding, ontzagbetooning en gehoorzaamheid, hun Trisagion antiphonisch aanheffende: „Heilig, heilig, heilig is Jhvh Sebaoth.” ¹⁾

Waarom wordt Jhvh nu driemaal heilig genoemd? Is het niet, omdat Hij drieëenig is? „Dit Trisagion der Serafim geldt in het bewustzijn dier geesten den Drieëenige.” ²⁾ Of ook de profeet en zijn tijdgenooten zich daarvan bewust waren, wie kan het ons zeggen? Maar „wanneer deze openbaring een objectief goddelijke is, kan het getal drie niet slechts als versterking dienen en toevallig zijn; als God de Drieëenige is, zoo is Hij dat ook voor de hemelsche heirscharen.” ³⁾

Op een andere plaats spreekt de profeet en zegt: „De Heere Heere, en zijn Geest, heeft Mij gezonden.” ⁴⁾ Hoe

¹⁾ Jes. 6 : 3.

²⁾ Jesaja, von Franz Delitzsch (3e uitgave, blz. 98).

³⁾ Der Prophet Jesaja, von C. J. Bredenkamp (blz. 43).

⁴⁾ Jes. 48 : 16.

klaar komt hieruit ons het beginsel der Drieëenheid tegen! In deze woorden zien wij elk der drie Personen naar voren treden, en alle drie van goddelijke natuur. De Heere en zijn Geest worden hier naast elkaar als Godheid genoemd, en de Spreker zelf, de Gezondene, is eveneens God; Want Hij getuigt van zichzelf, dat Hij van den beginne geweest is. In dit éene getuigenis, eenvoudig en onbetwistbaar, wordt het principe der Drieëenheid: God, de Vader, God, de Verlosser, en God, de Heilige Geest, ons voor oogen gesteld. Zij die dit loochenen en deze leer bestrijden, mogen toezien, of zij mogelijk niet bevonden worden tegen God te strijden.

Gedurig wordt in het Oude Testament het Woord voorgesteld als met den Heiligen Geest zich openbarende, de op het gebied der schepping intredende en uitvoerende macht en heerlijkheid van God te zijn. „Door het Woord van Jhvh zijn de hemelen gemaakt, en door den Geest zijns monds al hun heir.” ¹⁾ Jhvh schept en onderhoudt alles door zijn Woord en Geest. God, de Vader, is de bron; de Zoon (het Woord) spreekt wat de Vader wil; de Heilige Geest doet het worden.

In het lied der liefde tot lof van haar Bruidegom, zingt de bruid: „Uw troon, o God! is eeuwiglijk en altoos; de scepter uws koninkrijks is een scepter der rechtmatigheid. Gij hebt gerechtigheid lief, en haat goddeloosheid; daarom heeft U, o God! Uw God gezalfd met vreugdeolie, boven uwe medegenooten.” ²⁾ Wie is hier de Persoon, die God is en die een God heeft? De Zoon. Is hier geen duidelijke toespeling op de Drieëenheid? God, de Vader, zalft den Zoon met den Heiligen Geest.

Niemand kan het Oude Testament aandachtig lezen

¹⁾ Ps. 33 : 6.

²⁾ Ps. 45 : 7, 8.

zonder getroffen te worden door de telkens weerkeerende drievoudige indeeling in zijn liederen en gebeden. Is daar geen diepe zin in de drievoudigheid van Jhvh's stem in den negen-en-twintigsten psalm, die over de wateren gaat?

„De stem van Jhvh is met kracht;
De stem van Jhvh weergalmt met pracht;
De stem van Jhvh breekt de cederen...

De stem van Jhvh houdt er vlammen vuurs uit;
De stem van Jhvh doet de woestijn beven;...
De stem van Jhvh doet de hinden jongen werpen.” ¹⁾

En hoe kan men blind zijn voor het feit, dat er een of andere bedoeling moet schuilen in den drievoudigen oproep tot den lof van Jhvh en een daarmee gepaard gaanden drievoudigen oproep tot de verkondiging van dien lof aan de heidenen?

„Zingt Jhvh een nieuw lied;
Zingt Jhvh, alle landen;
Zingt Jhvh, looft zijnen naam.

Geeft Jhvh, gij geslachten der aarde;
Geeft Jhvh glorie en macht;
Geeft Jhvh de glorie zijns naams.” ²⁾

Waartoe dat drievoudig opwekken in den honderd-vijftienden psalm tot vol vertrouwen in Jhvh?

„Israel, vertrouw op Jhvh,
Hun hulp en hun schild is Hij;
Huis Aarons, vertrouwt op Jhvh,

¹⁾ Ps. 29 : 4, 5, 7-9.

²⁾ Ps. 96 : 1, 2, 7, 8.

Hun hulp en hun schild is Hij;
Godvruchtigen, vertrouwt op Jhvh,
Hun hulp en hun schild is Hij." ¹⁾

En is de driemaal herhaalde aanroep van Jhvh's naam in den honderdachttienden psalm niet meer dan een toevalligheid zonder diepe beteekenis?

„Israel zegge nu:
Ja, zijne genade is in eeuwigheid;
Het huis Aarons zegge nu:
Ja, zijne genade is in eeuwigheid;
Godvreezenden zeggen nu:
Ja, zijne genade is in eeuwigheid." ²⁾

En als we ons van de psalmen tot de profeten keeren, vinden wij hetzelfde beginsel. De drievoudige ondertrouw van Israel als de bruid van Jhvh is een van de treffende voorbeelden:

„En Ik zal u Mij ondertrouwen in eeuwigheid;
En Ik zal u Mij ondertrouwen in gerechtigheid;...
En Ik zal u Mij ondertrouwen in geloof." ³⁾

En wie kan ten slotte de woorden in Daniëls gebed lezen zonder zich bewust te worden van een verborgen zin in de driemaal herhaalde aanroeping van 's Heeren naam, en dat wel in zeer onderscheiden smeekbede, als hij zegt:

„O Heere, hoor!
O Heere, vergeef!
O Heere, merk op en doe het!" ⁴⁾

¹⁾ Ps. 115 : 9-11.

²⁾ Ps. 118 : 2-4.

³⁾ Hos. 2 : 21.

⁴⁾ Dan. 9 : 19.

Waarom ook hier wederom juist driemaal Heere? Is dit niets dan een ijdele, oratorische herhaling? Of wijst het op dieper beteekenis en hebben we hier te doen met een duidelijke heenwijzing naar de Wezenseenheid van God den Vader, den Zoon en den Heiligen Geest?

Niemand, die onbevooroordeeld de leer der Drieëenheid bestudeert, kan aarzelen om haar in bovengenoemde plaatsen te erkennen. Waarlijk, het spreekwoord: „Alle goede dingen bestaan in drieën,” is meer dan een gemeenplaats. Er ligt een groote waarheid in. Een profetenzoon en bijbelonderzoeker zegt hiervan terecht: „Telkens bewegen wij ons met de Schrift in de Drieëenheid Gods, en zijn wij gewoon de eere aan onszelf te houden, de Zoon daarentegen geeft al de eer aan den Vader, en de Vader al de eer aan den Zoon, en de Zoon weer al de eer aan den Heiligen Geest, en zoo is er een gedurige gemeenschap van deze Drieheid in de Eenheid. En wat ook opmerkelijk is: in den éenen goddelijken Persoon leeren wij het best kennen niet Hemzelve, maar den anderen goddelijken Persoon. Den Vader kennen wij alleen uit den Zoon en den Zoon uit den Vader; den Heiligen Geest uit den Zoon en den Zoon uit den Heiligen Geest. Het is zoo als iemand zeide: Ga ik tot den Zoon, zoo kom ik tot den Vader, en kom ik tot den Vader, dan verwijst Hij mij naar den Zoon, en kom ik tot dezen, dan verwijst Hij mij naar den Heiligen Geest. En waarom is het zoo? Omdat God Drieëenig is, zoodat wij altijd den eenig waarachtigen God in de drie goddelijke Personen, en de drie goddelijke Personen in den eenigen waarachtigen God hebben.” ¹⁾

Dit is een getrouw woord, en alle aanneming waardig.

¹⁾ Bijbellezingen van wijlen Mr. Is. da Costa (2e dl., blz. 347).

Als in den herhaalden drievoudigheidsvorm en in bovengenoemde passages uit het Oude Testament niet deze diepe bedoeling school met betrekking tot het Wezen van Hem, in Wiens naam zij spraken, zou het den schijn hebben als wilden de schrijvers hun lezers misleiden.

DE ONDERSCHIEDEN PERSONEN IN HET OUDE TESTAMENT

Nadat wij in het voorafgaande hoofdstuk over de Drie-eenheid in 't algemeen gehandeld hebben, is de weg gebaad om een onderzoek in te stellen naar de sporen van de drie Personen in het Oude Testament onderscheidenlijk.

Doch eer wij daartoe overgaan, is het wellicht niet overbodig in 't kort aan te duiden, wat wij door *P e r s o o n* verstaan. Voor velen schijnt juist dat woord met betrekking tot het goddelijk Wezen onoverkomelijke zwarigheden op te leveren. Zij kunnen zich God niet als Persoon voorstellen. Een persoon is voor hen iemand, die waarneembaar, grijpbaar en tastbaar is. Maar is dit wel juist? Kan een persoon werkelijk onmiddellijk door een ander gezien worden? Laat de wetenschap ons daar het antwoord op geven.

Om maar een enkel eenvoudig en welbekend feit naar voren te brengen. Wanneer iemand na verloop van zeven jaar terugkeert, dan zal de wetenschap ons vertellen, dat van geheel de stoffelijke samenstelling zijner individualiteit, zooals die voor zeven jaar bestond niets, zelfs geen atoom meer aanwezig is. Hij is totaal veranderd. En niettemin is hij dezelfde persoon. Daaruit blijkt glashelder, dat een persoon niet is, wat men waarneemt. De persoon, dat is het innerlijk, onzichtbaar wezen.

De zichtbare gedaante is niets dan het huis, de tabernakel, waarin de persoonlijkheid woont. „Wij onderkennen het bestaan van andere personen niet slechts door den aanblik hunner lichamen of den klank hunner stemmen. Dat zijn

slechts uitwendige teekenen hunner tegenwoordigheid. De mensch is niet het lichaam, noch de stem, noch beide vereenigd. In zeker verband is het lichaam en de stem een deel van hem, en middel tot zelf-expressie. Wij zijn gewoon te zeggen, dat wij iemand aan zijn gezicht of aan zijn stem herkennen, maar het is de persoon, die *persona* er doorklinkt, maar niet het gezicht of de stem, die zijn wezen uitmaakt.”¹⁾

Dat de zichtbare gedaante het huis is van de persoonlijkheid, komt duidelijk uit bij den dood. Daar ligt het lijk. Daar is geheel de mensch, zooals hij onder ons verkeerde. Daar ontbreekt niets aan. Daar is de hand, daar is de voet, daar is het oog, daar zijn de lippen. Maar de hand kan de uwe niet meer drukken, de voet kan u niet meer volgen, het oog kan het uwe niet meer ontmoeten, de lippen kunnen u niet meer toespreken. Wat is er met dezen mensch gebeurd? Hij zelf, zijn persoonlijkheid, heeft dit omhulsel, deze woning verlaten. Dit zichtbare, grijpbare en tastbare was hij niet. Het onzichtbare, ongrijpbare en ontastbare, dat heenging, dat was de eigenlijke menschelijke persoonlijkheid.

Van dit feit moeten vóór alle dingen de opponenten zich duidelijk bewust zijn. Dan wordt de groote vraag: mogen wij met betrekking tot het heelal tot dezelfde conclusie komen? Hebben wij grond voor de bewering, dat achter de uiterlijke verschijning van den mensch de eigenlijke persoonlijkheid verborgen is? Inderdaad, die grond is er. Meer nog: wij moeten of ontkennen, dat er achter de uiterlijke verschijning van den mensch de eigenlijke persoonlijkheid verborgen is, of wij moeten gelooven aan de persoonlijkheid,

¹⁾ Personality and the Christian Ideal, by Prof. John Wright Buckham blz. 208.

die achter de zichtbare wereld haar bezielt en beheerscht.

Het begrip *persoon* op de goddelijke Drieëenheid overgebracht, beteekent een openbaringswijze Gods. Het moet verstaan worden in den zin, niet van individu, maar van wezensopenbaring. Het gaat om de waarheid, dat het goddelijk Wezen zich manifesteert als onderscheiden in drie *foci*; en deze drie vormen zijn drie-zijdige Persoonlijkheid. Het duidt aan, dat het leven van ieder der drie zich naar ons openbarende zijden van het goddelijk Wezen een zelfbewust leven is. Wat onmiddellijk van God uitgaat is God uit God; daarom is zijn Logos een persoonlijke Logos, d.i. een zich zelven bewust Wezen, een eeuwig goddelijke Persoon, die de Zoon Gods is. Op dezelfde wijze is het van God uitgaande leven, Geest uit Geest, God uit God, de Heilige Geest.

V a d e r. Zeker al de namen Gods openbaren iets van zijn Wezen in zijn relatie tot de schepselen. Maar één naam omvat de volheid van die beteekenis in de menselijke taal, en is de kroon van die alle — de naam Vader. Al de andere namen, hoe schoon en verheven ook, doen Hem van verre kennen. Maar de naam Vader brengt God tot de menselijke bevassing in de nauwst mogelijke betrekking. En de toepassing tot volkomen bevrediging der ziel. Want het hart blijft onrustig in ons, totdat het rust vindt in God — den Vader. Hij, naar Wien de ziel dorst meer dan het gejaagde hert naar de waterstroomen is geen abstractie, geen gevoellooze, zwijgende macht, zelfs geen subliem symbool, maar de levende God. En zijn liefdehart opent zich voor het zondige menschenkind als Vader.

Het is volkomen waar, dat de diepe en hooge beteekenis van dit Vaderschap eerst duidelijk werd door den Zoon, toen Hij dien Vadernaam aan de Zijnen openbaarde in het

licht der heerlijkheid, die Hij bij den Vader had, eer de wereld was. Die in den schoot des Vaders was, die heeft Hem ons verklaard. Niettemin is deze Vadersnaam niet onbekend aan de bedeeling der verwachting. Profeten en dichters hebben dien gebruikt niet alleen, maar ook zijn Wezen in beginsel verstaan. Israëls zieners en heiligen hebben het Vaderschap Gods van verre gezien en uit dit geloof geleefd. Voortdurend spreken zij van God als Vader in zijn bijzondere betrekking tot Israël.

De verlossing van het volk uit de slavernij van Egypte wordt voorgesteld als het natuurlijk gevolg van de liefdesbetrekking van den Vader tot den Zoon: „Als Israël een kind was, toen heb Ik hem liefgehad, en Ik heb mijnen zoon uit Egypte geroepen.”¹⁾ De zonden van het volk worden herhaalde malen genoemd de ongehoorzaamheid der kinderen tegenover hun Vader: „Ik heb kinderen groot gemaakt en verhoogd; maar zij hebben tegen Mij overtreden.”²⁾ Meer dan eens ook wordt God vergeleken bij een aardschen vader in den teederen omgang en wijze tucht met betrekking tot den zoon, dien Hij liefheeft: „In de woestijn, waar gij gezien hebt, dat de Heere, uw God, u daarin gedragen heeft, als een man zijnen zoon draagt, op al den weg, dien gij gewandeld hebt, totdat gij kwaamt aan deze plaats.”³⁾ En in een volgend hoofdstuk: „Bekent dan in uw hart, dat de Heere, uw God, u kastijdt, gelijk als een man zijnen zoon kastijdt.”⁴⁾ De opkomst en groei, en geheel het leven der natie wordt beschreven als vaderlijke bemoeienissen in de voorzienige zorgen Gods: „Is niet

¹⁾ Hos. 11 : 1.

²⁾ Jes. 1 : 2.

³⁾ Deut. 1 : 31.

⁴⁾ Deut. 8 : 5.

Efraim Mij een dierbare zoon? is hij Mij niet een troetel-kind? want sinds Ik tegen hem gesproken heb, denk Ik nog ernstiglijk aan hem; daarom rommelt mijn ingewand over hem; Ik zal Mij zijner zekerlijk ontfermen, spreekt de Heere.”¹⁾ De profeet Jesaja grondt Israëls toekomst op Gods innerlijke bewegingen der barmhartigheid krachtens zijn Wezen als Vader, ook waar alle trouw van allernaasten en allergrootsten een einde neemt: „Gij zijt toch onze Vader; want Abraham weet van ons niet, en Israël kent ons niet; Gij, o Heere! zijt onze Vader, onze Verlosser vanouds af is uw naam.”²⁾ Van den koning Israëls, als hoofd zijns volks, zegt God, dat Hij hem zal zijn tot een Vader, en de koning Hem zal zijn als een zoon: „Ik zal hem zijn tot eenen Vader, en hij zal Mij zijn tot eenen zoon.”³⁾ En zelfs wordt het algemeen vaderschap Gods niet ten eenenmale uitgeschakeld: „Hebben wij niet allen éenen Vader?”⁴⁾

Het is vanzelfsprekend, dat dit vaderschap niet reikt tot de volle ontplooiing van Gods deugden in dit opzicht. Het was nog niet geopenbaard, hoe de Vader de kern van Gods Wezen is. Maar hierin, zooals in zoovele andere waarheden, bereidde het Oude Testament den weg voor het Nieuwe, waarin ook deze eeuwige vertroosting in haar verborgenheid wordt onthuld. Wij zien in bewondering de gangen van den tuchtmeester tot den Messias, den heiligen paedagoog des Ouden Testaments het volk wijzen op de uiterst teedere betrekking, waarmee Jhvh zich in zijn welbehagen wou verbinden aan zijn volk Israël. Opdat straks in het

¹⁾ Jer. 31 : 20.

²⁾ Jes. 63 : 16.

³⁾ 2 Sam. 7 : 14.

⁴⁾ Mal. 2 : 10.

Nieuwe Verbond de volle uitstraling dier vaderliefde door het voortgezette onderwijs des Heiligen Geestes het menschenkind klaar voor oogen zou worden geschilderd. Maar „wie alzoo de voorstelling van God als Vader voor het eigenlijk nieuwe in het Evangelie van Jezus verklaart, heeft zeker de Schriften des ouden Verbonds al met zonderlinge oogen gelezen.” ¹⁾

Z o o n. God — wij zagen het — heet reeds in het Oude Testament Vader. Vader van Israël, van Israëls koning en van het menschedom in 't algemeen. Ja, van al wat door Hem bestaat. Maar zou Hij dan de schepping en de schepselen, mensch en volk, noodig gehad hebben om Vader te kunnen worden? Is Hij niet Vader van alle eeuwigheid? Immers ja. Maar dat eeuwige Vaderschap sluit het eeuwige Zoonschap in, aangezien er geen vaderschap zonder zoon denkbaar is. Gelijk reeds terecht is opgemerkt: „De Vader-naam van God is geen overdrachtelijke spreekwijze van menschen op God overgebracht, veeleer is de verhouding omgekeerd. Het vaderschap op aarde is eene verre, zwakke gelijkenis van het Vaderschap Gods. God is Vader in waarachtigen en volkomen zin. Onder menschen is een vader ook weer zoon van een ander en een zoon op zijn beurt ook weer vader; onder menschen is een vader alleen niet in staat, om een zoon voort te brengen; onder menschen is het vaderschap tijdelijk en in zekeren zin toevallig, niet wezenlijk met het menschzijn verbonden; het begint eerst laat en houdt spoedig, in elk geval bij den dood, weer op. Maar in God is het gansch anders. Hij is enkel en louter en geheel Vader; Hij is alleen Vader; Hij is Vader van natuur; Hij is Vader eeuwiglijk, zonder begin en einde, en daarom

¹⁾ Christelijke Dogmatiek, door J. J. van Oosterzee (2e dl., blz. 68).

moet ook de generatie een eeuwige zijn en de Zoon even eeuwig als de Vader, want als de Zoon niet eeuwig ware, kan ook de Vader niet eeuwig zijn. De eeuwigheid van het Vaderschap brengt de eeuwigheid van het Zoonschap mede; wie den Vader noemt, noemt vanzelf daarin ook den Zoon.”¹⁾

Nu volgt de vraag: Leert ook het Oude Testament dat? Daar valt niet aan te twifelen. Profeten en Psalmisten spreken bij herhaling van den Zoon, in zeer bijzonderen zin gegenereerd door den Vader. De psalmdichter zingt daarvan als hij zegt: „Jhvh heeft tot Mij gezegd: Gij zijt mijn Zoon.”²⁾ Nu zou deze uitdrukking, zonder meer, ons nog niet kunnen overtuigen, dat de hier genoemde Zoon een goddelijke Persoon is, want hetzelfde predicaat wordt ook voor andere personen in het Oude Testament gebruikt. En daarom is er ook aan toegevoegd: „Heden heb Ik U gegenereerd.”³⁾ Het wordt wel van God gezegd, dat Hij den mensch schiep, maakte, vormde. Maar nimmer dat Hij hem genereerde. Dit wordt alleen gebezigd bij Gods eeniggeboren Zoon, die uit het goddelijk Wezen is. En krachtens deze generatie eenswezens met den Vader. Dus een goddelijke Persoon.

Er zijn uitleggers geweest, die niet geschroomd hebben te beweren, dat het onderwerp van dezen Psalm niet de van eeuwigheid gegenereerde Zoon van God, maar David of een uit zijn huis is. Doch men behoeft slechts de beschrijving van den Persoon in dezen Psalm onbevooroordeeld te overwegen, om terstond te gevoelen dat dit niet mogelijk is zonder de kracht en de natuurlijke beteekenis der gebruikte uitdrukkingen op te offeren.

Dat wij hier met een geheel buitengewoon Persoon te

¹⁾ Gereformeerde Dogmatiek, door Dr. H. Bavinck (2e dl., blz. 315);

²⁾ Ps. 2 : 7.

³⁾ Ps. 2 : 7.

doen hebben, blijkt reeds uit de namen die Hem gegeven worden: de Gezalfde van Jhvh, zijn Zoon, zijn Koning en de Zoon zonder verdere bijvoeging. De weglating van het bezittelijk voornaamwoord in het twaalfde vers versterkt de beteekenis van het woord: Zoon. Hierdoor krijgt dit woord het karakter van eigennaam en is als zoodanig uitsluitend van toepassing op een persoon, op *den* Zoon en Hem alleen.

Aan dezen buitengewonen Persoon worden niet alleen de heidenen tot een erfdeel, maar ook de einden der aarde tot een bezitting van Jhvh toegezegd. Alle koningen en richters worden opgeroepen, om zich door Hem te laten tuchtigen en onderwijzen. Zij worden opgeëischt om Hem een even onbepaalden eerbied te bewijzen als den Vader. Hem wordt de macht toegekend om wraak te oefenen tegen degenen, die Hem eerbied en gehoorzaamheid weigeren. En tevens worden degenen welgelukzalig geprezen, die op Hem betrouwen.

Wanneer heeft nu Jhvh tot David of tot een uit zijn huis gezegd: „Gij zijt mijn zoon, heden heb Ik u gegenereerd?” Waar heeft Hij hem de heerschappij over alle volkeren op den ganschen aardbodem toegezegd? Was David de Zoon in een geheel bijzonderen zin des woords? Kon hij eischen, dat alle menschen op hem zouden vertrouwen, en diegenen, die hun vertrouwen op hem stelden, zouden welgelukzalig prijzen? Kon hij zoo iets doen, zonder zijn eigen vermaning, om geen vertrouwen te stellen op menschen, tegen te spreken?

Verklaart men echter dezen Psalm van den Zoon Gods, dan behoeft men geen enkel woord geweld aan te doen. Dan is alles zoo klaar en duidelijk als de dag. En waar dit zoo is, wachte men zich tegen alle mogelijke concessies

aan het ongeloof, die zich onder den voor velen zoo verleidelijken naam van wetenschap aanbieden.

Het is opmerkelijk, dat terwijl van Jhvh geboden wordt, om Hem te dienen met vreeze, het van den Zoon heet: kus hem. In den Zoon verdwijnt de afstand tusschen den zondaar en God. In Hem verzoent God ons met Zichzelven. Het kussen ten opzichte van den Zoon Gods is een teeken van adoratie en aanbidding. Hem niet te aanbidden is zijn toorn op zich laden. Doch Hem vertrouwen is gelukzaligheid.

Het is zeker opmerkelijk, dat we hier voor Zoon het woord *bar* hebben, in plaats van den term in een voorafgaand vers in hetzelfde hoofdstuk en gebruikelijk in het Oude Testament. Evenwel is bewezen, dat dit woord zoo-wel in het hebreeuwsch als in het arameesch bestond. En de veronderstelling, dat de schrijver bedoelde in zijn voorkeur van *bar* boven *ben* op deze plaats, den onaangename klank der woorden die door het naast elkaar plaatsen van *ben* en *pen* ontstaan moet, te vermijden, is meer dan waarschijnlijk: „Nadat Jhvh dezen Gezalfde voor zijn Zoon erkend heeft, is hier niets natuurlijker dan dat *bar*, in eene plechtige rede wel geplaatst en hier den wanklank *ben pen* voorkomende, de eenige Zoon en wel de Zoon Gods beteekent.”¹⁾

Salomo spreekt van den Zoon onomwonden, als hij vragenderwijs de majesteit en de almacht Gods ons voor oogen stelt en besluit: „Hoe is zijn naam? en hoe is de naam zijns Zoons?”²⁾ De verheven beschrijving, die voorafgaat, past op geen geschapen wezen, maar bezingt de geheel eenige grootheid van den alleen waren God en den

¹⁾ Kommentaar op de Psalmen, door Franz Delitzsch (1e dl., blz. 88);

²⁾ Spr. 30 : 4.

goddelijken Zoon, denzelfden waarvan ook in een ander hoofdstuk als van de eeuwige en de van God gegenereerde Wijsheid gesproken wordt.

Een vaak voorkomende en geliefde naam voor den Zoon is *Z e m a c h* — Spruit. De profeet Jesaja spreekt van een *Z e m a c h Jhvh*: „Te dien dage zal des Heeren Spruit zijn tot sieraad en tot heerlijkheid, en de vrucht der aarde tot voortreffelijkheid en versiering dengenen, die het ont-komen zullen in Israël.” ¹⁾ En indien *Z e m a c h D a v i d* de zoon van David beteekent, dan is *Z e m a c h Jhvh* de Zoon van God. In dezen zin is er een schoone zinspel-ing op de beide naturen, die de Zoon na zijn incarnatie in zich-zelven zal vereenigen: des Heeren Spruit heeft betrekking op zijn Godheid, en de vrucht der aarde op zijn menschheid. Dit is ook de gedachte van den reeds aangehaalden exegeet. Hij zegt: „Zonder iets nieuwtestamentisch binnen te dra-gen kunnen wij ons deze dubbele benaming van den Toe-komstige alleen maar verklaren uit het streven, om de twee-voudigheid van zijn oorsprong aan te duiden: Hij komt eenerzijds van *Jhvh* en toch anderzijds uit de aarde, door-dat Hij uit Israel voortspruit.” ²⁾

In een ander hoofdstuk, waar diezelfde profeet spreekt van een groot licht, dat gezien zal worden door het volk dat in de duisternis wandelt, kondigt hij ons den opgang van dat licht aan met de woorden: „Een Kind is ons ge-boren, een Zoon is ons gegeven, en de heerschappij is op zijn schouder, en men noemt zijnen naam Wonderlijk, Raad, Sterke God, Vader der eeuwigheid, Vredevorst.” ³⁾

¹⁾ Jes. 4 : 2.

²⁾ Biblischer Commentar über den Propheten Jesaja, von Franz De-litzsch, blz. 68.

³⁾ Jes. 9 : 5.

Wij gaan niet verder op deze profetie in dan ten bewijze, dat het Zoonschap Gods niet vreemd is aan het Oude Testament. Elders hebben we getracht deze passage met aanhalingen uit rabbijnsche bronnen toe te lichten.¹⁾

Wie geen anderen God kent, dan den God van het Deïsme of van het Pantheïsme, vindt reeds het denkbeeld van een Zoon Gods, in onderscheiding van den Vader bestaande, aanstootelijk. Maar uit de boven aangehaalde en andere plaatsen, die wij zouden kunnen noemen, blijkt het klaar en duidelijk, dat de benaming van Gods Zoon een term is, die in het Oude Testament thuis behoort. En dat die naam daar in een geheel bijzonderen zin gebruikt wordt, betrekking hebbende op den tweeden Persoon in de Godheid.

Heilige Geest. Wordt in het Oude Testament van den Heiligen Geest als een Persoon gesproken, zooals dit in het Nieuwe Testament voorkomt? Het antwoord is niet twijfelachtig voor wie de eerste verzen van het Oude Testament leest. Daar toch is sprake van een goddelijke manifestatie, op Wien onze aandacht wordt gericht, als den Uitvoerder van een even geheimzinnig als verheven wordingswerk en die als R u a c h E l o h i m zweefde over den chaos, of „broedde over de wateren.”²⁾ En wie kan deze R u a c h E l o h i m in het werk der schepping anders zijn dan de Heilige Geest, die zich in den historischen voortgang van Israëls geschiedenis blijft openbaren als de levenwekkende en levenonderhoudende Geest, van wiens macht en invloed de bladen van het Oude Testament voortdurend gewagen?

Geest — waar het gaat om den mensch — sluit die gaven en krachten in, waaruit zijn leven blijkt, nl. het verstand

¹⁾ Is Jezus de Messias?, door J. Rottenberg, blz. 63-74.

²⁾ Gen. 1 : 2.

als het orgaan, waardoor hij het goddelijke kan waarnemen; het geweten, waardoor hij het zedelijk goed en kwaad kan onderscheiden; den wil als het orgaan om te kiezen tusschen goed en kwaad. In één woord: de geest is de volkomen samenvatting van het innerlijk levensbeginsel. En zooals de geest des menschen de eigenlijke mensch zelf is, zoo moet ook de Geest Gods God zelf zijn. Het zou hoogst onnatuurlijk zijn te veronderstellen, dat de geest des menschen levendig en vernuftig is, en de Geest Gods levenloos en onredelijk.

Neen, de Geest, Dien wij vóór de schepping zwevende en broedende over den chaos vinden, was geen machtige wind, zooals sommigen trachten het voor te stellen, want er was nog geen atmosfeer in dit wordingstijdperk. En evenmin kan deze Geest een onpersoonlijke kracht wezen, want nergens in het Oude Testament vinden wij de bevestiging, dat de oorzaak van eenig leven in de wereld — physisch, intellectueel of geestelijk — zou te vinden zijn buiten den Heiligen Geest. Een kundig exegeet zegt: „Van dit begin af en verder de gansche Schrift door, is de Geest Gods het eenig scheppend beginsel allerwege zich openbarend met persoonlijke eigenschappen, werkzaam in ieder goddelijk scheppingsgewrocht, ten opzichte van de aarde, van de natuur, van den tabernakel, van de gemeente, van het nieuwe leven of van den nieuwen mensch.”¹⁾

Dat is ook de verklaring van het woord *m e r a c h e p h e t h* — broedende, wat hier gebruikt wordt, een term ontleend aan den vogel, die de eieren door de levenwekkende warmte van zijn lichaam uitbroedt en zijn jongen daarna voor alle kwaad overdekt en bewaart. Zoo broedde de Geest

¹⁾ Genesis, bij P. L. Lauge, blz. 164.

Gods over den dooden, woesten chaos der aarde, en verwekte het leven, de orde en de schoonheid van den kosmos.

De Geest Gods, die den vormloozen klomp der aarde voor al de verscheidenheid in vormen en schoonheid toebereidde, was het die de hemelen versierde en in verheven majesteit en duizelingwekkende getalen hun heirscharen ordende. Maar niet alleen de schoonheid der aarde, noch de majestueuze pracht des hemels met al zijn heir verkondigt ons de grootheid en de almacht van den Geest des Heeren. Hij toch is de gelijke Gods, eenswezens met Hem. De mensch, naar diens beeld en gelijkenis geschapen, bestemd tot gemeenschap met zijn Maker, is in geheel eenigen en hooger zin dan eenig schepsel, geschikt om de openbaring van Gods Geest te ontvangen en diens heerlijkheid te verkondigen. meer dan de gansche creatuur in hemel en op aarde. En dat het deze Geest is, die den geest des menschen formeerde, wordt ons duidelijk omschreven in het tweede hoofdstuk van Genesis. Jhvh had den mensch in diens neusgaten geblazen den adem des levens. Bijgevolg was het een goddelijke inblazing, waardoor de mensch geestelijk leven ontving. Een inblazing waarvan? Toch niet van eenig atmosferisch element, maar een inblazing van den R u a c h E l o h i m.

Dat die Geest Gods in het Oude Testament werd voorgesteld en erkend als een Persoon, blijkt ook door wat er op volgt in het reeds aangehaalde boek Genesis, waar door God gesproken wordt: „Mijn Geest zal niet in eeuwigheid twisten met den mensch.” ¹⁾ Dat is niet de geest des levens, waarmee de mensch in den natuurlijke ademtocht beziel was, maar de R u a c h E l o h i m van het eerste hoofdstuk.

¹⁾ Gen. 6 : 3.

Bedoeld vers slaat niet enkel op een individueele degeneratie als die van Kain, die hem uitdreef van het aangezicht Gods, maar ook op het gemis aan profeten en profetische werkzaamheden en anderen goddelijken arbeid, waardoor het terugtrekken van den Heiligen Geest zich kennelijk openbaart.

De poging om de uitdrukking „Mijn Geest” op deze plaats synoniem te maken aan de ziel des menschen is een verdraaiing van de Heilige Schrift. Hetzelfde woord komt in verscheiden plaatsen voor, waar God sprekend optreedt en overal beteekent het niet de geest van den mensch, maar de Geest Gods.

Deze aanhalingen zijn inderdaad weinig en kort, zooals de gansche heilige oorkonde uit dien tijd. Maar als we verder Gods leidingen met Israël volgen, en luisteren naar de stem der profetie, worden de toespelingen op het werk des Heiligen Geestes naar verhouding talrijker en van dieper beteekenis.

Bij zorgvuldig onderzoek en studie blijkt bij toeneming, hoe de wording en onderhouding van al de ordonnanties van Gods genade en het bestuur en leiding van het volk, dat Hij zich tot een bijzonder volk had verkoren, van den Heiligen Geest uitgaan.

Van Mozes lezen wij hoe hij, vermoeid onder den last van het volk, als te zwaar voor zijn krachten, riep tot den Heere. „En Jhvh zeide tot Mozes: Verzamel Mij zeventig mannen uit de oudsten van Israel, dewelke gij weet, dat zij de oudsten des volks en deszelfs ambtlieden zijn; en gij zult hen brengen voor de tent der samenkomst, en zij zullen zich daar bij u stellen. Zoo zal Ik afkomen en met u aldaar spreken; en van den Geest, Die op u is, zal Ik afzonderen en op hen leggen; en zij zullen met u den last van dit volk dragen,

opdat gij dien niet alleen draagt... Toen kwam de Heere af in de wolk, en sprak tot hem, en afzonderende van den Geest, Die op hem was, leidde Hem op de zeventig mannen, die oudsten; en het geschiedde, als de Geest op hen rustte, dat zij profeteerden.” ¹⁾ Dat in dit verhaal sprake zou zijn van een deel van Mozes’ geest is te absurd om bij stilte staan. De mededeeling van krachten en eigenschappen, schoon in geringe mate, wordt hierbij stilzwijgend te kennen gegeven, maar als uitvloeisel van den Geest, Die God op hen gelegd had; een Geest, Die op Mozes was — een Geest geheel onderscheiden van den zijnen — rustende op hem. Trouwens het wordt klaar bewezen, dat deze Geest de Geest der profetie was, want „het geschiedde, als de Geest op hen rustte, dat zij profeteerden”. Uit dit alles wordt het duidelijk, dat Mozes — de knecht des Heeren — den last van het volk aan zijn hoede toevertrouwd, kon dragen alleen door den Geest Die op hem rustte. En waar anderen geroepen werden om hem dien last te verlichten, door er een deel van over te nemen, was het alleen in het deelgenootschap aan dit voorrecht, dat zij in staat waren daaraan te beantwoorden. En dat dus Jhvh zelf alleen door zijn Geest in werkelijkheid al de aangelegenheden der kinderen Israels bestuurde en leidde.

Op de vraag of de Geest, Die op Mozes rustte, daardoor niet verminderde? antwoorden wij met de woorden van een ander: „Neen, de Geest van God heeft die eigenaardigheid, dat Hij door mededeeling niet vermindert, maar vermeerderd. Het is reeds zoo met de menschelijke begaafdheden. Wie zijn gaven mededeelt, ontvangt ze vermenigvuldigd terug. Doch vooral is het zoo met den Heiligen Geest. Deze

¹⁾ Num. 11 : 16-18, 25.

is niet alleen een fontein, maar een wel, die hoe meer water hij uitgeeft, hoe meer water hij aanvoert, en het water niet in zich houdt, maar van zich doet uitspringen en mededeelt.”¹⁾

En als we dan van de woestijn van Paran overgaan tot den tabernakel, dan zien we hoe deze tent der samenkomst in geen enkel opzicht het product was van kunst of menschelijk vernuft. Want niet alleen, dat God Mozes waarschuwde: „zie dan toe, dat gij het maakt naar hun voorbeeld hetwelk u op den berg getoond is,”²⁾ maar wij lezen: „Daarna sprak God tot Mozes, zeggende: Zie, Ik heb met name geroepen Bezaleël den zoon van Uri, den zoon van Hur, van den stam van Juda. En Ik heb hem vervuld met den Geest Gods, met wijsheid, en met verstand, en met wetenschap, namelijk in alle handwerk, om te bedenken vernuftigen arbeid, te werken in goud, en in zilver, en in koper, en in kunstige steensnijding, om in te zetten, en in kunstige houtsnijding, om te werken in alle handwerk.”³⁾ De wijsheid en het verstand, door welke Bezaleël gedreven werd in al zijn arbeid voor den tabernakel, was dus niet product van zijn eigen genie, maar sproot voort uit den Geest Gods, Die hem vervulde. Die Geest des Heeren was de kunstenaar, Bezaleël diens instrument.

Hoe zal de goddelooze Bileam, omgekocht om Israel te vloeken, er toe worden gebracht en gedwongen om Israel te zegenen? Dat vermag alleen de Heilige Geest: „de Geest van God was op hem.”⁴⁾ Onder Diens invloed en macht sprak hij, zooals hij deed. Niet dat hij met blijdschap van

¹⁾ Bijbellezingen van Mr. Is. Da Costa (1e dl., blz. 256).

²⁾ Ex. 25 : 40.

³⁾ Ex. 31 : 1 3.

⁴⁾ Num. 24 : 2.

deze zegeningen gewaagde. Integendeel, innerlijk bleef hij wat hij altijd geweest was: een tegenstander van Israel. Maar dit nam niet weg — en hijzelf was zich dat ook, blijkens zijn eigen getuigenis, bewust — dat niet hij, maar de Geest Gods, hem ten spijt, die woorden uitsprak.

En wat wij boven van Bezaleëls begaafdheid zeiden, geldt evenzeer van eigenschappen en bekwaamheden, die we licht aan natuurlijke oorzaken zouden toeschrijven, maar die uitdrukkelijk door de Schrift gekenschetst worden als persoonlijke werkzaamheden van den Heiligen Geest. Neem bijvoorbeeld de geschiedenis van Simsons wonderbaren moed, van wien wij lezen: „Dat knechtje werd groot en de Heere zegende het. En de Geest des Heeren begon hem bij wijlen te drijven in het leger van Dan.” ¹⁾ De eenige Redder Israels in tijd van benauwdheid, wekte door de bijzondere werking van zijn Geest de krachten op, die sluimerden in den geroepen richter.

Ook was het profeteeren in de scholen der profeten een werk des Heiligen Geestes, zoodat Samuel tot Saul, nadat deze tot koning van Israel gezalfd was, zeide: „Daarna zult gij komen op den heuvel Gods, waar der Filistijnen bezettingen zijn; en het zal geschieden, als gij aldaar in de stad komt, zoo zult gij ontmoeten eenen hoop profeten, van de hoogte afkomende, en voor hunne aangezichten luiten, en trommelen, en pijpen, en harpen, en zij zullen profeteeren. En de Geest des Heeren zal vaardig worden over u, en gij zult met hen profeteeren; en gij zult in eenen anderen man veranderd worden.” ²⁾

Wanneer de profeet ons een kort begrip van Israels zonde, schuld, straf en ellende geeft, dan vat hij dat samen in de

¹⁾ Richt. 13 : 24, 25.

²⁾ Sam. 10 : 5, 6.

volgende woorden: „Maar zij zijn wederspanning geworden, en zij hebben zijnen Heiligen Geest smarten aangedaan; daarom is Hij hun in eenen vijand verkeerd; Hij zelf heeft tegen hen gestreden.” ¹⁾ Den Heiligen Geest smarten aangedaan hebben, zietdaar Israels zonde. Het is voor ons beperkt verstand onbegrijpelijk, dat een nietig schepsel den almachtigen Geest smarten kan aandoen. Maar het staat geschreven in Gods Woord, en wat daar geschreven staat, dat is geschreven. De reeds meer aangehaalde vorst onder de oudtestamentische exegeten merkt hierbij op: „Hier is het object der tegenstreving de Geest zijner heiligheid, die niet slechts als kracht, maar ook als bewuste persoonlijkheid van Hem onderscheiden is. Want, gelijk de Engel, die zijn aangezicht en dus de vertegenwoordiging van zijn Wezen is, zoowel door zijn naam als door de Hem toegeschreven middelaars- en verlossingswerkzaamheid als persoon aangeduid wordt, zoo kan ook de Geest der heiligheid, in zichzelf heilig en heiligend werkend, droefheid aangedaan en bedroefd worden. Zoo worden dan in Jhvh en den Engel zijns aangezichts en den Geest zijner heiligheid drie zelfstandigheden onderscheiden, en wel zoo dat de beide laatsten van den eersten uitgaan, die de kern der Godheid en van al het goddelijke is.” ²⁾

En wat was het, waar de psalmisten en heiligen in Israel om baden als om het leven hunner ziel? Laten wij luisteren: „Verwerp mij niet van uw aangezicht, en neem uwen Heiligen Geest niet van mij.” ³⁾ De dichter erkent hier, dat hij zichzelf door zelfcultuur niet veredelen kan, maar dat hij tot vernieuwing van zijn leven den invloed des Heiligen

¹⁾ Jes. 63 : 10.

²⁾ Jesaja, von Franz Delitzsch, blz. 641.

³⁾ Ps. 51 : 13.

Geestes noodig heeft. De Heilige Geest is geen andere, dan die door middel der zalving over hem gekomen is. Dezen Geest heeft hij door de zonde bedroefd en verbeurd. Daarom bidt hij, dat God genade voor recht wil laten gelden, en dezen zijnen Heiligen Geest niet van hem wegneme.

Dat de psalmist reeds de persoonlijkheid en alomtegenwoordigheid des Heiligen Geestes kende, blijkt uit zijn vraag: „Waar zou ik henengaan voor uwen Geest, en waar zoude ik henenvlieden voor uw aangezicht?” ¹⁾ De dichter zegt hiermede op zeer treffende wijze, dat wij nergens kunnen zijn, waar Gods Geest niet is. En dat het onmogelijk is zich aan deze alomtegenwoordigheid te onttrekken.

Ook werd de Heilige Geest reeds in de dagen des Ouden Verbonds als de Leidsman beschouwd. Hij alleen kan verklaren wat recht en nuttig is, en leeren den wil des Vaders te volbrengen. Daarom smeekt David: „Leer mij uw welbehagen doen, want Gij zijt mijn God! Uw goede Geest geleide mij in een effen land.” ²⁾ De dichter bidt hier dat de Heilige Geest, die voor hem eenige veilige Gids, hem geleide in den weg der rechtvaardigen, want „het pad des rechtvaardigen, is geheel effen.” ³⁾

Sprekende over de grootheid van God in de schepping, zegt de oudtestamentische lieder bij uitnemendheid: „Door zijnen Geest heeft Hij de hemelen versierd; zijne hand heeft de langwemelende slang geschapen.” ⁴⁾ De telescoop kan iets van die versierselen der hemelen zien. Het is de Heilige Geest, die deze gemaakt heeft. De langwemelende slang ziet ongetwijfeld op de sterrenconstellatie bekend onder

¹⁾ Ps. 139 : 6.

²⁾ Ps. 143 : 10.

³⁾ Jes. 26 : 7.

⁴⁾ Job 26 : 13.

den naam s e r p e n s, d.i. slang, omdat die den vorm van een slang heeft.

En zinspelende op Gods blazen van den adem des levens in des menschen neusgaten, zegt dezelfde heilige: „De Geest Gods heeft mij gemaakt, en de adem des Almachtigen heeft mij levend gemaakt.” ¹⁾ Door den Heiligen Geest werd de kleiklomp een levende ziel. Aan Hem heeft alles zijn leven en sier te danken.

Ook is er geen toekomst voor Israel zonder den Heiligen Geest: „Ik zal mijnen Geest in u geven en gij zult leven.” ²⁾ Eerst wanneer Israel den Geest Gods in zich heeft wonen en werken, zal het hersteld worden. Het leven wordt dus herleid tot den Geest des Heeren als bron en oorzaak van Israels toekomstig leven.

Zoo zien wij dan, uit geheel den inhoud der israelietische instellingen, uit de geschiedenis van hun toepassing, uit de geïnspireerde gebeden der geloovigen en uit de beloften van het profetisch woord, hoe het gansche plan der verlossing geheel samenhangt met de werking van den Heiligen Geest. Hij is de bron van leven, van wijsheid, van schoonheid en van bekwaamheid in Gods volk. Neen, „niet door kracht noch door geweld, maar door mijn Geest zal het geschieden”, zegt de Heere der heirscharen. ³⁾

Wat de profeten betreft: eenparig is hun getuigenis, dat de waarheid die zij verkondigen, en de drang, die hen dreef, beide uit God waren. Iedere lezer van het Oude Testament ontdekt dit terstond. Maar als zij in 't bijzonder den nadruk daarop leggen en van den Goddelijken Persoon gewagen, die in en door hen getuigde, dan noemen zij dien den G e e s t

¹⁾ Job 33 : 14.

²⁾ Ezech. 37 : 14.

³⁾ Zach. 4 : 6.

d e s H e e r e n. Zij gebruiken allerlei uitdrukkingen om daarmee duidelijk te maken de verschillende wijze waarop zij diens kracht ervoeren. Om zijn komst weer te geven, zeggen zij dat de Geest op hen kwam, op hen was, op hen rustte, op hen viel of zich met geweld van hen meester maakte. En dan de uitwerking dier aanwezigheid. Zij schrijven, dat de Geest hen vervulde, hen bewoog, hen opnam, hen heenleidde, in hen sprak, van hen heenging of hun voorbijvoer. En om hun lezers te doen verstaan, dat zij zich bewust waren, dat deze overweldigende kracht uit God den Vader was, zeggen zij ook, dat God zijn Geest in hen uitstortte, dat Hij dien Geest gaf, op iemand neerzond, iemand er door vervulde, Hem wegnam, e t c e t e r a. Ook noemen zij Hem de hand des Heeren, die op hen rustte, of op hen viel en wier kracht zij machtig ervoeren. Al te zamen termen, die niet louter voor een invloed kunnen gebezigd worden en geen zin hebben tenzij betrekking hebbende op een Persoon.

Een verkeerde voorstelling van de Goddelijke Persoonlijkheden heeft velen tot het dwaalbegrip gebracht dat de Heilige Geest geen Goddelijke Hyposthase, maar een Goddelijke kracht is. Doch kan er een kracht van God zijn, zonder dat God er persoonlijk bij tegenwoordig is? De Goddelijke persoonlijkheden zijn geen lichamelijke in zichzelf afgeslotene eenheden, gelijk de menschelijke persoonlijkheden. Maar onlichamelijke, onbegrensde zelfbewustheden, die juist door hun onbegrensdheid in de volstrekste gemeenschap met elkander staan en daarmede volkomen één zijn in Wezen en in de openbaring van hun Wezen.

Wij stemmen volkomen in met de volgende woorden van waarschuwing, die alleszins behartigenswaardig zijn: „Men zal wel doen, met de aloude uitlegging der Schriftuitspraken

niet zoo spoedig prijs te geven. Komt men eenmaal met de nieuwe theologie tot de slotsom, dat in het Oude Testament eigenlijk nog geen Persoonsonderscheiding van Vader, Zoon en Heilige Geest geleerd wordt, dan, ja, kan in Genesis, in Job, bij den psalmist en in Jesaja ook van geen werk des Heiligen Geestes sprake zijn; en het is uit dien hoofde volkomen natuurlijk, dat voorstanders dezer nieuwere theologie dan ook uit al deze Schriftplaatsen den Heiligen Geest wegcijferen. Maar wie dien weg niet mee opgaat, en nog uit volle overtuiging belijdt, dat de drievoudige Persoonsonderscheiding van het Goddelijk Wezen ook reeds in het Oude Testament op het allerduidelijkst uitkomt, die hebbe dan ook de voorzichtigheid, om de uitspraken over den „Geest des Heeren” nauwkeuriger te bezien, en houde dankbaar vast aan de traditioneele uitlegging, die wel terdege een heenwijzing op het werk van den Heiligen Geest, zoo niet in alle, dan toch in de meeste van deze Schriftuitspraken, van 's Heeren wege erkennen doet.” ¹⁾

¹⁾ Het werk van den Heiligen Geest, door Dr. A. Kuyper, blz. 62.

DE THEOPHANIEËN IN HET OUDE TESTAMENT

In de pre-patriarchale geschiedenis vinden we toespelingen op het bestaan van den Logos, den tweeden Persoon in het goddelijk Wezen, zonder evenwel eenige vermelding van een zichtbare verschijning. Alles wat wij daarover lezen beperkt zich tot het feit, dat God met den mensch sprak. Maar of Hij in zijn omgang met dien mensch in de antediluviale wereld ooit een zichtbaren vorm heeft aangenomen, is uit het korte verslag in het boek Genesis bezwaarlijk op te maken.

Sommige Schriftgeleerden meenen in de woorden: „de stem van den Heere God wandelende in den hof,” en: „zij verborgen zich voor het aangezicht van den Heere God,” een toespeling te zien op een zichtbare verschijning. Maar uit het verband is niet op te maken, dat er in den hof van iets anders dan van een stem sprake was, want op de vraag des Heeren tot Adam: „waar zijt gij?” is zijn antwoord: „ik hoorde uwe stem in den hof.” Geen enkel woord wijst hier op een zichtbare waarneming. En wat betreft de beschrijving van zijn vluchten v o o r h e t a a n g e z i c h t d e s H e e r e n, ook dit is geen onbetwistbaar bewijs voor bovengenoemde meening. Wij weten allen, dat wij ons voor het aangezicht des Heeren bevinden, ook waar wij dit niet zien.

I n h e t p a t r i a r c h a l e t i j d p e r k.

Met den eersten aartsvader, opent zich de rij der verschijningen des Heeren, waarbij wij in geenerlei opzicht in het

onzekere gelaten worden. Eenvoudig en onomwonden wordt verhaald, hoe Jhvh zich persoonlijk aan Abram openbaarde. Zoo lezen wij: „Zoo verscheen Jhvh aan Abram.” ¹⁾ Het hebreeuwsche woord vertaald door *v e r s c h e e n* duidt op het zichtbare dezer verschijning. En het eikenbosch van Moreh bewaart het getuigenis dezer eerste persoonlijke verschijning Gods. Het is zeer wel mogelijk dat de naam Moreh is afgeleid van den stam *r a a h*, dat „zien” beduidt en alzoo verband houdt met dit visioen, waarin Jhvh aan den aartsvader verscheen.

Na den strijd en de overwinning op Kedor-Laomer en diens bondgenooten en de ontmoeting met Melchizedek, verschijnt Jhvh ten tweeden male aan Abram en belooft hem, dat Sara een zoon zal hebben. En bij deze gelegenheid laat Jhvh zich met een nieuwen naam aanduiden, nl. *D a b a r J h v h*, het Woord des Heeren, ²⁾ sindsdien ons zoo bekend en vertrouwd in de geschiedbladen des Ouden Testaments. En dat deze naam een uitdrukkelijke verwijzing is naar den Logos, bewijst de taal die in het geheele verhaal wordt gebezigd.

Een andere naam, waarbij de Logos zich in het Oude Testament kenbaar maakt en die in de geschiedenis van Abram het eerst voorkomt is die van *M a l e a c h J h v h*, „de Engel des Heeren.” Terecht is er in verband met dezen naam opgemerkt: „Wie in de eerste en grootste helft der Schrift niet ten eenenmale vreemdeling is, herinnert zich, dat in onderscheiding des ganschen hemelschen heirlegers zoowel als van enkele andere engelen, daar meermalen met nadruk gesproken wordt van eenen hoogheerlijken Engel, die niet slechts in naam van Jhvh optreedt en handelt,

¹⁾ Gen. 12 : 7.

²⁾ Gen. 15 : 1.

maar met Hem zelve verwisseld wordt en in vollen nadruk Goddelijke eer en hulde ontvangt.”¹⁾

Sommige Schriftverklaarders houden dezen Engel voor een creatuur, door God met de volmaakte kennis van zijn wil en met de macht tot handelen als zijn vertegenwoordiger toegerust. Maar zulk een verklaring blijft verre beneden den indruk, dien zelfs een oppervlakkige lezing van deze gewijde bladzijden achterlaat. Trouwens de bijbelschrijvers maken volstrekt geen onderscheid tusschen den naam Jhvh en dien van M a l e a c h J h v h, gebruiken dezen zelfs bij afwisseling en verhalen van goddelijke eer in aanbidding en offer aan dien Engel gebracht. En deze ontvangt beide zonder eenig protest, bewijs dat deze aanbidding en offerande dien Engel rechtmatig toekomt. Ware dit laatste niet uitdrukkelijk vermeld, dan zou dit feit een vrijbrief zijn voor creatuurvergoding, een zonde die het Oude Testament juist op schier elke bladzijde zoo fel veroordeelt. En bovendien zou het de aanbidding der engelen, zooals die in menigen cultus voorkomt, volkomen rechtvaardigen.

Bij ernstig onderzoek van die Schriftgedeelten, waarin de uitdrukking M a l e a c h J h v h voorkomt, zal het overtuigend blijken dat hiermee bedoeld wordt Hij, die het Woord was van den beginne. Deze verschijningen waren een voorafschaduwung van den Logos voor zijn vleeschwording, die de eeuwen door bezig was zichzelve een weg te banen voor zijn komst om in de volheid des tijds onder ons te tabernakelen.

Het optreden van den Engel des Heeren in het Oude Testament is geheel onverwachts. Hij verscheen aan Hagar, waar zij als vluchteling bij de waterput in de woest-

¹⁾ Christologie, door J. J. van Oosterzee, blz. 123.

tijn nederzat, en beval haar terug te keeren en zich te vernederen onder de handen harer meesteres. Hij beloofde haar een ontelbaar groot nageslacht in haar zoon Ismael en voor-spelde haar den aard van diens karakter. Door de woorden: „Ik zal uw zaad grootelijks vermenigvuldigen,” ¹⁾ begreep zij terstond, wie die Engel was, die tot haar sprak, want — zoo staat er: „Zij noemde den naam van Jhvh, die tot haar sprak, A t a E l R o i,” ²⁾ d.i. Gij, God des aanzien. In dezen naam zoowel als in dien, door haar aan de waterput gegeven: B e e r-l a c h a i-r o i, d.i. de fontein van den Levende, die aan mij verscheen, drukt Hagar alles uit, wat zij in dat merkwaardig tijdsgewricht ervoer. En voor den lezer is het klaar als de dag, dat het Jhvh zelf was, die zich aan haar openbaarde, al wordt Hij ook door den naam van Engel aangeduid.

Op een wonderschoonen dag aan de deur zijner tent gezeten, in zijn eerwaardige gestalte als een levend beeld dier gastvrijheid, waarmee Abraham elken reiziger zou ontvangen, en ongetwijfeld verdiept in de heerlijkheid dier toekomst, waarin al Gods beloften ja en amen zouden worden, hief hij zijne oogen op, en zag en ziet, daar stonden drie mannen tegenover hem. Oogenshijnlijk drie mannen, doch inderdaad was het Jhvh vergezeld van twee hemelsche dienaren. Dat Jhvh hier in menschelijke gedaante verscheen laat geen twijfel over. In de toezegging aan Abraham en Sara omtrent den te verwachten zoon wordt Hij uitdrukkelijk zoo genoemd. Want als Sara om deze toezegging lacht, is het Jhvh, die tot Abraham spreekt en vraagt: „Waarom heeft Sara gelachen?” ³⁾ Een vraag, die Abraham moest over-

¹⁾ Gen. 16 : 10.

²⁾ Gen. 16 : 13.

³⁾ Gen. 18 : 13.

tuigen van de alwetendheid van den Spreker, die zag dat Sara innerlijk lachte. En met betrekking tot haar overweging als zou het onmogelijk wezen op haar leeftijd een zoon te baren, toont de Spreker haar nevens zijn alwetendheid ook zijn almacht, als Hij een tweede vraag aan zijn eerste toevoegt: „Zou iets voor Jhvh te wonderlijk zijn?” ¹⁾ Bij gevolg was een der drie mannen Jhvh zelf, die in menschenlijke gedaante aan Abraham verscheen. ²⁾

Dezelfde Spreker openbaart nu aan Abraham het oordeel, dat Hij gaat voltrekken over de goddelooze steden Sodom en Gomorra. Hij zegt: „Zal Ik voor Abraham verbergen wat Ik doe?” ³⁾ Door het heele hoofdstuk heen richt Hij, die Jhvh genoemd wordt, zich als Persoon tot Abraham, die voor Hem staat. Want zoodra het gesprek is geëindigd, lezen wij, dat Jhvh wegging en Abraham wederkeerde tot zijn plaats. Deze samenspraak is ongetwijfeld een van de merkwaardigste uit geheel het Oude Testament en voor den aandachtigen en onbevooroordeelden lezer is het duidelijk, dat de Spreker geen geschapen wezen met goddelijke opdracht, maar als machthebbende niemand anders kan zijn dan de zichtbare verschijning van den Logos, die ook in den naam Jhvh uitdrukkelijk wordt gewaarmerkt.

Wij lezen niet, dat Abraham wederom door een dergelijke zichtbare verschijning des Heeren als in de eikenbosschen van Mamre wordt bevoorrecht. Daarom is hij evenwel niet geheel van diens Goddelijke tegenwoordigheid verstoken. Op het aangrijpendste oogenblik van zijn leven en in de

¹⁾ Gen. 18 : 14.

²⁾ Opmerkenswaardig is de volgende aantekening van den beroemden commentator der 12e eeuw, Abraham Ibn Ezra, bij zijn uitlegging van deze plaats: „Volgens sommigen zijn deze drie mannen Jhvh zelf. Hij is één en Hij is drie, en zij mogen niet gescheiden worden”.

³⁾ Gen. 18 : 17.

hartverscheurende en bitterste geloofsworsteling is het wederom de M a l e a c h J h v h, die hem — maar nu van verre — uit den hemel toespreekt. Wij lezen: „Abraham bond zijnen zoon Izak, en leide hem op het altaar boven op het hout. En Abraham strekte zijn hand uit en nam het mes om zijn zoon te slachten. Maar de Engel des Heeren riep tot hem van den hemel en zeide: Streck uwe hand niet uit aan den jongen en doe hem niets! Want nu weet Ik, dat gij God vreezende zijt en uwen zoon, uwen eenige, van Mij niet hebt onthouden.”¹⁾ Ook hier vereenzelvigt de Engel des Heeren zich met Elohim. Want het is de Engel die hier spreekt, en deze zegt, dat Abraham zijn zoon van Hem zelve niet onthouden heeft, terwijl het Elohim was die, hem beproevende, den zoon ten offer vroeg.

Na het brandoffer van den ram in zijn zoons plaats, riep de Engel des Heeren tot Abraham ten tweeden male en zeide: „Ik zweer bij Mijzelven, spreekt Jhvh; daarom dat gij deze zaak gedaan hebt en uwen zoon, uwen eenige, niet onthouden hebt, voorzeker zal Ik u grootelijks zegenen, en uw zaad zeer vermenigvuldigen, als de sterren des hemels, en als het zand, dat aan den oever der zee is; en uw zaad zal de poorte zijner vijanden erfelijk bezitten. En in uw zaad zullen gezegend worden alle volken der aarde, naardien gij mijne stem gehoorzaam geweest zijt.”²⁾ De woorden: „Ik zweer bij Mijzelven” en de zegeningen, die aan Abraham worden beloofd, en alleen van Gods wege worden verleend, bevestigen dat deze Engel des Heeren de tweede Persoon in het Goddelijk Wezen moet zijn.³⁾

¹⁾ Gen. 22 : 9-12.

²⁾ Gen. 22 : 15-18.

³⁾ „Gij moet goed letten”, aldus Rabbi Bechai (Biur al ha "Thora, Sefer Bereschit blz 69b), op hetgeen ons in dit hoofdstuk (Gen. 22) medege-

In de geschiedenis van Izak is slechts tweemaal sprake van een verschijning des Heeren. De eerste gedurende den hongersnood, waarin hij naar het voorbeeld van zijn vader Abraham, op het punt was naar Egypte uit te wijken. Maar dan komt Jhvh tusschenbeiden en verschijnt hem en verbiedt hem om te gaan en belooft hem hulp, zegen en bescherming in de woorden: „Ik zal met u zijn en zal u zegenen.” ¹⁾ Het was in den nacht, dat Izak van Gerar in Bersaba aankwam, dat Jhvh hem ten tweeden male verscheen en zich aan hem bekend maakte als de God van Abraham, zijn vader, en hem vertroost met de vernieuwing der belofte: „Vrees niet, want Ik ben met u; en Ik zal u zegenen en uw zaad vermenigvuldigen, om Abraham, mijns knechts wil.” ²⁾

Veertig jaar later zien wij Jacob vluchten voor den haat van zijn broeder Ezau. En in den eersten nacht van zijn reis, vermoeid en eenzaam, legt hij zich te slapen neder. „En hij droomde, en ziet, een ladder was gesteld op de aarde, welker opperste aan den hemel raakte; en ziet, de engelen Gods klommen daarbij op en neder. En ziet, Jhvh stond op dezelfde.” ³⁾ Wat ook op natuurlijk of psychologisch gebied over dezen droom kan gezegd worden, hier is geen twijfel mogelijk aan het feit eener heerlijke Godsopenbaring. Geen wonder, dat Jacob zich voelde opgetrokken als tot de poorten des hemels. En dat hij den steen, waarop hij gerust had,

deeld wordt, n.l. dat Hij die Abraham verzoekt is Elohim, en Hij die hem terughoudt is de Engel des Heeren. De overgeleverde verklaring hiervan is deze: Abraham's geestelijke oogen werden geopend en hij zag, dat deze Engel niet tot de geschapen wezens behoorde, maar tot de Inwonenden, die gescheiden noch verdeeld kunnen worden”.

¹⁾ Gen. 26 : 3.

²⁾ Gen. 26 : 24.

³⁾ Gen. 28 : 12, 13.

tot een opgericht teeken zette en de plaats Bethel, huis Gods, noemde. En als hij aan het einde van zijn leven gekomen, terug ziet op dit verheven visioen, dan zegt hij: „De God, voor Wiens aangezicht mijne vaders, Abraham en Izak, gewandeld hebben; die God, die mij gevoed heeft, van dat ik was, tot op dezen dag; die Engel, die mij verlost heeft van alle kwaad.” ¹⁾ Het is onloochenbaar, dat hier van geen geschapen wezen sprake kan zijn. De woorden: Jhvh en Engel zijn hier volkomen geïdentificeerd.

Twintig jaar na deze eerste verschijning, spreekt de Engel Gods tot Jacob in een droom: „Ik ben die God van Bethel, alwaar gij het opgerichte teeken gezalfd hebt, waar gij Mij een gelofte beloofd hebt.” ²⁾ Waar de Engel dus tot Jacob zegt: „Ik ben de God, die u in Bethel verscheen,” daar valt de laatste mogelijkheid weg, als zou die Engel niet even goed God zijn als Jhvh zelf. Maar tevens bewijst het gebruik der woorden G o d en E n g e l, dat er bij wezenseenheid toch nadrukkelijk van verscheidenheid in persoonsopenbaring sprake is.

En dan is daar ten slotte de geheimnisvolle worsteling van Jacob aan den noordelijken oever van de Jabbok, als de ontmoeting met Ezau hem wacht. „Jacob bleef alleen over en een Man worstelde met hem, totdat de dageraad opging.” ³⁾ Hij begeerde den naam te weten van dien Man, met wien hij had geworsteld, die hem de heup had ontwricht, maar die niettemin getuigde hoe de verslagen Jacob Hem had overmocht. „En Jacob vraagde, en zeide: Geef toch uw naam te kennen. En Hij zegende hem aldaar.” ⁴⁾

¹⁾ Gen. 48 : 15, 16.

²⁾ Gen. 31 : 13.

³⁾ Gen. 32 : 25.

⁴⁾ Gen. 32 : 30.

Jacob krijgt geen rechtstreeksch antwoord op zijn vraag, maar het vervolg van het verhaal bewijst, hoe Jacob dat antwoord ook niet noodig had, omdat hij het reeds wist. Want wij lezen: „Jacob noemde den naam dier plaats Pniël, want — zeide hij — ik heb God gezien van aangezicht tot aangezicht, en mijn ziel is gered geweest.”¹⁾ Jacob was zich bewust, dat hij in zijn worsteling met God te doen had en te voren noemt hij Hem een Man. De verklaring der Schrift: „niemand heeft ooit God gezien,”²⁾ laat geen twijfel over aan de conclusie, dat hier sprake is van den tweeden Persoon in het Goddelijk Wezen.

En na de gevreesde ontmoeting met Ezau, die onder Gods voorzienige zorg bevredigend verliep, richtte Jacob aldaar wederom een altaar op voor Jhvh, en noemde dit: El-Elohe-Israel, d.i. de God Israels is God,³⁾ om daarmee openlijk te belijden, dat het God geweest was, met Wien hij geworsteld had.

Daarna sprak God tot Jacob en gebod hem naar Bethel te gaan en daar te wonen met de woorden: „Maak u op, trek op naar Bethel en woon aldaar, en maak daar een altaar dien God, die u verscheen, toen gij vluchtet voor het aangezicht van uwen broeder Ezau.”⁴⁾ En als hij daar aangekomen en een altaar gebouwd heeft, dan lezen we opnieuw van een verschijning: „En God verscheen Jacob wederom en Hij zegende hem. En God zeide tot hem: uw naam is Jacob; uw naam zal voortaan niet Jacob genoemd worden, maar Israel zal uw naam zijn; en Hij noemde zijn naam Israel.”⁵⁾ Nadat het verbond door Jacob vernieuwd was,

¹⁾ Gen. 32 : 31.

²⁾ Joh. 1 : 18.

³⁾ Gen. 33 : 20.

⁴⁾ Gen. 35 : 1.

⁵⁾ Gen. 35 : 9, 10.

vernieuwt God zijn zegen aan Jacob, en bevestigt in deze verschijning, wat Hij in de voorafgaande verschijning gedaan heeft.

En als het leven van den patriarch ten einde spoedt en hij den dood voelt naderen, wordt Hij door den Heiligen Geest gedreven zijn zonen te zegenen aangaande toekomstige dingen. En dan is het eerst tot zijn geliefden zoon Jozef, dat hij het woord richt en hem verklaart, hoe de God, die hem in Luz, dat is Bethel, verscheen, niemand anders was dan El-Schaddai, de Almachtige. ¹⁾ En als hij ten slotte met een drievoudigen zegen zijn stervende handen in den vorm van een kruis op de hoofden van Efraim en Manasse legt, belijdt hij dat de Engel, die hem verlost heeft van alle kwaad de God was, voor wiens aangezicht zijn vaders gewandeld hadden, en Die hem gevoed had van dat hij was tot op dien dag. ²⁾

Wanneer wij dezen drievoudigen zegen overdenken bij het licht van het Evangelie, ontdekken wij de toespeling op de Goddelijke Drieëenheid. In de woorden van een exegeet: „Het is merkwaardig, hoe met dit drievoudig noemen van Gods naam, dat klinkt als de aankondiging der Drieëenheid, duidelijk naar voren wordt gebracht het begrip der tegenwoordigheid Gods, der voorzienigheid Gods als een Herder en der getrouwheid Gods als Verlosser.” ³⁾ Of deze onderscheiding der Personen in het goddelijk Wezen Jacob bekend was, doet weinig ter zake, wanneer wij gelooven, dat al wat te voren geschreven is, dat is tot onze leerling te voren geschreven; opdat wij door lijdzaamheid en vertroosting der Schriften, hoop hebben zouden.

¹⁾ Gen. 48 : 3.

²⁾ Gen. 48 : 15, 16.

³⁾ Genesis, bij J. P. Lange, blz. 643.

Tot ons spreekt Jacobs drievoudige profetische zegen van Gods Vaderschap, verlossing en heiligmaking. De zegeningen, die ons door de drie Personen in het Goddelijk Wezen toevloeien. In den eersten hebben wij den oorsprong aller goede gaven en volmaakte giften; de Heilige Geest is het, die ons voedt met het Brood des levens; de Zoon, die ons reinigt van alle kwaad, ons verlossende van onze zonde en haar vrucht in den toekomstenden toorn.

I n h e t M o z a i s c h e t i j d p e r k.

Het oogenblik door Jhvh vastgesteld, waarop Hij zijn volk uit Egypte zou leiden, brak eindelijk te bekwamer tijd aan. En God hoorde hun gekerm, en God gedacht aan zijn verbond met Abraham, met Izak en met Jacob. En Mozes was in de woestijn en hoedde de kudde van Jethro, zijn schoonvader, die aan zijn zorg was toevertrouwd. „En als hij kwam aan den berg Horeb, verscheen de Engel des Heeren hem in een vuurvlam uit het midden van een braambosch.” ¹⁾ Dat de Engel, waarvan hier sprake is geen creatuur kon zijn, blijkt uit het geheele verband en wel zeer bijzonder uit zijn eigen woord: „Ik ben de God uws vaders, de God van Abraham, de God van Izak, en de God van Jacob.” ²⁾ Zou eenig schepsel, aardisch of hemelsch, zich aldus kunnen aanmelden zonder schuldig te staan aan verregaande Godslastering? En waar noch God de Vader, noch God de Heilige Geest ooit een engel genoemd wordt, moet deze benaming hier betrekking hebben op den Logos of God, den Zoon. ³⁾

¹⁾ Ex. 3 : 2.

²⁾ Ex. 3 : 6.

³⁾ De vermaarde commentator der 13e eeuw, Rabbi Mozes ben Nachman, merkt in zijn uitlegging van den Pentateuch bij deze passage het

Mozes zelf was dermate overtuigd van de onmiddellijke tegenwoordigheid Gods, dat hij zijn aangezicht verborg, „want hij vreesde God aan te zien.” ¹⁾ En toen hij vroeg diens naam te weten, om door klare aandieningen als diens gezant erkend te worden, antwoordde de Engel des Heeren: „Ik ben die Ik zijn zal.” ²⁾ Daarmee zijn Wezen en zijn Naam als dien van Jhvh openbarend. En in de achtereenvolgende wonderteekenen voltooide en waarmerkte God de opdracht aan Mozes, zoodat de kinderen Israels door woord en daad zouden kunnen weten, dat hem Jhvh verschenen was.

Toen, na schier eindelooze aarzeling Pharaos de kinderen Israels liet trekken, was het wederom de Engel des Heeren, die voor hen uitging. De wolk- en vuurkolom waren het teken zijner tegenwoordigheid. De onzichtbare leiding van den Engel des Heeren werd er door openbaar. Zoo lezen wij: „En de Engel Gods, Die voor het heir der kinderen Israels ging, vertrok en ging achter hen; de wolkolom vertrok ook van hun aangezicht en stond achter hen. En zij kwam tusschen het leger der Egyptenaren en tusschen het leger van Israel.” ³⁾ En in geheel den tocht der kinderen Israels door de woestijn naar het beloofde land, was het op deze wijze dat Jhvh zijn tegenwoordigheid hen deed zien en gevoelen.

Maar niettegenstaande al de teekenen en wonderen, waardoor zijn liefde en zorg zich openbaarde, bleven de kinderen

volgende op: „Inderdaad is de hier genoemde Engel dezelfde als de verlossende Engel, van wien er geschreven staat: Mijn naam is in het binnenste van Hem, en die tot Jacob zeide: Ik ben die God van Bethel. Deze is het, van wien wij hier (Ex. 3: 4) lezen: Zoo riep God tot hem. Engel wordt Hij genoemd met betrekking tot zijn wereldbestuur”.

¹⁾ Ex. 3 : 4.

²⁾ 3 : 14.

³⁾ Ex. 14 : 19, 20.

Israels tegen Jhvh rebelleeren. Altijd weer toonde Jhvh hun, hoe dicht Hij bij hen was en hoe gereed om in al hun nooden te voorzien. Maar zoodra zij niet vinden wat zij zoeken, murmureeren zij en geven hun teleurstelling met zulk een wrevel en aanmatiging te kennen, dat er niet veel aan faalt of zij zullen Mozes steenigen. Zoo was het te Rafidim, waar geen water was om te drinken. Op het roepen van Mozes beveelt Jhvh hem rustig en vertrouwend voor het volk uit te gaan naar den berg Horeb en de oudsten des volks als getuigen met zich te nemen en daar den rotssteen te slaan, met de belofte: „Ik zal aldaar voor uw aangezicht staan.” ¹⁾ Mozes gehoorzaamt en daar komende voor het aangezicht van Jhvh, slaat hij den rotssteen en het water stroomt te voorschijn. En hij noemt den naam dier plaats Massa en Meriba, om den twist der kinderen Israels en omdat zij den Heere verzocht hadden met hun vraag: „Is de Heere in het midden van ons of niet?” ²⁾

In een later hoofdstuk belooft Jhvh: „Ziet, Ik zend eenen Engel voor uw aangezicht, om u te behoeden op dezen weg, en om u te brengen tot de plaats, die Ik bereid heb.” ³⁾ En waarborgt met diens tegenwoordigheid de overwinning over de afgodische volken. Israel moet dien Engel gehoorzamen, en Hem niet verbitteren, want „Mijn Naam is in het binnenste van Hem.” ⁴⁾ Welke engel zou dit anders kunnen zijn dan de *Maleach Jhvh*, de Engel des Heeren, die Abraham weerhield in het offeren van zijn zoon, tot Wien Jacob zijn smeeking ophief bij het zegenen der zonen Jozefs, et cetera. Die Engel wordt nadrukkelijk

¹⁾ Ex. 17 : 6.

²⁾ Ex. 17 : 7.

³⁾ Ex. 23 : 20.

⁴⁾ Ex. 23 : 21.

Jhvh genoemd. En hoe zou de uitdrukking: „Mijn Naam is in het binnenste van Hem,” anders verklaard kunnen worden dan dat deze Persoon gerechtigd door dit feit den naam van Jhvh moet dragen? Bovendien wordt voor dezen Engel gehoorzaamheid geëischt, bezit Hij de macht om vergiffenis te verleen en die te onthouden, en is Hij het die Israel in het beloofde land kan brengen. Hieruit volgt, dat van deze beiden de naam één is, nl. Jhvh. Eenerlei toch is hun autoriteit: in vergeven en straffen zoowel als in den eisch der gehoorzaamheid. Eenerlei in hun macht in het binnenleiden en in de vestiging der kinderen Israels in Kanaan. Indien dan de naam, het gezag en de macht elkander volkomen dekken, kan de gevolgtrekking geen twijfel overlaten.

En nu nog een kort woord over den Naam des Heeren. Wij weten allen, dat met deze uitdrukking wordt aangeduid de geheele omvang der Goddelijke deugden, het Wezen Gods in zijn openbaring. Als God dan ook verklaart, dat zijn Naam is in dezen Engel, bedoelt Hij daarmee, dat deze Engel deelgenoot is van zijn eigen Goddelijke natuur, en als zoodanig behoort aanbeden te worden.

Misschien is het niet ondienstig de beteekenis van het woord *n a a m* in enkele schriftuurplaatsen nader onder het oog te zien. Bijvoorbeeld: „En die uwen Naam kennen, zullen op U vertrouwen.” ¹⁾ Dit kan alleen zin hebben, wanneer die Naam ook samenvat alles, wat dat vertrouwen wettigt. Geen naam op zichzelf is van eenige kracht, ook zelfs niet de naam van Jhvh, tenzij die naam de Goddelijke natuur en eigenschappen, in één woord Gods Wezen in zich sluit. De Naam is het Wezen. Dat geldt alleen van God.

¹⁾ Ps. 9 : 11.

In een anderen Psalm staat: „Maak hun aangezicht vol schande, opdat zij, o Jhvh! uwen Naam zoeken.” ¹⁾ Ook hier is natuurlijk de bedoeling allerm minst het zoeken van een naam, waaronder God aangeroepen wordt. Dit heeft geen zin, waar de naam bekend is. De diepe beteekenis dezer woorden komt juist daardoor te sterker uit. De volheid, de rijkdom, de troost, de kracht, kortom heel de heerlijkheid en begeerlijkheid van het Goddelijk Wezen, zal het menschenkind, dat door God met schaamte van wege zijn zonden is vervuld, onder het zoeken van dien Naam des Heeren openbaard worden.

De Spreukendichter jubelt: „De Naam van Jhvh is een sterke toren.” ²⁾ Ook door dezen tekst wordt duidelijk bewezen, dat de Naam het Wezen Gods is. Zoo is bij gevolg ook in de bewuste passage, waar God zegt, dat zijn Naam is in den Engel, de beteekenis, dat deze Engel deelgenoot van Gods natuur, eenswezens met Hem is.

Bovendien is het ondenkbaar, dat Jhvh zijn macht en majesteit zou verleen en aan een zijner engelen, d.i. zijner gediens tige geesten, tenzij die engel zijns gelijke ware. Zooals Hij van Zichzelf getuigt: „Ik ben Jhvh, dit is mijn Naam, en Ik zal mijn eer aan geen anderen geven.” ³⁾

En als de ontzaglijke dag der wetgeving voorbij is, gebiedt Jhvh dat Mozes en Aaron, Nadab en Abihu, en zeventig van de oudsten van Israel zouden opklimmen op den Sinai, en dan lezen wij: „Zij zagen den God van Israel en onder zijn voeten als een werk van saffiersteen en, en als de gestaltenis des hemels in zijn klaarheid. Doch Hij strekte zijne hand niet tot de afgezonderden van de kinderen

¹⁾ Ps. 83 : 17.

²⁾ Spr. 18 : 10.

³⁾ Jes. 42 : 8.

Israels; maar zij aten en dronken, nadat zij God gezien hadden.”¹⁾ Hier vermenigvuldigen zich de vragen, die door de Schrift niet of slechts ten deele beantwoord worden. Op welke wijze openbaarde Jhvh zich bij deze gelegenheid? Was het in menschenlijken vorm? Niemand kan het zeggen. „Hetgeen zij zagen was iets, dat in heerlijkheid alle denkbare schoonheid, pracht en majesteit te boven ging, doch tegelijk iets onbepaalds, opdat er geen afbeelding van gemaakt kon worden.”²⁾ Eén ding is zeker, want dit wordt uitdrukkelijk vermeld: Zij z a g e n God, in welken vorm dan ook.

In weerwil van de verschijningen, die zij hadden gezien en de stem die zij hadden gehoord, verlieten de kinderen Israels Jhvh en „zij maakten een kalf bij Horeb, en zij bogen zich voor een gegoten beeld. En zij veranderden hunne eere in de gedaante van een os, die gras eet en vergaten God, hunnen Heiland, die groote dingen gedaan had in Egypte, wonderdaden in het land van Cham, vreeselijke dingen aan de Schelfzee.”³⁾ En toch trok zich hun Heiland niet terug; de Engel des Heeren bleef de Bewaarder Israels, hun schaduw aan hun rechterhand, volgens de eens gegeven belofte. En het was bij dien Engel des Verbonds, dat Mozes pleitte om het blijvend geleide, als hij op de vraag van Jhvh: „zou mijn aangezicht moeten meegaan om u gerust te stellen?”⁴⁾ antwoordt: „Indien uw aangezicht niet medegaan zal, doe ons van hier niet optrekken!”⁵⁾ En klinkt het antwoord: „Ook deze zelfde zaak, die gij gesproken hebt, zal Ik doen;

¹⁾ Ex. 24 : 10, 11.

²⁾ Bijbellezingen van Mr. Is. da Costa (1e dl., blz. 228).

³⁾ Ps. 106 : 19-21.

⁴⁾ Ex. 33 : 14.

⁵⁾ Ex. 33 : 15.

dewijl gij genade gevonden hebt in mijne oogen, en Ik u bij name ken." ¹⁾ Wat beteekent de uitdrukking „Mijn aangezicht" hier door Mozes in zijn antwoord op de vraag van Jhvh herhaald? Is het aangezicht des Heeren te scheiden van zijn Wezen? Evenwel maakt Hij zelf een onderscheiding in de openbaring.

En als Mozes in de verzekering van Jhvh de vrijmoedigheid vindt te vragen, om hem zijn heerlijkheid te toonen, zegt God o.a.: „Gij zoudt mijn aangezicht niet kunnen zien; want Mij zal geen mensch zien en leven." ²⁾ En wat blijkt nu uit deze laatste uitspraak? Dat alle verschijningen Gods, waarvan in de Schrift melding wordt gemaakt, hypostatisch waren.

Nadat de tabernakel was opgericht, verscheen de heerlijkheid des Heeren aan Mozes en de kinderen Israels. Die heerlijkheid des Heeren manifesteerde zich in den wolkkolom des daags en den vuurkolom des nachts, als het zichtbare teeken van de persoonlijke tegenwoordigheid van Jhvh. De eenige plaats in den Pentateuch, waar opnieuw sprake is van den Engel des Heeren, vinden we in het treffend verhaal van die geheimzinnige en toch zoo hoogst merkwaardige figuur van Bileam, den zoon van Beor, en Gods persoonlijke bemoeienis met hem.

Als Bileam des morgens vroeg zich opmaakt, zijn ezel zadelt en met de vorsten der Moabieten optrekt om Israel te vloeken, wordt de toorn van God ontstoken, omdat hij heentoog; en de Engel des Heeren stelt zich in den weg, hem tot een tegenpartij. En daarna gebiedt de Engel des Heeren hem met Balaks afgevaardigden mee te gaan, maar voegt er aan toe: „Alleenlijk dat woord, wat Ik tot u spre-

¹⁾ Ex. 33 : 17.

²⁾ Ex. 33 : 20.

ken zal, dat zult gij spreken.”¹⁾ Dat de Engel, waarvan de Schrift hier gewaagt, en die Bileam tegentrad op den weg, inderdaad Jhvh zelf was, blijkt niet alleen uit de aanbidding van Bileam, maar bovendien uit de volgende woorden: „Als Elohim Bileam ontmoet was, zoo zeide hij tot Hem: Zeven altaren heb ik toegericht, en heb eenen var en eenen ram op elk altaar geofferd. Toen leide Jhvh het woord in den mond van Bileam.”²⁾

In de geschiedkundige boeken.

Nadat Jozua de verzekering had ontvangen, dat de Heere God met hem zou zijn, zooals te voren met Mozes, aanvaardde hij de leiding van het volk Israel. En zooals Jhvh zich aan Mozes geopenbaard had, zoo deed Hij dit ook aan Jozua: „Het geschiedde, als Jozua bij Jericho was, dat hij zijne oogen ophief, en zag toe, en ziet, er stond een Man tegenover hem, Die een uitgetogen zwaard in zijne hand had. En Jozua ging tot Hem, en zeide tot Hem: Zijt Gij van ons, of van onze vijanden? En Hij zeide: Neen, maar Ik ben de Vorst van het heir des Heeren. Ik ben nu gekomen.” Toen viel Jozua op zijn aangezicht ter aarde en aanbad, en zeide tot Hem: Wat spreekt mijn Heere tot zijnen knecht? Toen zeide de Vorst van het heir des Heeren tot Jozua: Trek uw schoenen af van uwe voeten; want de plaats, waarop gij staat, is heilig. En Jozua deed alzoo.”³⁾ In de aanbidding van Jozua, die als gepast aanvaard, en in het bevel, dat hem bovendien gegeven wordt, om de schoenen van zijn voeten af te trekken, van wege de heiligheid van de plaats waarop hij staat, is het onweersprekelijk bewijs, dat

¹⁾ Num. 22 : 35.

²⁾ Num. 23 : 4, 5.

³⁾ Joz. 5 : 13-15.

wij hier te doen hebben met denzelfden Goddelijken Persoon, die zich in het brandend braambosch aan Mozes openbaarde.

Bovendien volgt onmiddellijk op dit bevel: „Toen zeide Jhvh tot Jozua: „Zie, ik heb Jericho met haren koning en strijdbare helden in uwe hand gegeven.”¹⁾ Daaruit treedt zonneklaar de identiteit van den Vorst van het heir des Heeren aan het licht, als den tweeden Persoon in het Goddelijk Wezen. Zeer juist is de opmerking: „De Bode, die Jozua verscheen, was geen andere en was geen mindere dan Jhvh; doch zoo geheel mensch, dat Jozua Hem niet kon onderscheiden. In het Oude Testament is de Zone Gods de God-Engel; In het Nieuwe Testament is Hij de God-mensch.”²⁾

In het tweede hoofdstuk van het boek der Richteren, ontmoeten wij weer den Engel des Heeren, waar we lezen: „En een Engel des Heeren kwam opwaarts van Gilgal tot Bochim, en Hij zeide: Ik heb ulieden uit Egypte opgevoerd, en u gebracht in het land, dat Ik uwen vaderen gezworen heb, en gezegd: Ik zal mijn verbond met ulieden niet verbreken in eeuwigheid. En ulieden aangaande, gij zult geen verbond maken met de inwoners dezes lands; hunne altaren zult gij afbreken. Maar gij zijt mijner stem niet gehoorzaam geweest; waarom hebt gij dit gedaan?”³⁾ Ook deze woorden bewijzen, dat we hier met geen geschapen engel te doen hebben. Zij passen in geen anderen mond dan in dien van God alleen.

Geen schepsel in den hemel noch op aarde zou kunnen spreken van een verbond, dat hij met hen gemaakt, een eed,

¹⁾ Joz. 6 : 2.

²⁾ Bijbellezingen van Mr. Is. da Costa (1e dl., blz. 307).

³⁾ Richt. 2 : 1, 2.

waarbij hij gezworen heeft hunlieden dat land te geven. Dat moet Jhvh zelf wezen, die dat gedaan heeft. Hier in deze passage, zoowel als in het overige geschiedverhaal vinden wij Hem, die Israel uit het diensthuis van Egypte uitleidde, die zich aan hen openbaarde, die hun zijn wetten gaf, vermeld onder den naam van Engel des Heeren. En alzoo door onderscheiding van den Persoon de eenheid van zijn Wezen openbarend.

Ongeveer honderd-vijftig jaar later, bij de roeping van Gideon worden wij wederom gebracht in de tegenwoordigheid van den Logos als Verlosser „Toen verscheen hem de Engel des Heeren, en zeide tot hem: Jhvh is met u, gij strijdbare held.”¹⁾ Het antwoord van Gideon, en het daarna gebrachte offer, dat door geen geschapen wezen zou mogen aanvaard worden, en geheel het verband dezer geschiedenis, laat geen twijfel over omtrent den Persoon van dien Engel, als den Logos, den Zoon Gods. En dat ook bij Gideon geen aarzeling bestond omtrent deze goddelijke persoonlijkheid spreekt nog uit het slot: „Toen bouwde Gideon aldaar den Heere een altaar, en noemde het: Jhvh-Schalom,”²⁾ d.i. Jhvh is vrede.

Eenigen tijd daarna, ongeveer een dertig jaar later, verschijnt de Engel des Heeren wederom. Thans aan de vrouw van Manoach, met de blijde tijding, dat zij een zoon zal krijgen. De vrouw vertelde aan haar man: „Er kwam een Man Gods tot mij, Wiens aanzicht was als het aangezicht van een Engel Gods, zeer vreeselijk; en ik vraagde Hem niet van waar Hij was, en zijnen naam gaf Hij mij niet te kennen.”³⁾ Manoach smeekte den Heere om een herhaling

¹⁾ Richt. 6 : 12.

²⁾ Richt. 6 : 24.

³⁾ Richt. 13 : 6.

dezer verschijning en inderdaad komt de Goddelijke Bode wederom tot de vrouw, en als Manoach gastvrijheid wil oefenen en zijn gast voedsel voorzetten, luidt het antwoord van den vreemdeling: „Ik zal van uw brood niet eten, en indien gij een brandoffer zult doen, dat zult gij Jhvh offeren.” ¹⁾ En dan voegt de schrijver de volgende merkwaardige woorden er bij: „Want Manoach wist niet, dat het de Engel des Heeren was.” ²⁾ En als Manoach den naam van den Engel vraagt, zegt deze tot hem: „Waarom vraagt gij dus naar Mijnen naam? Die is toch Pêle,” ³⁾ d.i. Wonderlijk.

Dit antwoord is een toespeling, die door het echtpaar niet verstaan kon worden. Zij begrepen volkomen, dat zij God zelf gezien hadden, want Manoach zeide tot zijn vrouw: „Wij zullen zekerlijk sterven, omdat wij God gezien hebben.” ⁴⁾ Wij kunnen toch moeilijk veronderstellen, dat hij den dood zou gevreesd hebben bij den aanblik van een wezen, dat niet meer dan een engel was. Maar zij konden niet weten, hoe diens naam P e l e later door den Heiligen Geest zou worden aangeduid in de profetie omtrent den Logos in zijn menschwording, op Wiens schouders de heerschappij zou wezen.

Als God zich wederom openbaart, is het de eenige maal in het Oude Testament, waarin Hij dat doet aan een kind: „Want Jhvh openbaarde zich aan Samuel te Silo.” ⁵⁾ En dan is er in de slotwoorden van dit hoofdstuk deze opmerkelijke mededeeling: „door het Woord van Jhvh.” ⁶⁾ Hierin is een duidelijke onderscheiden zinspeling op den Vader en den Logos.

¹⁾ Richt. 13 : 16.

²⁾ Richt. 13 : 16.

³⁾ Richt. 13 : 18.

⁴⁾ Richt. 13 : 22.

⁵⁾ 1 Sam. 3 : 21.

⁶⁾ 1 Sam. 3 : 21.

Slechts eenmaal wordt in het leven van Koning David melding gemaakt van den Engel des Heeren, die aan hem verscheen. Dit geschiedde twee jaar voor zijn dood, en wel nadat hij voor de verzoeking om het volk te tellen bezweek, en gestraft werd door het verlies van zeventig duizend man. Deze geweldige gebeurtenis is ons door twee verschillende beschrijvingen bewaard gebleven. In het tweede boek van Samuel lezen wij: „Toen nu de Engel zijne hand uitstreckte over Jeruzalem, om haar te verderven, berouwde het den Heere over het kwaad; en Hij zeide tot den Engel, die het verderf onder het volk maakte: Het is genoeg, trek uwe hand nu af. De Engel des Heeren nu was bij den dorschvloer van Arauna, den Jebusiet.”¹⁾ En in het eerste boek der Kronieken wordt ons medegedeeld: „Als David zijne oogen ophief, zoo zag hij den Engel des Heeren, staande tusschen de aarde en tusschen den hemel, met zijn uitgetrokken zwaard in zijne hand, uitgestrekt over Jeruzalem; toen vielen David en de oudsten, bedekt met zakken, op hunne aangezichten.”²⁾ Sommige Schriftverklaarders verzetten zich tegen de bewering, dat de hier genoemde Engel de verpersoonlijking zou wezen van den Logos, op grond van het feit, dat Hij een uitgetogen zwaard in de hand had. Maar wij mogen hen herinneren, hoe in het boek der Openbaringen het wezen en de macht van „het Woord Gods” omschreven wordt met de volgende woorden: „Uit zijnen mond ging een scherp zwaard, opdat Hij daarmede de Heidenen slaan zou. En Hij zal hen hoeden met een ijzeren roede; en Hij treedt den wijnpersbak van den wijn des toorns en der gramschap des

¹⁾ 2 Sam. 24 : 16.

²⁾ 1 Kr. 21 : 16.

almachtigen Gods.”¹⁾ Men legt tegenwoordig al den nadruk op liefde ten koste van recht en gerechtigheid. Doch zal de liefde niet onvruchtbaar zijn, dan moet zij gerechtigheid tot haren wortel hebben. Zonder de laatste is de eerste een lichaam zonder ruggegraat. En daarom meenen wij met grond te mogen aannemen, dat het de Logos was, Die door David werd gezien en voor Wien hij en de oudsten, die met hem waren, op hun aangezichten nedervielen.

Kort na Salomo's troonbestijging geschiedde het, dat Jhvh aan den jongen koning verscheen en tot hem zeide: „Begeer wat Ik u geven zal.”²⁾ Toentertijd was de tempel nog niet gebouwd. Maar toen deze voltooid en den Heere toegewijd was, lezen wij: „Dat Jhvh ten anderen male aan Salomo verscheen, gelijk als Hij hem in Gibeon verschenen was.”³⁾ Hoe diep droevig, dat de historieschrijver kort daarna te boek moest stellen van den zoozeer begenadigden vorst: „Daarom vertoornde zich Jhvh tegen Salomo, omdat hij zijn hart geneigd had van den Heere, den God Israels, Die hem tweemaal verschenen was.”⁴⁾

De laatste maal, dat van een theophanie in het Oude Testament gewag wordt gemaakt met uitzondering van bepaalde visioenen, vinden we in de geschiedenis van den profeet Elia, als Jhvh op den berg Horeb tot hem komt. Hij heeft op den berg Karmel de eer van Jhvh gehandhaafd, maar als dan de moedeloosheid zich van hem meester maakt en hij zich nederlegt en wenscht te sterven in de woestijn, „toen roerde een Engel hem aan en zeide tot hem: Sta op, eet! En hij zag om en ziet, aan zijn hoofdeinde was een koek

¹⁾ Openb. 19 : 15.

²⁾ 1 Kon. 3 : 15.

³⁾ 1 Kon. 9 : 2.

⁴⁾ 1 Kon. 11 : 9.

op de kolen gebakken, en een flesch met water; alzoo at hij en dronk, en legde zich wederom neder.”¹⁾ Dat ook deze Engel niemand anders was dan de Engel des Heeren blijkt uit de woorden, die daarop onmiddellijk volgen: „En de Engel des Heeren kwam ten anderen male weder, en roerde hem aan, en zeide: Sta op, eet!”²⁾ Het is duidelijk, dat deze Engel des Heeren geen onbekende was voor Elia, vanwege het voorafgaande. Op diens bevel gaat Elia naar Horeb, waar hij in een spelonk overnacht. „En het woord des Heeren geschiedde tot hem, en zeide tot hem: Wat maakt gij hier, Elia?”³⁾ En als hij op den berg staat, voor het aangezicht des Heeren, ziet — Jhvh gaat voorbij in het suizen van een zachte stilte, en Elia bewond zijn aangezicht met zijn mantel in vreeze en eerbied voor de Goddelijke majesteit.

In de profetische boeken.

De profeet Jesaja verhaalt ons van slechts een enkel visioen, waarin hij vervaardigd werd Jhvh te aanschouwen. Maar welk een visioen! Grootscher en goddelijker is wel niet in te denken dan het schouwspel, dat den profeet te beurt viel, toen hij geroepen werd om zijn verheven taak te aanvaarden. Hij zelf beschrijft het in de soberheid, die past aan het onuitsprekelijke: „Ik zeg den Heere zittende op een troon.”⁴⁾ Klaar en beslist, alleen nog in zijn realiteit bekrachtigd door wat volgt: „Mijne oogen hebben den Koning, Jhvh Zebaoth gezien.”⁵⁾ Ongetwijfeld is het van beteekenis na te gaan in welken toestand de profeet zich

¹⁾ 1 Kon. 19 : 5, 6.

²⁾ 1 Kon. 19 : 7.

³⁾ 1 Kon. 19 : 9.

⁴⁾ Jes. 6 : 1.

⁵⁾ Jes. 6 : 5.

bevond, toen hij dit gezicht kreeg en op welke wijze zijn geest zich bewust werd van deze godsopenbaring. Maar dit kunnen uit den aard der zaak niet veel meer dan bespiegelingen wezen zonder eenige zekerheid. Dit evenwel staat vast: twee zijner zintuigen, aan wier waarneming geen twijfel verbonden is, geven getuigenis van de feiten — het gezicht en het gehoor. Hij zag een gezicht en hoorde de stem des Heeren. En van dat gezicht spreekt hij in termen, die aan duidelijkheid niets te wenschen overlaten. Hij zag Jhvh Zebaoth.

Het is onmogelijk dat hij God in zijn volle wezen en majesteit aanschouwde, want geen sterfelijk oog zal Hem zien en leven. Het kan dus niet anders dan in de gedaante van den Middelaar, den Logos.

De profeet Jeremia heeft ons geen duidelijk omlijnde beschrijving gegeven omtrent een theophanie, die hem ten deel gevallen zou zijn. Wel wekt zijn taal het vermoeden, dat de Heere vaak, in welke gedaante dan ook, bij hem was. Hoe dikwijls lezen wij niet van het woord des Heeren, dat tot hem kwam en met hem sprak? De profeet antwoordde dan en de Heere hernam het woord. Ook doet de plastische beschrijving: „Jhvh stak zijn hand uit en roerde zijn mond aan,” ¹⁾ een persoonlijk contact veronderstellen. Maar een bepaalde mededeeling omtrent een theophanie ontbreekt bij dezen profeet geheel.

Van den profeet Ezechiël, een jonger tijdgenoot van Jeremia, hebben we meer dan één bericht omtrent zichtbare verschijningen der Godheid, die hem ten deel zijn gevallen. In het midden der weggevoerden bij de rivier Chebar, werden de hemelen geopend en zag hij gezichten Gods.

¹⁾ Jer. 1 : 9.

Even als Jesaja was Ezechiël niet alleen oorgetuige, maar ook ooggetuige: „Ik zag gezichten Gods,” ¹⁾ zoo schrijft hij. En aan het einde van dat visioen zegt hij: „Boven het uitspansel, hetwelk was boven hunne (der dieren) hoofden, was de gelijkenis eens troons, als de gedaante van een safiersteen; en op de gelijkenis des troons was de gelijkenis als de gedaante eens menschen, daarop zijnde.” ²⁾

Als de profeet zoo het beeld van den onzichtbaren God in menschenlijken vorm aanschouwt, roept hij uit: „Dit was de gedaante van de gelijkenis der heerlijkheid des Heeren; en als ik het zag viel ik op mijn aangezicht.” ³⁾ Wij hebben hier oplettend te lezen en dan zegt Ezechiël niet, dat hij God zag in zijn wezen, maar de gelijkenis der heerlijkheid des Heeren. De heerlijkheid, die hij aanschouwde, was niet de heerlijkheid van een schepsel, maar de heerlijkheid van Jhvh. Met andere woorden: de profeet zag Jhvh als God-Mensch, en de heerlijkheid als heerlijkheid Gods.

Dit verheven visioen bij de rivier Chebar, herhaalt zich voor hem onder de weggevoerden van Tel-Abib: „En de hand des Heeren was daar op mij, en Hij zeide tot mij: Maak u op, ga uit in de vallei, en Ik zal daar met u spreken. En ik maakte mij op, en ging uit in de vallei; en zie, de heerlijkheid des Heeren stond aldaar, gelijk de heerlijkheid, die ik gezien had bij de rivier Chebar; en ik viel op mijn aangezicht.” ⁴⁾ Een der redenen waarom het eerste gezicht bij den Chebar herhaald werd in Tel-Abib was ongetwijfeld om het hart van den profeet te doordringen van de majesteit Gods. Hij was niet gewillig tot den dienst, waartoe God

¹⁾ Ezech. 1 : 1.

²⁾ Ezech. 1 : 26.

³⁾ Ezech. 1 : 28.

⁴⁾ Ezech. 3 : 22, 23.

hem riep. Hij zocht uitvluchten. En dit verraadt hoe Ezechiël het eerste gezicht aan zich liet voorbijgaan zonder diepgaand besef. Om dat besef nu te verlevendigen en hem daardoor te bekrachtigen voor zijn taak, verschijnt Jhvh hem ten tweeden male. En als de profeet de heerlijkheid des Heeren wederom aanschouwt, valt hij in aanbidding neder.

Een jaar verliep sinds Ezechiël het eerste visioen aan de rivier Chebar beleefde. En dan viel de hand des Heeren wederom op hem, en hij zag een gelijkenis als de gedaante van vuur: „Van de gedaante zijner lenden en nederwaarts was vuur.”¹⁾ Een gelijkenis en een gedaante in overeenstemming met het werk, dat God hem thans te doen gaf. Israëls zonden vermenigvuldigden in hooge mate, en verwekten God tot toorn en grooten ijver van wege hun afgodendienst en vast besloten tot hun verderf, verschijnt Hij in een gedaante als van vuur. Het is niet de eerste maal, dat Hij zich aldus openbaart. Aan Mozes in het vlamvend vuur van den braambosch, zoowel als in den vuurkolom, waarin Hij de kinderen Israëls in de woestijn tot een Leidsman en Beschermmer was.

Dan toont Gods aan den profeet, hoe de tempel verwoest en het land aan het verderf is overgegeven, en dan verhaalt Ezechiël ons van mannen, „elkeen met zijn verpletterend wapen in zijn hand, en een Man in het midden van hen met linnen bekleed.”²⁾ Wie is die éene Man met linnen bekleed? Sommige commentators houden hem voor een geschapen engel, wijl engelen gewoonlijk zoo gekleed voorgesteld en hun even als dezen bevelen gegeven worden. Maar ook anderen verschijnen in witte kleeding. De vier-en-twintig ouderlingen in het boek der Openbaring waren eveneens

¹⁾ Ezech. 8 : 2.

²⁾ Ezech. 9 : 2.

in witte kleeding. En Christus bij zijn verheerlijking droeg ook een gewaad wit als het licht. En wat de ontvangen bevelen aangaat, Christus spreekt meer dan eens van de bevelen, die Hij van den Vader ontving en volvoerde. Slechts een of twee voorbeelden. Op een plaats lezen we: „Opdat de wereld wete, dat Ik den Vader liefheb, en alzoo doe, gelijkewijs Mij de Vader geboden heeft.” ¹⁾ En in het daaropvolgend hoofdstuk van hetzelfde Evangelie: „Indien gij mijne geboden bewaart, zoo zult gij in mijne liefde blijven, gelijkewijs Ik de geboden mijns Vaders bewaard heb, en blijf in zijne liefde.” ²⁾ Wij sluiten ons derhalve aan bij de uitleggers, die in dezen met linnen bekleeden Man den Logos zien. Hij verschijnt hier als Koning zijn bevelen gevend, als Priester in den linnen lijfrok, en als Profeet met des schrijvers inktkoker aan zijn lenden.

Bij herhaling wordt Ezechiël begenadigd met den aanblik van 's Heeren heerlijkheid. Voortdurend geschiedt het woord van Jhvh tot hem, hem gezichten toonende van vele gebeurtenissen, betreffende Israël en de volken rondom. Maar het geheel wordt besloten met visioenen die uitsluitend op het heilige land betrekking hebben. In het vijf-entwintigste jaar van de gevankelijke wegvoering, was de hand des Heeren op hem, en Hij bracht hem derwaarts. „Als Hij mij daarhenen gebracht had, ziet, zoo was er een man, wiens gedaante was als de gedaante van koper; en in zijne hand was een linnen snoer, en een meetriet; en hij stond in de poort.” ³⁾ In deze beschrijving wordt Hij die verschijnt, zijn gewaad, zijn attributen en de plaats, waar Hij staat, nauwkeurig onderscheiden. Uit dit alles blijkt,

¹⁾ 1 Joh. 14 : 31.

²⁾ Joh. 14 : 10.

³⁾ Ezech. 40 : 3.

dat Hij de Logos, de tweede Persoon in de Godheid is. In de volheid des tijds verschenen, was zijn gedaante blinkend koper gelijk in reinheid en smetteloosheid. De schoonste der menschenkinderen! In zijn hand is het meetsnoer en het meetriet, de emblemen van den goddelijken Bouwmeester. En Hij staat in de poort der stad. Hij is haar Heerscher. En omdat Hij haar Heerscher is, daarom is de naam dier stad *Jhvh-schamah*, d.i. de Heere is aldaar! ¹⁾

Ongetwijfeld geeft de profeet Daniël ons een der merkwaardigste en sterkst sprekende bewijzen van de onderscheiding der Personen in het goddelijk Wezen, die wij in het Oude Testament vinden, wanneer hij verhaalt: „Ik zag in de nachtgezichten, en ziet, er kwam Een met de wolken des hemels, als eens menschen zoon, en Hij kwam tot den Oude van dagen, en zij deden hem voor Denzelven naderen. En Hem werd gegeven heerschappij, en eere, en het Koninkrijk: dat Hem alle volken, natiën en tongen eeren zouden. Zijne heerschappij is een eeuwige heerschappij, die niet vergaan zal, en zijn Koninkrijk zal niet verdorven worden.” ²⁾ De beschrijving van dezen Eenen, als eens menschen zoon, komende met de wolken des hemels past op geen sterfelijk menschenkind. Zij eischt een goddelijke natuur. Wie kan zich beroemen een vorst te zijn over alle volken, natiën en tongen, wiens heerschappij een eeuwige heerschappij en wiens koninkrijk een eeuwig koninkrijk zal wezen? Ten overvloede wordt door het woord „eeren”, waarmee de dienst van al die volken der aarde tegenover dien Koning wordt beschreven, uitgedrukt door het woord *jiphlechun*, het woord dat door het bijbelsch chaldeeuwsch

¹⁾ Ezech. 48 : 34.

²⁾ Dan. 7 : 13, 14.

uitsluitend wordt gebruikt voor den eeredienst en de hulde aan God verschuldigd.

De profeet Amos verhaalt ons meer dan eenmaal, dat hij Jhvh zag. Hij zegt dit met ronde woorden: „Aldus deed Hij mij zien; en ziet, de Heere stond op eenen muur, die naar het paslood gemaakt was, en een paslood was in zijn hand.” ¹⁾ En wederom: „Ik zag den Heere staan op het altaar,” ²⁾ als de plaats, als den zetel en het centrum van Israëls zonde. Maar de profeet maakt geen gewag van de wijze waarop deze verschijningen plaats vonden.

We zijn alzoo genaderd tot het laatste boek uit het Oude Testament, het boek Zacharia, dat ons ter beschouwing overblijft. Hierin vinden we drie goddelijke verschijningen aan den profeet.

In de eerste verschijning ziet Zacharia een Man rijdende op een rood paard. Wie is dat? Hij was, zoo wordt ons gezegd, de Engel des Heeren. ³⁾ Dezelfde, die zoo vaak aan de aartsvaders en aan de profeten verscheen. De Engel zijns aangezichts, de tweede Persoon in het goddelijk Wezen.

De tweede verschijning was ook een Man met een meet-snoer in de hand. ⁴⁾ Klaarblijkelijk geen ander dan de eerste, die de Engel des Heeren wordt genoemd. Want God alleen kan spreken als deze Man sprak. Zooals een kundig schrift-uitlegger zegt: „Mij komt het heel duidelijk voor, dat de M a n geen ander kan zijn dan Hij, dien de profeet in het eerste gezicht ziet rijden op het roode paard, en staande onder de mirten in de diepte, die ook in hetzelfde hoofdstuk vereenzelvigd wordt met den Maleach Jhvh — den Engel

¹⁾ Amos 7 : 7.

²⁾ Amos 9 : 1.

³⁾ Zach. 1 : 8-11.

⁴⁾ Zach. 2 : 5.

des Heeren — dezelfde als de Engel zijns aangezichts, de goddelijke Engel des Verbonds, de tweede Persoon in de goddelijke Drieëenheid.”¹⁾

Inderdaad, in weinig andere passages is de eenheid in de onderscheiding der Personen van het goddelijk Wezen zoo klaar als hier. Op andere aangehaalde plaatsen ontmoeten wij een zekeren Engel, of Man, of dienstknecht van Jhvh, die voor zich den naam en de eigenschappen Gods opeischt. Hier is het Jhvh zelf, die spreekt. En terwijl Hij als zoodanig in zijn volle Wezen voorzegt: „Zie, Ik kom, en Ik zal in het midden van u wonen... Ik zal mijn hand over henlieden bewegen en zij zullen hunnen knechten een roof wezen,”²⁾ voegt Hij er niettemin aan toe: „Jhvh Zebaoth heeft Mij gezonden.” En die woorden worden herhaald. Alzoo hebben wij hier het feit, dat Jhvh tot zichzelf zegt: „Jhvh Zebaoth heeft Mij tot u gezonden.” Hoe is dit mogelijk? Hoe kon de Zender tegelijk de Gezondene zijn, indien zij niet eenswezens waren?

In het volgend visioen toont de engel, die gewoonlijk met Zacharia sprak, Jozua, den hooge priester staande voor het aangezicht van den Engel des Heeren, en den Satan aan diens rechterhand als zijn tegenpartij. En de profeet hoort, hoe Jhvh tot tweemaal tot den Satan zegt: „De Heere schelde u, gij Satan!” Van wege diens vijandige houding tegenover den hooge priester. Hij, die te voren Engel des Heeren wordt genoemd, heet hier Jhvh. En deze Jhvh treedt bemiddelend op om den hooge priester tegen Satan in bescherming te nemen. Kan nog duidelijker de meervoudigheid der Personen in het goddelijk Wezen worden geopenbaard dan in dit visioen, waarmee Zacharia wordt verwaardigd?

¹⁾ The Visions & Prophecies of Zechariah, by David Baron, blz. 59.

²⁾ Zach. 2 : 9-13.

Zoo is dan het Oude Testament, als deel van ons onderwerp, ten einde. Wij hebben gezien, hoe God zichzelve in die openbaring openbaart in de Drieëenheid van zijn Wezen als de Vader, de Zoon en de Heilige Geest. Wij vinden daarin bewezen, hoe in den tweeden Persoon der Godheid, in den naam van Engel des Heeren, Engel des Aangezichts, of Engel des Verbonds tegelijk een ondergeschiktheid zoowel als een gelijkheid aan den eersten Persoon wordt aange-toond. En dat niet slechts in een paar aanhalingen, die wellicht door verschillende verklaring voor bestrijding in aanmerking zouden komen, maar in een geheele reeks klaar en duidelijk het bewijs leveren van de onderscheiden natuur der Persoonsopenbaring van het goddelijk Wezen. „Alzoo treedt de Logos in zichtbare gestalte reeds van tijd tot tijd onder de oogen der menschenkinderen, in wier midden Hij eindelijk als mensch onder menschen verschenen, op het heerlijkst tabernakelen zal. Zoo wordt Israel voorbereid voor den zegen der persoonlijke openbaring van God in nederige dienstknechtgestalte, en de menschwording van den Logos is geene op zichzelf staande daad, maar de waardige kroon op een lange reeks van gedurig meer glansrijke verschijningen, die dan ook na de volheid des tijds niet meer voorkomen.” ¹⁾

En op welken grond kunnen dan de antitrinitariërs ons, trinitariërs, beschuldigen te kort te doen aan de eenheid Gods? Zeker niet op grond van het Oude Testament. Wij zien duidelijk, hoe alle oudtestamentische schrijvers dezelfde meening als wij waren toegedaan. En zoo kunnen wij naar recht concludeeren, dat zij, die de Drieëenheid Gods bestrijden, daarmee het Oude Testament bestrijden, en niet ons — die er in gelooven.

¹⁾ Christologie, door J. J. van Oosterzee.

HET TRINITEITSBEGRIIP IN HET ALEXANDRIJNSCHE JODENDOM¹⁾

Na de klare aanduiding der onderscheiden Personen in het goddelijk Wezen de eeuwen door geopenbaard aan het volk Israel en bewaard in de annalen van het Oude Testament, willen we nagaan in hoever de oude joodsche schrijvers in den tijd onmiddellijk vóór Christus deze openbaring hebben verstaan en hun inzicht hebben vastgelegd in hun werk. En dan is het ten hoogste merkwaardig, hoe dit in den grond der zaak gelijklopend is aan het onze. Een der oudste, die daarvoor het bewijs levert is ongetwijfeld Philo Judaeus, de voornaamste vertegenwoordiger van het alexanderijnsche Jodendom.

Philo de Jood, de beroemde wijsgeer van Alexandrië, werd omstreeks twee decennia voor Christus aldaar geboren. Men veronderstelt, dat hij een rijk man was en tot een der voornaamste joodsche geslachten behoorde. Wat zijn geleerdheid betreft, overtrof hij hoogstwaarschijnlijk al zijn joodsche tijdgenooten. Al wat er in het Alexandrië van die dagen te leeren viel, schijnt hij zich eigen gemaakt te hebben. Hij wordt ons beschreven als een geleerd man met een beminnelijk karakter en vervuld van liefde voor alle menschen. „De liefde tot het goede loopt bij hem over. Zijn Judaïsme is verdraagzaam en vriendelijk tegenover alle menschen. Zijn wijsgeerige taal is vloeiend en welluidend. Hij was de eerste, die in aangename bewoordingen, zoowel

¹⁾ Alle citaten van Philo zijn uit de duitsche vertaling, uitgegeven door Prof. Dr. L. Cohen, Breslau.

in het joodsch als in het grieksch, nobele gedachten naar voren bracht, die hun plaats zullen behouden in de godsdienstige overleveringen der menschheid.”¹⁾ Wat verschillende kerkvaders beweren, als zou Philo den apostel Petrus in Rome ontmoet en vriendschap met hem gesloten hebben, is van allen historischen grond ontbloot.

In zijn Godsbegrip was Philo een echte zoon van zijn volk. Hij komt krachtig op voor de leer van het Monotheïsme. Maar door zijn ontkenning van een belichaming der Godheid herleidt hij den levenden God der Schrift eveneens tot een ontkenning. God is, volgens hem, noch aan den mensch, noch aan de wereld, noch aan den hemel verwant. Hij is boven tijd en ruimte verheven. Hij heeft verleden, noch heden, noch toekomst. Hij is onveranderlijk, want het beste kan door verandering alleen slechter worden, wat in dit geval ondenkbaar zou wezen. Hij is aan niemand verwant en heeft ook zelf geen eigenschappen. Daarom kan Hij ook met geen naam genoemd worden. Namen toch zijn slechts symbolen van het geschapene en kunnen niet van toepassing zijn op Hem, die ongeschapen is. De schriftuurlijke namen van God moeten als overdrachtelijk beschouwd en met groote omzichtigheid gebruikt worden. Uit dit alles volgt, dat God voor ons onuitsprekelijk en onkenbaar is. Wij weten dat Hij bestaat, maar wij kunnen nooit weten wie Hij is.

Een consequente toepassing van Philo's Godsbegrip zou elk verband tusschen God en de wereld, dus ook de mogelijkheid van eenigen Godsdienst uitsluiten. Er bleef Philo geen anderen weg over, om deze kloof door het abstracte monotheïsme tusschen God en de wereld geslagen te overbruggen, dan door de schriftuurlijke leer van den Middeelaar, den Logos, ten deele van menschelijke, ten deele van

¹⁾ Hystory of the people of Israel, by Ernest Renan (5e dl., blz. 302).

goddelijke natuur, die het oneindige met het eindige in verbinding kon brengen.

Wat beteekende de Logos voor Philo? Deze fel bestreden questie kan slechts beantwoord worden, wanneer wij ons rekenschap geven van de beteekenis van den Logos in zijn verschillende betrekkingen.

In zijn betrekking tot God.

In zijn verhouding tot God is de Logos de opperste Wijsheid. Reeds in het boek der Spreuken verschijnt de opperste Wijsheid als de eeuwige Metgezel van Jhvh: „De Heere bezat Mij in het beginsel zijns wegs, voor zijne werken, van toen aan. Ik ben van eeuwigheid af gezalfd geweest, van den aanvang, van de oudheden der aarde aan. Ik was geboren als de afgronden nog niet waren; als nog geene fonteinen waren, zwaar van water. Aleer de bergen ingeest waren, voor de heuvelen was Ik geboren. Hij had de aarde nog niet gemaakt, noch de velden, noch den aanvang van de stofjes der wereld. Toen Hij de hemelen bereidde, was Ik daar; toen Hij eenen cirkel over het vlakke des afgronds beschreef. Toen Hij de opperwolken van boven vestigde; toen Hij de fonteinen des afgronds vastmaakte. Toen Hij der zee haar perk zette, opdat de wateren zijn bevel niet zouden overtreden; toen Hij de grondvesten der aarde stelde. Toen was Ik een voedsterling bij Hem, en Ik was dagelijks zijne vermakingen, te aller tijd voor zijn aangezicht spelende.”¹⁾

Wat wij hier hebben is geen bloote persoonsverbeelding van een der goddelijke eigenschappen, zooals vaak beweerd is, maar een typisch salomonische voorstelling van den Logos, die aan den vader der volken als aller volken zegen,

¹⁾ Spr. 8 : 22-31.

aan den middelaar des Ouden Verbonds als de Middelaar des Nieuwen Verbonds, aan koning David als de eeuwige Koning, en aan den wijzen Salomo als de persoonlijke Wijsheid geopenbaard is. Altijd naar de bedeeeling des tijds.

Dat de hier genoemde Wijsheid door het Jodendom der oudheid niet slechts als een goddelijk attribuut, maar als Hypostase opgevat werd, kan door geen lezer van het apokriefe Boek der Wijsheid betwijfeld worden. Daar ontvangt deze Macht nieuwe benamingen en beteekenis. „Zij vermag alles, ziet alles, en gaat door alle geesten, hoe verstandig, louter en scherpzinnig zij ook zijn. Zij is de adem der goddelijke kracht en een straal der heerlijkheid des Almachtigen. Zij is een glans van het eeuwige licht en een onbevleete spiegel der goddelijke macht en een beeld zijner goeder-tierenheid. Zij is eenig en doet nochtans alles; zij blijft hetgeen zij is, en vernieuwt echter alles; en onophoudelijk begeeft zij zich in de heilige zielen en maakt die tot vrienden van God en tot profeten... Zij is van heerlijken adel; want zij verkeert met God, en de Heer aller dingen heeft haar lief. Zij is de heimelijke raad en de kennis Gods en de aan-geefster zijner werken.”¹⁾ Kan men dit zeggen van een attribuut? Onmogelijk. Dit kan alleen gezegd worden van een persoon. Een reeds aangehaalde schrijver, hierover sprekende, zegt: „Wijsheid is een Hypostase of goddelijke Persoon, een Metgezel en Begeleider van God, zijn leven deelende, tot zijn geweldig werk bijdragende, Co-regent zijnde met Hem over de wereld. Aldus is er een tusschenpersoon ontstaan (?) om de peillooze diepte, door het Monotheïsme gegraven, te overbruggen.”²⁾

In het voorbijgaan willen we opmerken, dat zelfs in dit

¹⁾ Het boek der wijsheid 7 : 23-28 en 8 : 3-5.

²⁾ *Hystory of the people of Israel*, by Ernest Renan (5e dl., blz. 282).

apocriefe boek de Drieëenheid wordt aangeduid. Slechts één aanhaling ten bewijze daarvan: „Wie heeft uw raad gekend, tenzij Gij de Wijsheid en den Heiligen Geest van boven nederzondt?”¹⁾ Hier hebben we heel duidelijk den Vader, de Wijsheid en den Heiligen Geest te zamen noodig tot recht verstand van den raad van den éenen God. En zij, die trachten de Wijsheid met den Geest des Heeren te identificeeren dienen nota te nemen van een andere passage, waarin duidelijk onderscheid gemaakt wordt tusschen deze beide. Ze luidt als volgt: „In haar (de Wijsheid) is de Geest.”²⁾ Weliswaar is er een andere lezing door sommige grieksche manuscripten ondersteund. Maar de eerste heeft het gezag niet alleen van het meerendeel der grieksche manuscripten, maar ook van dat der vier latijnsche, syrische, arabische en armeensche vertalingen. In dit boek zijn de Wijsheid en de Logos identiek. Driemaal zinspeelt de schrijver op den Logos, en in een passage is deze synoniem aan de Wijsheid, en wordt gebruikt als variatie op een zelfde gedachte. Hij zegt: „O God mijner vaderen, genadige Heere, die alle dingen geschapen hebt met uwen Logos en geordend hebt door uw Wijsheid.”³⁾ Hier zijn Logos en Wijsheid duidelijk synoniem.

Philo vertaalt den lofzang van het boek der Spreuken en het apokriefe boek op de Wijsheid in de terminologie der filosofie, wanneer hij den Logos noemt: „de redelijke wereld”, d.i. de samenvatting der Godsgedachten, of de Idee der ideeën, waaraan alle ideeën hun realiteit ontleenen. De Logos is het Wezen Gods, voor zoover het zich naar buiten openbaart en zich uitdrukt in de daad. Voorts wordt Hij

¹⁾ Het boek der wijsheid 9 : 17.

²⁾ Het boek der wijsheid 7 : 22.

³⁾ Het boek der wijsheid 9 : 1, 2.

Gods Zegel, zijn Beeld, zijn Huis genoemd. Dit is Hij van den abstracten, griekschen kant beschouwd. Uit meer realistisch, hebreeuwsch oogpunt heet Hij de S c h e c h i n a h. En bij toenemende klaarheid van uitdrukking wordt Hij de Zoon, de oudste Zoon, de eerstgeboren Zoon van God. Hij is ook de Zon, de tweede God.

I n z i j n b e t r e k k i n g t o t d e l o g o i.

In zijn verhouding tot de Logoi, d.i. de machten waarvan God zich bedient, is Hij hun volheid. Hij is het Boek der schepping, waarin alle onderdeelen woorden zijn. Maar wederom: Hij is hun aller Formeerder, des Konings Bouwheer, in wiens Geest het kunstwerk der vorstelijke stede is ontworpen. Hij staat daar als de scheidende zoowel als de verbindende, als het vlammend zwaard tusschen de Cherubim aan den hof van Eden. Hij is hun Leider, hun Hoofd, hun Aanvoerder, de Aartsengel.

I n z i j n b e t r e k k i n g t o t d e w e r e l d.

Met betrekking tot de wereld is de Logos het oorspronkelijke type, de oervorm, volgens welken alles gemaakt is. Anderzijds als het meetsnoer, dat verdeelt in zoover als het den meetkunstigen vorm verleent aan ieder ding, dat gemaakt is. Hij is de samenbinder, aangezien alle bestaan berust op de bestendigheid van den vorm. Vandaar dat in Hem beide werelden: die van het verstand en die van het gevoel, een groot geheel uitmaken, figuurlijk belichaamd in het kleed van den hoogepriester. De Logos is het werktuig, het orgaan der wording, der schepping. Hij is zelf de Schepper, de Loods, de Leidsman van den ganschen cosmos. „God leidt zijn groote kudde, de vier elementen en alles wat daaruit gevormd is, de wentelingen van zon en maan,

de rythmische dansen der sterren met recht en gerechtigheid, daarover gezet hebbende zijnen rechtvaardigen Logos, zijn eerstgeboren Zoon, die de zorg toebetrouwd wordt van deze heilige kudde als de Plaatsvervanger van den grooten Koning." ¹⁾)

I n z i j n b e t r e k k i n g t o t d e n m e n s c h .

Maar wat is de Logos met betrekking tot den mensch? Het antwoord daarop is de bijzondere plaats, die Hij inneemt, staande tusschen God en mensch, deel hebbende aan beider natuur. Want de mensch is met betrekking tot de rede, het evenbeeld van den Logos, daar de Logos het beeld Gods is. Daarom is de Logos de Middelaar, de hemelsche Mensch, die voor de oogen Gods geheel het menschelijk geslacht op aarde vertegenwoordigt. De Logos is de deur door welke de mensch moet ingaan om gemeenschap te hebben met den Vader. Hij is de Profeet des Allerhoogsten, de Mensch, wiens naam is Dageraad, het eeuwig Recht. Hij is de Gever van het goddelijk licht en daarom de Verlosser. Want in de wijsgeerige terminologie zijner dagen was zonde duisternis. Maar het is niet voldoende dat onze oogen geopend worden. Want ons innerlijk licht is verzwakt of gedempt door verdorvenheid, onze opstand heeft ons van God vervreemd. Wij hebben daarom een verzoening noodig. En kracht en levensonderhoud bovendien. En aan alle deze behoeften wordt door den Logos voldaan.

Ziedaar in enkele groote trekken Philo's leer aangaande den Logos in zijn verschillende verhoudingen. Hiermede zijn we echter nog niet geheel klaar. Na deze algemeene toelichting rest ons nog, om die door citaten uit zijn geschriften te rechtvaardigen.

¹⁾ De Agricultura, paragraaf 51.

Zooals wij zagen, is de goddelijke natuur volgens Philo ondoorgrondelijk, door geen juiste definitie te omschrijven. „God,” zoo zegt hij, „heeft aan niemand zijn Wezen geopenbaard. Veel eer zich voor het gansche menschengeslacht onherkenbaar gemaakt. Wie vermag te zeggen, of de oorsprong aller dingen een onstoffelijk Wezen is, dat al of niet eigenschappen bezit, en wie durft zich in 't algemeen een concrete uitspraak aanmatigen over diens Wezen en diens aard, diens handelingen, gedragingen en aandoeeningen?” ¹⁾

Wel zijn Gods bestaan en zijn voorzienigheid door ons te kennen: „Dat de Vader en Schepper zich over het geschapene bekommert, zegt ons het verstand; want een vader houdt het welzijn van zijn kinderen in het oog, een kunstenaar het behoud zijner kunstwerken; door allerlei middelen weert hij af, wat nadeelig en schadelijk voor hen kan zijn en tracht alles bij te brengen wat hun tot nut en voordeel zou kunnen wezen.” ²⁾

Met al de kracht zijner ziel komt Philo op voor de eenheid Gods. Maar deze eenheid is voor hem geen cijfer-eenheid. Hij verheft die eenheid ver boven alle menschelijke berekening, niets gemeen hebbende met andere wezens, die onder de rubriek van het aantal behooren. „De Eenige echter, die in Zichzelf een eenheid vormt is God, en niets is Hem gelijk. De leer van dit absolute eenzijn van God moet zoo opgevat worden, dat noch vóór de schepping van het heelal, noch sedert deszelfs wording, iets nevens Hem bestaanbaar is, want Hij is Zichzelf genoegzaam.” ³⁾

Philo erkent de eeuwige generatie in God. Hij genereert

¹⁾ Leg. Allegor. III, p. 206.

²⁾ De Op. Mundi, p. 10.

³⁾ Leg. Allegor. II, p. 1, 2.

den Logos, die niet als andere wezens voortgebracht is. „Hij is noch zonder begin zooals God, noch begonnen zooals wij, maar het midden houdende tusschen beide uitersten.” ¹⁾ Wat Philo hiermede bedoelt is dit: De Logos is niet gegenereerd zooals God, want zelfs wanneer wij de Godsgeachte als eeuwig beschouwen, is zij toch logisch afzonderlijk van God en kan niet als uit zich zelf bestaande beschouwd worden. Een gedachte, ook waar zij even oud is als de geest, moet toch beschouwd worden als uit den geest voortkomend. Aan den anderen kant, is zij niet gegenereerd als de mensch, omdat zij niet in den tijd geboren is. Op grond dezer generatie noemt Philo den Logos den Eerstgeborene Gods, en zegt: „Waar niemand nog waardig is om zoon van God te heeten, streve hij er naar den Logos nabij te komen, zijn Eerstgeborene, den oudsten der gezanten des Heeren. Hij, die Aartsengel is. Want Hij heet: het Begin, de Naam en het Woord Gods, het Oerbeeld van den mensch en de Ziende.” ²⁾

De Logos is de medearbeider Gods: „Evenals het plan eener te bouwen stad in den kunstenaar ontstaan, niet buiten hem, maar alleen in de ziel des kunstenaars is ingeprent, zoo heeft de uit ideeën bestaande wereld geen ander bestek dan in den Logos, die deze alle gerangschikt heeft.” ³⁾

De mensch werd geschapen naar het beeld van den Logos: „Mozes noemt den over ons heerschende het Evenbeeld Gods, het in ons ervaren afschijnsel van het evenbeeld. Want hij zegt: God schiep den mensch, niet als evenbeeld Gods, maar naar het Evenbeeld. Zoo is de in ons levende geest, datgene wat in den eigenlijken zin des

¹⁾ Quis Rerum Div., p. 206.

²⁾ De Confus. Ling., p. 146.

³⁾ De Op. Mundi, p. 20.

woords en in waarheid mensch mag heeten, het derde afschijnsel van den Schepper af gerekend; de middelste is het Oerbeeld voor den mensch en de Gelijkenis van God.”¹⁾

De Logos is de Voorbidder bij den onsterfelijken God ten behoeve van het sterfelijk menschengeslacht, blootgesteld als het is aan smart en ellende. Hij zegt: „De allereerste Logos ontving van den Vader, die het al geschapen heeft, een uitgelezen geschenk, als de grensscheiding van het schepsel en den Schepper. Eenerzijds is Hij de Voorspraak bij den Onvergankelijke van de steeds hulpbehoevende stervelingen, anderzijds is Hij de Gezant van den Heerscher bij den onderdaan. Hij verheugt zich over deze eereplaats, en fier en uitdrukkelijk verklaart Hij (Deut. 5 : 5): Ik stond tusschen den Heere en u, noch als zonder begin gelijk God, noch als begonnen zooals zij, maar midden tusschen beide uitersten, beiden als onderpand dienend: bij den Schepper als Borg, dat het schepsel nooit volkomen den teugel zou afwerpen en afvallig worden en verkeerd gedrag de voorkeur geven boven welvaren, en bij het schepsel tot blij toeverzicht, dat de genadige God nooit zijn eigen werk zal laten varen. Want als een Heraut breng Ik de vredesboodschap van Hem, die besloten heeft de oorlogen te doen ophouden, van den bestendig over den vrede wakenden God.”²⁾

Philo belijdt den Logos als den *P a r a c l e e t*, zeggende: „Wie den Vader van het heelal tot priester gewijd werd, moet onvoorwaardelijk den in voortreffelijkheid volkomen Zoon tot zijn Voorspraak nemen, zoowel tot vergeving van zonden als ook tot voorbede om een onvergankelijk geluk te mogen verwerven.”³⁾

¹⁾ Quis Rerum Div., p. 231.

²⁾ Quis Rerum Div., p. 205–206.

³⁾ De Vita Mosis III, p. 134.

Gedurig ontmoeten wij bij Philo twee Logoï, als Personen sprekende en handelende op zichtbare en tastbare wijze. „Het werd mij bekend, dat bij den alleen levenden en werkelijk bestaanden God twee hoogste en voornaamste Machten zijn: de Goedheid en de Almacht. Met de Goedheid heeft God alles geschapen, met de Almacht beheerscht Hij het geschapene.” ¹⁾

En dat Philo de herhaaldelijk door hem genoemde twee Logoï of opperste Machten niet slechts als goddelijke attributen, maar als Hypostasen in het goddelijk Wezen beschouwt, blijkt duidelijk uit de volgende aanhaling: „De middelste is de Vader van het wereldal, die in de Heilige Schrift met zijn eigenlijken naam: de Zijnde genoemd wordt. Hem ter zijden bevinden zich de hoogste en naaste Machten van den Zijnde — de scheppende en regeerende. De scheppende heet *T h e o s* (God), want met dezen heeft Hij het al in het aanzijn geroepen en geordend. De regeerende heet *K u r i o s* (Heere), want het is recht dat de Schepper over het geschapene heerscht en regeert. Alzoo begeleid door deze beide Machten, verschijnt de middelste voor den schouwenden geest nu eens in de gedaante van den Eenige, dan weer in die van een Drievoudige.” ²⁾

Deze aanhalingen, die door vele vermeerderd zouden kunnen worden, bewijzen ons hoe de Joden in den tijd, onmiddellijk aan Christus voorafgaande, van welken Philo een uitnemende vertegenwoordiger is, een duidelijke onderscheiding maakte in het goddelijk Wezen als Eén en nochtans Drie zich openbarend. Evenmin als de schrijvers van het Oude Testament vat Philo de eenheid Gods op in den zin van alleenheid. Bij hem als bij hen is God geen eenzame,

¹⁾ De Cherub., p. 27.

²⁾ De Abrahamo, p. 121.

die zijns gelijken niet heeft. Zijn God, als de God van het Oude Testament, is in Zichzelven een Drievuldigheid van leven en betrekking, niet alleen tot de schepping, maar ook tot zijn eigen Wezen.

Evenwel Philo waarschuwt zijn lezer, dat dit een geheimnis en niet voor allen, maar uitsluitend voor hen bestemd is, die er vatbaar voor zijn en het als zoodanig ook bewaren kunnen. Hij zegt: „Niemand redeneere lichtvaardig over deze zaak, maar overlegge ze in stille beslotenheid. De heilige leer der verborgenheid van den Eeuwige en zijne Machten moet een verborgenheid blijven, want het is niet een ieder gegeven dit toevertrouwde goed van den goddelijken mysteriedienst te behoeden.”¹⁾

Er zijn vele schrijvers, die uitdrukkelijk verklaren, dat Philo zijn voorstelling van den Logos ontleende aan Plato. Deze bewering ligt geheel in de lijn der bekende school van critici, die niet moede wordt de Joden van wetenschappelijke gedachtenroof te beschuldigen. Maar een zelfstandige en onbevooroordeelde lezing van Philo's geschriften logenstraft iedere aanleiding daartoe. Hij staat geen enkel godsdienstig denkbeeld of leer door de autoriteit van Plato of van welk heidensch auteur ook. Alles wat hij over zulk een onderwerp zegt, grondt hij uitsluitend op de uitspraken van het Oude Testament. Ieder, die Philo bestudeert, krijgt den indruk, dat het hem voornamelijk te doen is om juist op het tegendeel dier beschuldiging te wijzen, nl. dat het de Joden waren, aan wie ontleend werd. De zoo vaak naar voren gebrachte overeenkomst tusschen Plato en Philo is waarlijk niet zoo belangrijk als men ons wil wijs maken. Terwijl juist de overgroote meerderheid der verschillen een uiterst gewichtig fundamenteel karakter draagt. Het feit, dat hij

¹⁾ De Sacr. Abelis et Caini, p. 60.

uitdrukkingen van Plato overneemt, heeft daarmee niets te maken. Wie toch gaat bij anderen leenen, wat hij zelf in vollen eigendom bezit? Of licht zoeken elders, waar het licht van Gods openbaring hem omstraalt?

Waardoor schiep God, volgens de leer van het Oude Testament, de wereld? Was het niet door zijn Woord? De gansche schepping wordt daar voorgesteld als gehoorzamende aan het Woord van den Vader. „God zeide: daar zij licht, en daar werd licht.” In de natuur en in de geschiedenis is het Woord Gods gezant. „Hij zond zijn Woord uit, en heelde hen, en rukte hen uit hunne kuilen.” Hier zien wij het Woord als bemiddelaar van de goddelijke genezing. In zijn verklaring van de laatste aanhaling, zegt een schriftkundige: „Die verpersoonlijking (van het Woord) veronderstelt niet louter klank of letter. Uit den mond Gods uitgegaan neemt het gestalte aan en in deze gestalte bevat het naar zijn goddelijken oorsprong goddelijk leven, en zoo schrijdt het, levend uit God, aangedaan met goddelijke kracht, voorzien van goddelijke opdrachten als een snelle bode door natuur en menschenwereld, om hier het ijs te smelten en ginds te genezen en te redden, en keert niet eer van zijn zending terug, dan na de opdracht van zijn Zender volbracht te hebben.” ¹⁾

Dus het Woord, deze objectiveering der goddelijke Rede, is door het gansche Oude Testament henen de Middelaar der schepping en der geschiedenis, evenals de Wijsheid het is in het boek der Spreuken en in de latere joodsche apokriefe boeken. Bovendien, zooals wij straks zullen zien, geloofde de geheele synagoge in de dagen van Philo zelf in den Persoon van den Logos.

¹⁾ Jesaia, von Franz Delitzsch, blz. 571.

HET TRINITEITSBEGRIIP IN DE TARGUMIM

Tijdens de babylonische ballingschap verloren de Joden gaandeweg geheel hun kennis van het hebreeuwsch en was het noodig, dat de aan de orde zijnde Schriftgedeelten in de synagoge behoorlijk vertolkt werden. En wel door dezulken, die het hebreeuwsch zoowel als het chaldeeuwsch volkomen machtig waren en alzoo ieder hebreeuwsch vers, dat voorgelezen werd in het chaldeeuwsch konden overzetten. Zoo ontstonden de paraphrasen, die wij *T a r g u m i m* noemen.

Dit werk is door verschillende personen en op verschillende tijden ondernomen. Sommige zijn vertalingen en andere uitbreidingen en verklaringen. Of er ooit een Targum van het gansche Oude Testament door ééne hand samengesteld geweest is, kan niet bevestigd, maar evenmin beslist ontkend worden. Wel schijnen er bewijzen voor te zijn, dat er meer Targumim geweest zijn, dan er tot ons zijn overgekomen. Van alle boeken des Ouden Testaments zijn er paraphrasen, behalve van Ezra, Nehemia en Daniel. Maar, zooals reeds gezegd, zij zijn ondernemingen van verschillende personen, op verschillende tijden en met verschillende inzichten.

De eerste chaldeeuwsche vertaling, die op schrift gebracht werd, was waarschijnlijk die van de profeten door Jonathan ben Uzziël. Zij, die voor de prioriteit van Onkelos' Targum pleiten, vragen: Waarom zou Jonathan ben Uzziël, toen hij het schrijven van een Targum ondernam, de wet overgeslagen en met de profeten begonnen zijn, indien

niet omdat Onkelos' Targum op de wet reeds bestond? Voor een antwoord op deze vraag moet men het volgende in aanmerking nemen. De Targumim bestonden een langen tijd in mondelingen vorm. Zij behoorden tot de traditioneele litteratuur, die niet mocht neergeschreven worden. Maar het is hoogstwaarschijnlijk, dat dit verbod langer gehandhaafd werd voor de wet, die vaker in de synagoge gelezen werd, dan voor de profeten.

Jonathan ben Uzziel leefde tijdens de regeering van Herodes den Groote, ongeveer dertig jaar voor de geboorte van Christus. In hoe hooge achting de Joden hem hielden, blijkt wel uit de volgende overlevering in den babylonischen Talmud: „Hillel, de oudere, had tachtig discipelen. Dertig van hen zouden waardig zijn, dat de Schechinah op hen rustte, gelijk zij op onzen meester Mozes gerust heeft. Dertig van hen zouden waardig zijn, dat de zon op hun woord stil stond, gelijk zij op het woord van Jozua ben Nun gedaan heeft. De overige twintig waren van middelmatig karakter. De grootste van allen was Jonathan ben Uzziel. De minste onder hen was Jochanan ben Zakkai. Deze laatste, zij het dan ook de minste, was op de hoogte van alle mogelijke bekende en geheime kunsten. Hij verstond de taal der dienende engelen en die der demonen en de spraak der palmboomen. Hij verstond allerlei raadsels en de symboliek van de M a r k a b a h (Ezechiël's wagen). Als de allermiste zulk een kennis bezat, hoe wonderbaar moest dan niet de wijsheid van den grootsten (Jonathan ben Uzziel) wezen! Wanneer Jonathan ben Uzziel de Thora bestudeerde werd iedere vogel die over hem vloog door vuur (uit den hemel) verteerd.”¹⁾

Dezen Jonathan ben Uzziel was het in zijn vertaling van

¹⁾ Tractaat Sukkah, 28a.

de Profeten niet genoeg, het hebreeuwsch woord voor woord in het chaldeeuwsch over te zetten, maar hij voegt er bovendien vaak de verklaring, destijds in zwang onder de Joden, aan toe.

De Pentateuch werd, volgens de joodsche traditie, in het chaldeeuwsch vertaald door een proseliet met name Onkelos. Doch deze overlevering berust op de onjuiste veronderstelling, dat Onkelos en Aquila van Pontus een en dezelfde persoon zijn. Een nauwkeurige ontleding van zijn paraphrase bewijst voldoende, dat de auteur Jood van geboorte geweest is. Het is nauwelijks denkbaar, dat hij dat werk zoo goed zou hebben kunnen uitvoeren, zonder van zijn prilste jeugd af in den joodschen godsdienst en wetenschap onderwezen te zijn, en zich vele jaren in de joodsche wetten en gebruiken geoefend te hebben.

De Targum van Onkelos is meer een vertaling dan een paraphrase. Niettemin moet worden toegegeven, dat hij op verschillende plaatsen tracht, niet zoo zeer den tekst woord voor woord over te zetten, als wel de beteekenis van sommige zinnen te geven, die anders voor het volk onverstaanbaar zouden zijn. Deze Onkelos moet in den tijd van Gamaliël, den leeraar van den apostel Paulus geleefd hebben.

De Targumim van de andere boeken van het Oude Testament worden beschouwd als werken van verschillende onbekende vertalers en van veel lateren datum. Het laatste blijkt heel duidelijk uit hun stijl, die lang niet meer zoo zuiver is, en uit de vele talmudische uitspraken, die zich daarin bevinden. Een bewijs dat ze eerst na den babylonischen en jeruzalemschen Talmud opgesteld zijn, d.i. sedert het begin der zesde eeuw na Christus.

Onder het merkwaardigste ons door al de Targumim nagelaten, is wel het gebruik van den term *M e m r a*, dat

Woord beteekent, conform aan het grieksche woord Logos bij Philo.

Voordat wij citeeren uit de Targumim, hebben we ons af te vragen: Wat beteekende de M e m r a voor de Targumisten? Gebruikten zij dit woord om er den invloed van een reële persoonlijkheid mee uit te drukken? Om daar een juist antwoord op te vinden, behoeft men niet te delven in allerlei philologische en theologische spitsvondigheden, als ware dit een uiterst gecompliceerd vraagstuk. Men behoeft alleen maar kalm en oplettend na te gaan wat de Targumisten aan den M e m r a toeschrijven. En als wij dan zien, hoe die M e m r a werkzaam, sprekend, gebiedend en antwoordend wordt ingevoerd, dan kan daar geen twijfel bestaan aan het feit, dat hiermee een Persoon wordt bedoeld.

Laten wij beginnen met de Targumim over den Penta-teuch, zooals dezen de beschouwingen van het oude Jodendom over den Memra weergeven. Wij zullen ons beperken tot eenige grepen uit elkeen dier vijf boeken.

G e n e s i s.

De Memra schiep den mensch, plantte een hof in Eden, wandelde in den hof, riep Adam en zegende hem met zijn vrouw. Henoeh werd weggenomen door den Memra. Volgens Onkelos was het Jhvh, die door den Memra de ark achter Noach toesloot, maar volgens Jonathan ben Uzziël heeft de Memra het zelf gedaan. Jhvh beloofde door zijn Memra voortaan den aardbodem niet meer te vervloeken om des menschen wil. De boog in de wolken was een teeken des verbonds tusschen den Memra en tusschen de aarde. De Memra verstrooide Babels torenbouwers, en plaagde Farao ter oorzake van Sarai. Abram geloofde in den Memra,

en het werd hem tot gerechtigheid gerekend. De Memra sprak tot Hagar in de woestijn. De besnijdenis was een teeken des verbonds tusschen den Memra en tusschen Abraham. De Memra verscheen Abraham, kwam tot Abimelech in een droom en was met den jongen Ismael in de woestijn Ber-Seba. Jhvh zwoer bij den Memra Abraham te zegenen, omdat hij zijn zoon niet onthouden had. De Memra heeft Abraham in alles gezegend, toen hij oud was. Abraham deed zijn knecht zweren bij den Memra, dat hij voor zijn zoon geen kanaänietische vrouw zou nemen. Abraham gehoorzaamde de stem van den Memra en volgde zijn bevel. Jhvh verscheen Izak te Ber-Seba en beval hem niet te vreezen, want de Memra zou hem ondersteunen. Jakob werd in zijn droom te Bethel van de bescherming van den Memra verzekerd. De Memra dacht aan Rachel en verhoorde haar gebed. De Memra waarschuwde Laban in een droom met Jakob niet anders dan vriendelijk te handelen. De Memra was getuige van het verbond tusschen Jakob en Laban. De Memra zegende Jakob en ondersteunde Jozef in zijn gevangenschap.

E x o d u s.

Toen Mozes van zijn ontvangen roeping, om zich aan 't hoofd van zijn onderdrukt volk te stellen, beschroomd terugdeinsde, werd hij door Jhvh van den steun van den Memra verzekerd. De Memra heeft aan Mozes den naam Gods bekend gemaakt. De Memra zal Israel uit de verdrukking opvoeren, met den mond van Mozes en Aaron zijn en hun leeren wat zij spreken en doen zullen. Bij het eten der ongezuurde brooden, zullen de Israëlieten hunne zonen te kennen geven, dat dit is om hetgeen de Memra voor hun verlossing uit Egypte gedaan heeft. De Memra leidde het

volk om, langs den weg van de woestijn der Schelfzee. Als het hart der kinderen Israels hun ontzonk op het gezicht van Farao's heir achter zich en de zee voor zich, en ook Mozes tot God luide deed roepen om hulp, vroeg — volgens Targum Jonathan — de Memra aan Mozes: „Hoelang zult gij voor Mij blijven staan en bidden? Uw gebed is reeds door Mij verhoord.” ¹⁾ De Memra zag op het egyptische leger en verschrikte het, en streed voor de kinderen Israels tegen Egypte. De kinderen Israels geloofden in den Memra en aan Mozes. De Memra wees Mozes een hout, om het bittere water zoet te maken. Israel zal Gods eigendom zijn, indien zij de stem van den Memra zullen gehoorzamen. Mozes stelde voor de aangezichten der oudsten des volks al de woorden, die de Memra geboden had, en al het volk beloofde te doen al wat de Memra gesproken had. De Memra zou tot Mozes in de dikke wolk komen. Mozes leidde het volk uit het leger den Memra tegemoet. In de tent der samenkomst vergaderde de Memra met zijn volk. De Sabbath is een teeken tusschen den Memra en de kinderen Israels. De Memra plaagde het volk, omdat zij een gouden kalf gemaakt hadden. De Memra sprak tot Mozes in de tent, en Mozes riep op den berg Sinai den naam van den Memra uit.

Leviticus.

Verzoening en vrijlating, de twee denkbeelden, die door geheel het Oude Testament parallel loopen, worden door de Targumim als het werk van den Memra voorgesteld. Zoo-wel in de Targum Jonathan als de Targum Jeruschalmi hooren wij den Memra Mozes roepen, tot hem spreken uit de tent der samenkomst en de levietische inzettingen voor de kinderen Israels aan hem geven. Lasteraars van den

¹⁾ Targum Jonathan, Ex. 14 : 15.

Naam werden gestraft naar de verklaring van den Memra. Mozes en Aaron zegenden het volk en baden, dat de Memra hun offeranden in gunst aanvaardde, hunne zonden vergeven en hunne schulden kwijtschelden mocht. Indien de kinderen Israels in zijn inzettingen zullen wandelen, zal Jhvh zich door den Memra tot hen wenden, en zal de Memra hen niet verwerpen, maar tot een reddend God zijn. Zoo zij in zijn inzettingen niet zullen wandelen, zal de Memra hen verwerpen. In het land hunner vijanden zal Jhvh, door den Memra, zich over hen ontfermen. Alle inzettingen, rechten en wetten, die Jhvh op den Sinai gaf, waren tusschen den Memra en tusschen de kinderen Israels.

N u m e r i.

Mozes en Aaron hebben de geslachten geteld naar het bevel van den Memra. Aaron en zijne zonen legden den Naam van Jhvh op de kinderen Israels, en Hij zegende hen, d.i. deed den zegen van kracht zijn, door den Memra. Mozes richtte het volk naar den Memra. De kinderen Israels reisden en legerden zich naar den Memra. Ook namen zij de wacht van den Memra waar. In het optrekken van de ark, bad Mozes dat de Memra de vijanden verstrooien mocht, en als zij rustte, bad hij om het wederkeeren van den Memra. De Memra maakte zich bekend en sprak tot alle profeten. De Memra zeide: „Ik heb hen vergeven naar uw woord.”¹⁾ Tienmaal heeft het volk Jhvh verzocht, en zijn den Memra niet gehoorzaam geweest. Mozes vroeg het volk, waarom zij het bevel van den Memra overtraden? Mozes waarschuwde het volk niet naar het beloofde land op te trekken, want de Memra zou hen niet steunen. De ziel, die iets zal gedaan hebben met opgeheven hand zal uitgeroeid worden,

¹⁾ Targum Jonathan, Ex. 14 : 20.

want zij heeft den Memra veracht. De Memra zond vurige slangen onder het volk. Als de slang iemand beet, zoo zag hij de koperen slang aan, met het hart naar den Memra gericht, en hij bleef levend. De Memra kwam tot Bileam, en hij kon niet overtreden het bevel van den Memra. Targum Jonathan laat Bileam zeggen: „Wat zal ik het huis Jakobs vloeken, de Memra zegent het toch; en wat zal ik het huis Israels vernederen, het wordt toch door den Memra verhoogd.” ¹⁾ De Memra leide het woord in den mond van Bileam. En als Israel, op aandrang van de dochteren der Moabieten, zich voor hare goden boog en zich aan Baal-Peor koppelde, moest Mozes op bevel van Jhvh de hoofden des volks hangen in de tegenwoordigheid van den Memra. tegen zonsopgang tot zonsondergang, d.i. in 't openbaar.

Deuteronomium.

Volgens Targum Jonathan in het eerste vers van het eerste hoofdstuk van Deuteronomium was het de Memra, die in de woestijn groote wonderen ten behoeve van Israel verricht heeft. De Memra heeft het volk vermenigvuldigd, er voor gestreden en nochtans weigerde het in Hem te gelooven. De Memra wandelde voor het aangezicht der kinderen Israels, maar zij waren Hem weerspannig. Jhvh is nabij allen, die Hem aanroepen in den naam van den Memra. De Memra zit op een verheven troon en ontvangt de gebeden, te allen tijde dat wij tot Hem bidden, en Hij helpt ons. De Memra heeft Israel aangenomen en uit Egypte verlost. Israel hoorde de stem van den Memra sprekende uit het midden des vuurs. Mozes stond als middelaar tusschen den Memra en tusschen het volk, want zij vreesden zijn stem, die zij hoorden uit het midden des vuurs. Noch het volk

¹⁾ Targum Jonathan, Num. 23 : 8.

noch de enkeling onder hen zal den naam van den Memra ijdellijk gebruiken. De mensch leeft van alles wat de Memra voortbrengt. Allen dage zal Israel onderhouden het bevel, de inzettingen en de geboden van den Memra. De Memra dreef de volkeren voor het aangezicht van Israel uit de bezitting. De Leviet diende in den naam van den Memra. De Memra heeft de kinderen van Levi als priesters verkoren, om Hem te dienen. Jhvh heeft den Memra over Israel gesteld, om hun tot een God te zijn. De Memra heeft Israel doen zeggen, dat zij Hem tot een volk des eigendoms zullen zijn. Indien Israel de stem van Jhvh zal gehoorzamen, zal de Memra de vijanden, die tegen hen opstaan, geslagen voor hun aangezicht geven, en zal Hij hun tot een hoofd maken en niet tot een staart. Zoo niet, dan zullen zijn straffen hen treffen. Bij zijn overdracht van de leiding des volks aan Jozua, verzekerde Mozes hem van het bestuur en de ondersteuning van den Memra. De Memra leidde Israel alleen, en er was geen vreemd God met Hem. De Memra zal het volk oordeelen. Wanneer de Memra gekomen zal zijn om het volk te verlossen, zullen alle volken het weten, dat Hij is, die was en die zijn zal, en dat er geen God is behalve Hij. De Memra leidde Mozes op den berg Abarim en liet hem zien het land, dat Hij den kinderen Israels tot een bezitting zou geven, en zeide tot hem: „Dit is het land dat Ik Abraham, Izak en Jakob gezworen heb.”¹⁾ Mozes stierf met een kus van den Memra. Er stond geen profeet op, dien de Memra met zooveel wijsheid vervulde, om Hem te kennen van aangezicht tot aangezicht.

De historische boeken.

Op den Pentateuch volgt het boek Jozua en de andere

¹⁾ Targum Jonathan, Deut. 34 : 4.

historische boeken. Wat er in de vijf boeken van Mozes gezaaid was, wordt in de laatste gemaaid. Het gansche boek Jozua is niets anders dan de vervulling van Gods beloften in den Pentateuch om Israel in Kanaän te brengen. De intocht in het land der belofte, evenzeer als de uittocht uit het land der verdrukking, werd door het Jodendom van vóór Christus erkend als een werk van Jhvh door den Memra uitgevoerd.

Herhaaldelijk laat de Targum Jonathan Jhvh aan Jozua verzekeren, dat de Memra ook hem tot steun zal zijn gelijk als Hij het voor Mozes geweest was. En dezelfde Targum laat het volk aan Mozes beloven, dat zij naar hem zullen hooren, gelijk zij in alles naar Mozes hadden gehoord. Na de inneming van Jericho lezen we, dat de Memra Jozua inderdaad tot steun was. Toen Jozua's mannen door de mannen van Ai op de vlucht gedreven en gedeeltelijk verslagen werden, zeide Jhvh — in antwoord op Jozua's kreet — dat zij niet op de hulp van den Memra konden rekenen, zoolang de ban niet uit hun midden verdelgd was. Jozua's triomf wordt verklaard, doordat de Memra voor Israel gestreden heeft. Op bevel van den Memra gaf Jozua Hebron aan Kaleb, en kreeg hijzelf Thimnath-Serah. Het was wederspannigheid tegen den Memra waarvan de kinderen van Ruben, en de kinderen van Gad en de halve stam van Manasse beschuldigd werden, toen zij in het land Kanaän een altaar aan de Jordaan bouwden. En zij verdedigden zich bewijzende, dat zij den Memra niet wederspannig waren.

Na den dood van Jozua, aldus de Targum Jonathan op het boek der Richteren, raadpleegden de kinderen Israels den Memra, vragende, wie onder hen het eerst zou optrekken naar de Kanaänieten, om tegen hen te krijgen? Juda werd daarvoor aangewezen. En dan lezen wij verder in het-

zelfde hoofdstuk: „De Memra was den huize Juda tot een steun, zoodat hij de inwoners van het gebergte verdreef.”¹⁾ Toen Jhvh Israel richteren verwekte, was het wederom de Memra die den richter tot steun was, en hen verlostte uit de hand hunner vijanden. Als Gideon, op de machteloosheid en ellende van zijn volk ziende, Jhvh vroeg, waarmee hij Israel verlossen zou, laat de Targum Jonathan Jhvh antwoorden: „Daar mijn Memra u tot een steun zal zijn, zult gij de Midianieten slaan als een eenigen man.”²⁾ Herhaaldelijk leest men daar, hoe de kinderen Israels in hun strijd tegen de kinderen Benjamins den Memra geraadpleegd hadden omtrent hun legerhoofden, verdere krijgsv verrichtingen en andere vragen aangaande opmarsch en terugtocht.

Van Samuel lezen wij, dat hij groot werd en de Memra was met hem om hem te schragen en te ondersteunen. In het getuigenis, dat hij aflegde van zijn gedrag gedurende zijn rechterlijk ambt, laat de Targum Jonathan Samuel den Memra tot getuige roepen, dat het volk in zijn hand niets gevonden heeft. Alvorens Saul de Filistijnen achterna zou trekken, vroeg hij den Memra om raad. Op Davids verzoek om hem met Goliath te laten strijden, laat dezelfde Targum Saul antwoorden: „Ga heen, en de Memra zij met u!”³⁾ David was in alles voorspoedig, omdat de Memra hem bijstond. Saul vreesde voor David, omdat de Memra zijn verdediger was. De Memra was getuige bij het verbond tusschen David en Jonathan. En in zijn danklied over de verlossing uit de hand zijner vijanden, laat de Targum Jonathan David zingen: „Met de hulp van den Memra overwin

¹⁾ Targum Jonathan, Richt. 1 : 19.

²⁾ Targum Jonathan, Richt. 6 : 15.

³⁾ Targum Jonathan, 1 Sam. 17 : 37.

ik legers; met de Memra van mijn God verover ik al de sterkste steden.”¹⁾

In de boeken der Koningen lezen we, dat David zwoer bij den Memra, dat zijn zoon Salomo na hem koning zou zijn. Benaja wenscht koning David, dat de Memra met Salomo zij, gelijk Hij met hem was. Bij het naderen van den dood, gebod David zijn zoon Salomo, om in de wegen van den Memra te wandelen en zijne inzettingen te onderhouden, opdat hij verstandelijk handelde in al wat hij doen zou en waarheen hij zich wenden zou. Salomo zegende de gemeente van Israel, en zeide: „Geloofd zij de God van Israel, Die door zijn Memra met mijn vader David verbonden was.”²⁾ Bij een andere gelegenheid bad hij zijn volk toe, dat de Memra met hen zou zijn, gelijk als Hij met hunne vaders geweest was. Elia verwachtte het vuur, in zijn strijd met de Baäl-profeten, van den Memra. Jojada maakte een verbond tusschen den Memra en tusschen den koning en tusschen het volk. Jhvh was Israel genadig, en ontfermde zich hunner, en wendde zich door den Memra tot hen, om hen te begunstigen. Hizkia betrouwde op den Memra, en de Memra was hem tot ondersteuning.

Van de kinderen van Ruben, en van de Gadieten en van den helven stam van Manasse, zegt de Targum Rabbi Jozef in het eerste boek der Kronieken, dat zij den krijg tegen hun vijanden wonnen, omdat zij riepen tot Jhvh en vertrouwden in den Memra. Amasai, den overste der hoofdlieden, laat dezelfde Targum tot David zeggen: „Om uw lijfgarde te zijn komen wij hier, o David! om met u te zijn, gij zoon van Isai! Vrede zij u bij dag en vrede bij nacht.

¹⁾ Targum Jonathan, 2 Sam. 22 : 30.

²⁾ Targum Jonathan, 1 Kon. 8 : 15.

Vrede uwe helpers. Want de Memra is u tot een steun.”¹⁾ De Memra zegende Obed-Edom. David overtuigde zich, dat hem de Memra tot koning bevestigd had over Israel. De Memra wierp Davids verschrikking over alle volken. Bij het inbrengen van de arke Gods, zegende David het volk in den naam van den Memra. Hij spoorde het volk aan naar den Memra en zijne sterkte te vragen, en zijn aangezicht geduriglijk te zoeken. Nathan boodschapte David, dat de Memra met hem blijven en hem verdedigen zou. David verzekerde zijn zoon Salomo van de tegenwoordigheid van den Memra. Het was de Memra aan Wien het volk de overwinningen en de rust in het land te danken had. De tempel werd door Salomo gebouwd ter woonstede van den Memra. De Memra verscheen Salomo des nachts, om hem te verzekeren, dat Hij zijn gebed verhoord en deze plaats tot een offerhuis verkoren had. In zijn oorlogsverklaring aan Jerobeam, laat de Targum Abia zeggen: „Maar ons aangaande, de Memra is aan onze zijde, en Hij is onze God, en wij hebben Hem niet verlaten.”²⁾ De Memra was met Asa, en menigten uit Israel vielen hem toe, omdat zij zagen dat de Memra met hem was. Het heir des konings van Syrië is daarom uit de hand van Asa ontkomen, omdat hij niet op den Memra bleef vertrouwen. Josafat sprak tot Juda en de inwoners van Jeruzalem, en zeide: „Geloof in den Memra, in de wet en in de profeten, zoo zult gij voorspoedig zijn.”³⁾

Doch niet alleen aan Israels wetgever en historieschrijvers, maar ook aan Israels profeten laten de Targumim de groote daden van den Memra verkondigen. Slechts enkele voorbeelden uit velen, daar wij ze allen onmogelijk kunnen overnemen.

¹⁾ Targum Rabbi Jozef, 1 Kron. 12 : 18.

²⁾ Id., 2 Kron. 13 : 10.

³⁾ Id., 2 Kron. 20 : 20.

Het was de stem van den Memra, die de profeet Jesaja hoorde, dewelke zeide: „Wien zal Ik zenden om te prediken, en wie zal Ons henengaan om te onderwijzen?” ¹⁾ Na zijn verlossing zal Israel zeggen: „Ziet op den Memra van God, mijn Verlosser; want de vreeze des Heeren is mijn sterkte en mijn loflied; ik riep tot den Memra, en Hij heeft mij verlost.” ²⁾ Te dien dage zal men zeggen: „Ziet, deze is onze God, Degene, dien wij verwacht hebben. Deze is Jhvh, wij hebben gewacht op zijn Memra; wij zullen ons verheugen en verblijden in zijn verlossing.” ³⁾ Door de stem van den Memra zal Assur te morzel geslagen worden. Israel zal samengebracht worden door den Memra. Het wormpje Jakobs, het volkje Israels, heeft niets te vreezen, want de Memra zal hun tot steun zijn. Jhvh breidt den hemel uit door den Memra, en spant de aarde uit door zijn macht. De aarde is door den Memra gemaakt. Israel wordt verlost door den Memra, met een eeuwige verlossing. Alle einden der aarde moeten zich wenden tot den Memra. In den Memra zullen gerechtvaardigd worden het gansche zaad van Israel. Om Memra's wille zal Jhvh Israel niet afhouden. Israel wordt door den Memra niet vergeten. Die op den Memra vertrouwt, die zal het aardrijk erven. De eilanden zullen den Memra verwachten.

De profeet Jeremia wordt in de hebreeuwsche litteratuur vaak door geen anderen naam onderscheiden dan door dien van h a' m e k o n e e n, den weeklager. Hij was een man van klacht. Zijn eenige vreugde was, in het zien op den Memra, het van den Vader uitgaande Woord.

Als Jeremia bij zijn goddelijke roeping terugdeinsde in

¹⁾ Targum Jonathan, Jes. 6 : 8.

²⁾ Targum Jonathan, Jes. 12 : 2.

³⁾ Targum Jonathan, Jes. 25 : 9.

den kreet: „Ach Heere, Heere! zie ik kan niet spreken, want ik ben jong,” ¹⁾ kreeg hij ten antwoord: „Vrees niet voor hun aangezicht, want mijn Memra is met u, om u te steunen en te redden.” ²⁾ Als de profeet, na een tijd van moedeloosheid en aarzeling, tot volgzaamheid terugkeerde, vernam hij het troostwoord: „Zij zullen u wel veroordeelen en tegen u strijden, maar tegen u niet vermogen, want mijn Memra is met u, om u te verdedigen.” ³⁾ Op aandoenlijke wijze herinnert de profeet zijn volk aan het verleden, om het dan te vragen: „Wat voor onrecht hebben uwe vaders aan den Memra gevonden?” ⁴⁾ De groote aanklacht van Jeremia tegen zijn volk was, dat zij den Memra verloochenden, en de vraag aller vragen was: „Zult gij voor den Memra niet beven?” ⁵⁾ Tegen Juda's vertrouwen op naburige volken, zegt de profeet: „Vervloekt is de man, die op een mensch vertrouwt, en wiens hart van den Memra afwijkt. Maar de man, die op den Memra vertrouwt, is gezegend.” ⁶⁾ Na de bezoeken, die de profeet moest verkondigen, vanwege de zonden van het volk, hoe springt zijn hart op van vreugde, als hij eindelijk den terugkeer van het gansche volk mag voorspellen! Dan zal Jhvh een eeuwig verbond met hen maken, dat de Memra van achter hen niet zal afkeeren, maar zich over hen verblijden. Een der heerlijkste oogenblikken van zijn leven was wel, toen het volk hem plechtig beloofde: „De Memra zij tusschen ons tot een waarachtig en gewis Getuige: indien wij niet naar alle woord, met het-

¹⁾ Jer. 1 : 6.

²⁾ Targum Jonathan, Jer. 1 : 8.

³⁾ Targum Jonathan, Jer. 1 : 19.

⁴⁾ Targum Jonathan, Jer. 2 : 5.

⁵⁾ Targum Jonathan, Jer. 5 : 22.

⁶⁾ Targum Jonathan, Jer. 17 : 5, 7.

welk Jhvh, uw God, tot ons zal zenden, alzoo zullen doen.”¹⁾

En zoo zijn ook de Psalmen, volgens de Targumim, lofverheffingen en verheerlijkingen van den Memra. Inderdaad zijn er in de Psalmen vele uitgangen der ziel naar den Logos, den geopenbaarden en komenden God. Het nederdalen van God uit den hemel, het naar buiten treden der goddelijke rede, neemt in de Psalmen een belangrijke plaats in.

De laatste woorden van den tweeden Psalm zet Jonathan ben Uzziel aldus over: „Heil allen, die op den Memra vertrouwen.”²⁾ De psalmist bidt om de schuldigverklaring der goddeloozen, omdat zij den Memra wederspanning zijn. De Memra heeft zijn troon bereid ten gerichte. De psalmist getuigt, dat ten dage zijns ongevals de Memra hem tot een steunsel was geweest en zingt: „Met den Memra loop ik door een bende en spring ik over een muur.”³⁾ Hij verwacht den Memra, en zegt: „Het hart van allen, die op den Memra hopen, zal versterkt worden.”⁴⁾ Hij roept allen op: „Wacht op den Memra en houd zijnen weg, en Hij zal u verhoogen.”⁵⁾ Als de Memra de gevangenen zijns volks zal doen wederkeeren, zal Jakob zich verheugen en Israel verblijd zijn. Wie tot Jhvh roept, dien zal de Memra verlossen. In den Memra zullen wij kloeke daden doen. De rechtvaardigen zullen zich verblijden in den Memra. Als de stad Zion door den Memra opgebouwd zal zijn, en Hij in zijn heerlijkheid zal verschijnen, dan zullen de Heidenen den naam van Jhvh vreezen en alle koningen der aarde zijne heerlijkheid. Het is beter te vertrouwen op den Memra dan op een menschenkind; het is

¹⁾ Targum Jonathan, Jer. 42 : 5.

²⁾ Targum Jonathan, Ps. 2 : 12.

³⁾ Targum Jonathan, Ps. 18 : 30.

⁴⁾ Targum Jonathan, Ps. 18 : 30.

⁵⁾ Targum Jonathan, Ps. 37 : 34.

beter te vertrouwen op den Memra dan op prinsen. Onze hulp is in den naam van den Memra, die hemel en aarde gemaakt heeft. Zoo de Memra het huis niet bouwt, tevergeefs arbeiden deszelfs bouwlieden daaraan; zoo de Memra de stad Jeruzalem niet bewaart, tevergeefs waakt de wachter.

Bijna alle verschijningen Gods in het Oude Testament en iedere goddelijke daad worden door de Targumim aan den Memra en aan den Heiligen Geest toegeschreven. Op vele plaatsen treden Vader en Memra en Heilige Geest tezamen op. Om maar één voorbeeld te noemen. Het derde vers van het zesde hoofdstuk van Genesis zet de pseudo Jonathan ben Uzziel aldus over: „Toen zeide Jhvh door den Memra: Niet elk boos geslacht, dat in de toekomst zal opstaan, zal Ik op dezelfde wijze oordeelen als het geslacht van den zondvloed, ten einde dat van de wereld te verdelgen en uit te wisschen. Heb Ik mijnen Heiligen Geest niet in hen gegeven om goede werken te doen? Doch zij hebben hun daden bedorven. Daarom gaf Ik hun vierhonderd en twintig jaar om zich te bekeeren, doch zij deden het niet.”

Uit deze en tallooze andere plaatsen, die wij uit de Wet en de Profeten en de Psalmen zouden kunnen aanhalen, als ook uit de hierboven aangehaalde plaatsen uit Philo, is het klaar, dat de Joden vóór Christus geloofden op grond van het Oude Testament in een onderscheiding van het goddelijk Wezen. Want dat het woord Memra in de chaldeeuwsche paraphrasen wil zeggen: een Persoon in den vollen zin des woords, is buiten allen twijfel verheven. Alleen een persoonlijk wezen is tot dingen in staat, als aan den Memra worden toegeschreven.

Een andere vraag is: welk soort van persoonlijkheid werd onder den Memra verstaan? Was het louter een schepsel of

was het een goddelijk Wezen? Om daarover zekerheid te krijgen, heeft men eenvoudig na te gaan welke daden door den Memra worden verricht. En waar Hij scheppend en verlossend optreedt en aanbidding aanvaardt, is er geen vraag mogelijk over de goddelijkheid van zijn Wezen.

Dat de Targumim den Memra niet als een geschapen engel beschouwden, blijkt heel duidelijk uit het onderscheid, dat zij tusschen deze twee maakten. De engelen worden vaak voorgesteld als boden van den Memra. De Targumisten stellen zelfs den Memra voor als zittende op een hoogen troon, hoorende naar de gebeden van het volk.

Sommige geleerden beweren, dat het woord Memra door de Targumisten gebruikt werd om de min of meer anthropomorfische uitdrukkingen in de Schrift op God betrekking hebbende te verdoezelen. Maar dat is niet meer dan een ontduiken van de waarheid. Indien deze bewering juist was, zouden zij haar zeker toepassen op alle teksten, waar kennelijk het lichamelijke aan God wordt toegeschreven. Waarom daar, waar er toch duidelijk aanleiding toe was, deze meening niet naar voren gebracht, en juist waar van dusdanige voorstelling geen sprake is, haar gebruikt om aan de klare waarheid te kort te doen?

Zeer terecht heeft een duitsch geleerde op het gebied van Judaica er op gewezen, dat „in de Targumim een Hypostase voorkomt, die den naam van Memra draagt en als Plaatsvervanger Gods in de geschiedenis handelend en besturend optreedt, en in het persoonlijk verkeer met het heilige volk verschijnt.” ¹⁾

¹⁾ System der Altsynagogalen Theologie, von Dr. F. Weber, blz. 174.

HET TRINITEITSBEGRIIP IN DE KABBALA

Tot hiertoe hebben wij gezien hoe het Jodendom vóór Christus besef had van de pluraliteit der goddelijke natuur en een Drieëenheid erkende. Maar is dat besef bewaard onder de kinderen Israels in de christelijke bedeeeling?

Die vraag zal menigeen belachelijk in de ooren klinken en geen ernstige overweging waard. Wat toch weet men in de meeste kringen van het Jodendom anders dan dat het een uitermate dor en technisch systeem huldigt? De joodsche mystiek met haar smachtend verlangen naar innige gemeenschap met God is voor de overgroote meerderheid een *terra incognita*. En voor zoover men er iets van meent te weten, wordt het gewoonlijk beschouwd als een beweging, die zich aanpast en parallel loopt met dergelijke stroomingen onder de omringende volken. Evenwel is het een feit, dat het Jodendom zijn eigen oorspronkelijke methaphysische leer bezit, bekend onder den naam van Kabbala.

Dat de Kabbala als een systeem meer in naam dan in haar historisch wezen en beginselen bekend is, behoeft geen betoog. De kennis er van beperkt zich tot betrekkelijk weinigen. Nochtans is het een systeem dat even groote vereering van zijn aanhangers, als spot van zijn tegenstanders inoogst. De mysticus doorwandelt het, de rationalist struikelt er in. Deze tegenstrijdigheid kan alleen op rekening worden gezet van het feit, dat de Kabbala rust op zekere waarheden, maar deze waarheden zijn dermate omfloerst door matelooze fantasie, dat slechts iets hier en daar ont-

dekt en herkend kan worden, wat als waarheid er aan ten grondslag ligt en als zoodanig zijn beteekenis en waarde behoudt. En ook dit nog met onderscheiding. De mystieke aanhanger neemt door het zien dezer waarheidskern, het geheel als zoodanig aan. De rationalist verwerpt het geheel, vanwege sommige verkeerde beschouwingen, die hij er in ontdekt. Maar de discipel van Christus, wiens alle dingen zijn, brengt het naar de plaats, die het toekomt.

De naam Kabbala is ontleend aan de beteekenis van dat woord, d.i. ontvangst. Een ontvangen van beginselen en leerstellingen, ontvangen door overlevering. Het kabbalistisch systeem maakt er aanspraak op als direct door God aan Adam gegeven, van wien het tot ons is overgeleverd door den mond van patriarchen, profeten en wijzen. Evenwel als technische benaming voor dit systeem schijnt het woord Kabbala ontstaan te zijn in na-tamudische tijden, toen zulke denkbeelden veld wonnen en zich systematisch tot een wetenschap vormden.

Een der groote problemen, die de Kabbala zoekt op te lossen, gaat over de vraag, hoe zich in te denken en te vatten het verband en de mogelijkheid tot gemeenschapsoefening van den Oneindige met het eindige, van den Onzichtbare met het zichtbare, van den geest met de stof. Voor den kabbalist is God de Verborgenheid der verborgenheden. Er is maar één naam, die Hem past, d.i. Ên-sôf, de Oneindige. Hij is de groote Onbekende, maar ook Onkenbare. Als zoodanig is Hij A j i n, d.i. Niets.

Om misverstand te voorkomen dient hier iets gezegd te worden van het woord A j i n of Niets, dat door de kabbalisten gebruikt wordt. Daarmee wordt niet de absolute negatie bedoeld, welke wij onder de uitdrukking „niets” verstaan. Zij wenschen alleen alle gedachten aan een „iets”

uit te sluiten. En daarom legden zij er den nadruk op, dat het hoogste in de Godheid voor het menschelijk begrip is als niets. Het woord *A j i n* is meer een omschrijving dan een naam. Het is *n o n - e n s*, maar niet *n o n - e s t*. En wel verre van de Godheid als een onwezenlijkheid voor te stellen, wilden zij zeggen: het Opperwezen is niet een wezen onder bekende wezens, maar met eerbied gesproken een Niet-iets onder alles, wat men iets noemt. Bovendien was het de bedoeling van de kabbalisten in het woord *A j i n* duidelijk te maken, hoe absoluut noodzakelijk het is de goddelijke immanatie hoog te houden boven de voorstelling der uiterste transcendentie der Godheid, waar het Jodendom in dreigde te vervallen. Zij wenschten vast te houden aan de waarheid, dat tenzij de immanentie Gods wordt gehandhaafd, het Wezen Gods voor den mensch is *A j i n* — Niets.

Om kenbaar te worden, moest *Ên-sôf*, de Oneindige, zich waarneembaar maken door de schepping. De transitie van den Oneindige in het eindige wordt verklaard door *t z i m - z u m*, d.i. zelfconcentratie. Oorspronkelijk vervulde *Ên-sôf* alles, was het *Al*. Toen concentreerde Hij zichzelf in zijn eigen Wezen, en dat gaf ruimte voor het heelal, om geschapen te worden. Deze ruimte vulde Hij trapsgewijze met een uitstraling van zijn levenwekkend licht. Deze uitstraling of emanatie wordt de goddelijke wil genoemd. De eerste uitstraling van den *Ên-sôf* bracht uit zichzelf een tweede voort, de tweede een derde, *e t c e t e r a*. Ieder van die uitstralingen heet een *S e f i r a*, wat hemelsfeer beteekent. Tezamen zijn er tien zulke *S e f i r o t h*. Hoe dichtër de emanatie bij den *Ên-sôf* staat, hoe heerlijker zij is. Hoe verder van den *Ên-sôf*, hoe zwakker de goddelijkheid. De totaliteit dier tien hemelsferen is de eerstgeboren Zoon, de

Adam Kadmon, de hemelsche, oorspronkelijke Mensch, door Wien de schepping werd tot stand gebracht. Maar hoewel al het bestaande emaneeerde uit den Ên-sôf, door uitstraling en mededeeling, toch is de wereld onderscheiden van de Godheid, zooals het gevolg verschilt van de oorzaak. Nochtans niet gescheiden daarvan, maar immanent in de Godheid. De wereld is dus de openbaring van den Ên-sôf door den Zoon, den Schepper van het heelal.

De drie eerste Sefiroth: Kroon, Wijsheid, en Verstand, beteekenen altijd de Vader, de Zoon en de Heilige Geest. De zeven anderen zijn de attributen. Het getal zeven wordt gebruikt om de volmaaktheid aan te duiden.

Het is een feit, dat in het geheele kabbalistisch systeem de Drieëenheid een uiterst gewichtige plaats inneemt, als de grond van alles: het onzichtbare en het zichtbare. Een joodsche geleerde en dichter der 11e eeuw zegt het kort en goed: „Het drievoudige is de wortel aller dingen.” ¹⁾

Een der oudste en invloedrijkste werken der joodsche mystieke litteratuur is *S e f e r J e t z i r a h*, het „Boek der Schepping”. ’t Is maar een klein boekje en geschreven in uiterst eenvoudig hebreeuwsch, toch heeft het eeuwen lang zijn invloed uitgeoefend op mystici en geleerden. En evenwel is het heden ten dage nog een verzegeld boek. Het schijnt, dat de kabbalisten voor hun geschriften de voorkeur gaven aan een ingewikkelden stijl, ten einde die voor het volk ontoegankelijk te maken. Men kan zich op dit gebied bezwaarlijk een moeilijker taak voorstellen dan deze of gedeelten er van in een andere taal over te brengen.

Wat het auteurschap van het bewuste boekje betreft, bestaan er allerlei overleveringen. De een schrijft het toe aan Abraham. Zoo zegt Rabbi Mozes Botarel, een der uit-

¹⁾ Mekor Chaim, door Ibn Gebirol (iv p. 32; v, p. 56).

leggers: „Abraham, onze vader, schreef dit boek, om menschen die van den zuiveren godsdienst afweken, te onder-richten. Hij wendde zich voornamelijk tegen de wijzen van zijn tijd, die het Monotheïsme bestreden.” ¹⁾ Het behoeft wel geen betoog, dat een dergelijke uitspraak, ofschoon door de meeste kabbalistische Joden toegestemd, geen ernstige overweging verdient. Een andere overlevering noemt Rabbi Akiba, die omstreeks het begin der tweede eeuw leefde, als den schrijver. Dit zou mogelijk wezen. Evenwel er is geen absolute zekerheid, noch omtrent den auteur, noch omtrent het land of de eeuw, waarin het geschreven is. En evenmin is de juiste beteekenis van het Boek Jetzirah duidelijk. Het ligt ook niet in onze bedoeling een schets te geven van het systeem, dat er in ontwikkeld wordt. Wij willen alleen maar door een of twee voorbeelden den trinitarischen grondslag er van doen uitkomen.

De cosmos, volgens de voorstelling van dit boek, is tot aanzijn geroepen door Jhvh, die daartoe gebruik maakte van getallen en letters. Als wij de beginselen van het heelal willen kennen, moeten wij de spraakbeginselen — de twee en twintig letters van het hebreeuwsche alfabet — kennen. „De twee en twintig letters, die de grondvesten vormen (nadat ze door Jhvh goed ingericht en bevestigd waren), woog en rangschikte en veranderde Hij en vormde door hen alles wat bestaat, en alles wat zal bestaan in den toekomstenden tijd.” ²⁾

In den Heilige, geloofd zij Hij, vormen gedachte, woord en daad een onscheidbare eenheid. Drie der twee en twintig letters, Aleph, Mem en Schin zijn de grondslagen (letterlijk: moeders) waaruit de elementen van het heelal voortkwa-

¹⁾ Sefer Jetzirah (Warschau-uitgave), blz. 5b.

²⁾ Sefer Jetzirah, blz. 40a.

men: lucht, water en vuur, die hun parallel vinden in den mensch: hoofd, borst en ledematen, en in het jaar: vocht, koude en warmte.

De wereld is geschapen door drie Sefarim (d.i. drie gelijk-luidende woorden); S'for, Sippur en Safer (d.i. berekening of idee, woord en geschrift). Dit komt overeen met de algemeene stelling der oude rabbijnen: „Idee, woord en daad zijn bij God een en hetzelfde.” De boven aangehaalde uit-legger van dit boek merkt hierbij het volgende op: „Op dit geheimenis zinspelen de rabbijnen, waar zij spreken van drie sefarim (boeken) die met Nieuwjaar opengeslagen worden. Alleen diegenen, die zich in deze wijsheid verdiept en ingewerkt hebben, zullen mijn woorden en wijze van spreken vatten. Rabbi Eliazer Kalir verklaart s'for, Sippur en Safer als drie Havajoth, Hypostasen of Personen. Onze rabbijnen, gezegend zij hun aandenken, hebben de letter Hê van het woord *b e h i b ā r ā m* (toen zij geschapen werden) aldus uitgelegd: door de letter Hê schiep Hij ze (hemel en aarde). Dus is de cosmos geschapen door de letter Hê, omdat in deze letter (beteekenende Jhvh) zijn aangeduid de drie Hypostasen. En dit is het mysterie der Tora, waar gezegd wordt: „in den beginne schiep Elohim hemel en aarde”; en verder: „in den dag, dat Jhvh Elohim de aarde en de hemelen maakte;” en van het psalmvers: „door het Woord van Jhvh zijn de hemelen gemaakt, en door den Geest zijns monds al hun heir.” Hier hebben wij de drie Hypostasen aangeduid in de letter Hê.” ¹⁾

Nog een enkel voorbeeld uit dit merkwaardige boek. De zevende paragraaf van het laatste hoofdstuk luidt aldus: „Drie zijn er, waarvan elk door Zichzelf bestaat, hoewel

¹⁾ Sefer Jetzirah, blz. 10a.

zij één zijn. Eén rechtvaardigt, Eén beschuldigt en Eén vereffent.”¹⁾

Men mag gerust zeggen, dat de leer van de drie Hava-joth, Hypostasen of Personen het gansche Sefer Jetzirah beheerscht.

De voornaamste samensteller van de Kabbala was Rabbi Simeon ben Jochai, een Schriftgeleerde, die leefde in den tijd der verwoesting van den tweeden tempel te Jeruzalem, van omstreeks 95 tot 190 A.D. Deze rabbijn, zoo vertelt de legende, was eens in gezelschap van een zekeren Rabbi Jehudah en Rabbi Jose, toen het gesprek kwam over de romeinsche politiemaatregelen. Rabbi Jehudah roemde deze zeer, terwijl rabbi Simeon ze laakte. Deze vijandige gezindheid werd aan de regeering overgebracht, en rabbi Simeon werd ter dood veroordeeld. Maar hij ontsnapte met zijn zoon Eliazer en verborg zich in een hol, waarin zij dertien jaren huisden. Gedurende dezen tijd van afzondering schreef rabbi Simeon ben Jochai, naar men zegt, het Sefer Hazohar, het boek Zohar, dat een kabbalistische commentaar is op den Pentateuch en waarin het geheele stelsel van de Kabbala is samengevat. De taal is zeer gecompliceerd en niet grammatisch arameesch en chaldeeuwsch.

Daar zijn echter nog andere meeningen omtrent het auteurschap van dit boek, waarop we hier niet kunnen ingaan. Ongetwijfeld is de kabbalistische leer, die er in vervat is, van zeer ouden datum. De kern er van is onloochenbaar van hoogen ouderdom. En het Godsbegrip der Drie-eenheid, dat we er in aantreffen, is van zeer groote beteekenis. Enkele voorbeelden uit de zeer velen, die wij zouden kunnen aanhalen, mogen hier voldoende zijn.

De Idrah Zutha zegt: „De Oude van dagen, geloofd zij

¹⁾ Sefer Jetzirah, blz. 70b.

zijn naam, is geopenbaard met drie Hoofden, die evenwel slechts één Hoofd zijn. En dat hoofd is driemaal verheven. De Oude van dagen wordt aangeduid als Drievuldige, omdat elkeen der andere Lichten, die van Hem uitstralen, in die Drievuldigheid ingesloten is." ¹⁾

In de dagelijksche belijdenis: „Hoor, Israel! Jhvh, onze God, Jhvh is Eén,” die wegens haar geheimzinnige beteekenis met gesloten oogen en wegens haar hoog belang met verheffing van stem uitgesproken moet worden, geldt de drievoudige benaming van het subject als aanduiding, dat God Drieëenig is. Luisteren wij naar de eigen woorden van de Zohar:

„Met onze dagelijksche belijdenis van de Eenheid bedoelen wij de Eenheid uitgedrukt in de woorden: Hoor, Israel! Jhvh, onze God, Jhvh. Dezen zijn te zamen Eén. Daarom heeten zij ook Êchād — Eén. Hier zijn toch drie Zelfstandigheden (letterlijk: Namen), hoe kunnen zij Eén zijn? Het is waar, dat wij daar Êchād — Eén lezen, maar hoe zijn zij Eén? Alleen door de visie van den Heiligen Geest wordt dit duidelijk, en alleen met gesloten oogen kunnen wij verstaan, dat deze Drie Eén zijn. Dit is ook het geheimenis van de stem, die men verheffen moet. De stem is wel een, maar zij bestaat uit drie bestanddeelen: vuur, wind en water. Samen zijn zij één in het mysterie van de stem, en moeten ook niet anders dan als één beschouwd worden. Zoo is Jhvh, onze God, Jhvh Eén. Drie Hypostasen en nochtans Eén. En het instrument om dit te verklanken is de stem, waarmee de mensch de uitdrukking van de belijdenis dier Eenheid gebruikt, en aldus zijn wil in overeenstemming brengt met de volmaakte Eenheid van den Oneindige met de stem, die drieëenig is. En dit is de dagelijksche belijdenis der goddelijke Eenheid, waarvan de verborgenheid door den

¹⁾ Zohar III, blz. 288b, Wilna-uitgave.

Heiligen Geest wordt geopenbaard. Deze Eenheid wordt in onderscheiden Hypostasen geopenbaard, doch waarvan elk een Zelfstandigheid is. Wat de Eén doet, doet ook de Ander.”¹⁾

Jhvh te kennen als Elohim, is, volgens den Zohar, de quintessence van de verborgenheid van den schriftuurlijken godsdienst. Het is de grondslag van den hemel daarboven, en de aarde hierbeneden. Deze verborgenheid is de totaliteit van het geloofsmysterie. Op deze verklaring volgt dan de vraag: „Wat beteekent: Jhvh zal Eén zijn en zijn Naam Eén?” En dan komt het volgende antwoord:

„Jhvh zal Eén zijn, staat gelijk met: Jhvh, onze God, Jhvh is Eén. Dit is eene eenheid. En zijn Naam zal Eén zijn staat gelijk met: Geloofd zij de Naam zijner heerlijkheid tot in eeuwigheid. Hier is een andere eenheid. Doch in Wezen zijn zij eene Eenheid. Dit is ook de verborgenheid in de woorden: Opdat gij wetet, dat Jhvh die Elohim is. Dit moet als een vereenigde Eenheid beschouwd worden. Maar als daartegen wordt aangevoerd, dat de woorden: Jhvh zal Eén zijn en zijn Naam Eén daarmede in strijd is, zouden we dit moeten toegeven, als er stond: Jhvh en zijn Naam zal Eén zijn. Zoo staat het echter niet. Er staat: Jhvh zal Eén zijn en zijn Naam Eén. Dat moet verstaan worden als Jhvh is Elohim. Aldus is Jhvh Eén, en zijn Naam Eén. Wanneer deze beide namen vereenigd zijn, is het een volmaakte Eenheid. Zoo drukken zij het volledig begrip der Eenheid van het Wezen uit. En zoo is Jhvh Elohim. De Een in verband met den Ander tot eene Eenheid. En tenzij zoo vereenigd zou de Eenheid niet volmaakt zijn.”²⁾

Waar het gaat over de vraag omtrent de beteekenis van de bijbelwoorden: Ons beeld en Onze gelijkenis, zegt Rabbi

¹⁾ Zohar II, blz. 43.

²⁾ Zohar II, blz. 161b.

Jehudah: „Daar zijn twee Hypostasen, en een die beiden vereenigt. Hoe is dit te verklaren? Eén is in den hemel, en één daalt neder op de aarde, en de Heilige, geloofd zij Hij, vereenigt hen en neemt ze in Zich op.” Rabbi Eliezer zegt: „Er zijn drie Lichten in den Allerheiligste vereenigd als Een. Deze zijn de volheid der goddelijke leer, en openen den toegang tot alle waarheden. Ja, zij openen de poort des geloofs, en omvatten alles.”¹⁾

Op een andere plaats in den Zohar lezen we: „Twee Hypostasen zijn er in de Godheid, en een derde uitstralende uit hen, verbonden met hen en zoo te zamen drie uitmakende. Maar ofschoon drie, toch Eén. Dit is de verborgenheid der Schrift, waar zij zegt: Jhvh, onze God, Jhvh is Eén. In dit vers staat tweemaal Jhvh en eenmaal Elohenu. Tweemaal Jhvh zijn twee Hypostasen, en Elohenu de derde, zoowel van den Eenen als van den Anderen uitgaande.”²⁾

In de beschouwing over den tekst: Zie, dit volk zal alleen wonen, merkt de Zohar op: „Dat beteekent in de Eenheid zonder eenig toevoegsel van buiten. Zoodanig is de volmaakte eenheid. Jhvh, onze God, Jhvh is daarvan het voorbeeld. Dit is de verborgenheid er van: Jhvh was voor den aanvang van al het geschapene, en Hij vereenigt in Zichzelf het Hoofd, den Stam en de Beweegkracht. Jhvh is het Hoofd, het in Zichzelf geconcentreerde Fundament. Elohenu is de Stam, genaamd de Stam van Isai. En Jhvh is van beneden af de beweegkracht. Wie op deze manier zich een voorstelling maakt van het mysterie der Eenheid, verstaat het op de rechte manier.”³⁾

Ook de latere kabbalisten gingen in hun leer van het

¹⁾ Zohar III, blz. 36a.

²⁾ Zohar III, blz. 162a.

³⁾ Zohar III, blz. 203b.

triniteitsprincipe uit. De voorgenomen beknoptheid van deze verhandeling laat slechts eenige uitspraken van middeleeuwsche kabbalisten ter staving van deze bewering toe. Met betrekking tot de schepping van den mensch naar het evenbeeld van Elohim, zegt een joodsche mysticus uit de dertiende eeuw:

„Veel is gezocht en geschreven over het mysterie van den mensch als het beeld van God. In onze geheimleer wordt verklaard, dat hetgeen mensch genoemd wordt betrekking heeft op diens geest, want de huid en het vleesch en het gebeente zijn slechts het kleed des menschen. Daarom staat geschreven: met vel en vleesch hebt Gij mij bekleed; ook met beenderen en zenuwen hebt Gij mij samengevlochten. Indien huid en vleesch het kleed zijn, zoo is het duidelijk wie de mensch is, die bevindt zich in dit kleed. Maar merk op, hoe die mensch een schepping van drievoudigen aard is. Zie, ik maak u bekend een zeer diep en verheven geheimnis, vervat in de woorden: op de gelijkenis des troons was de gelijkenis als de gedaante eens menschen, daarboven op zijnde. Wat beduidt die gelijkenis als de gedaante eens menschen? Volgens de leer der ingewijden zijn daar drie Hypostasen, waardoor een Eenheid gevormd wordt. Hierin ligt het allerhoogste geheimenis des geloofs. Inderdaad, de mensch hier op aarde wordt pas mensch door de vereeniging dezer drie in één, nl. nephesch, ruach en neschamah (leven, geest en adem). Alleen door deze drievoudige natuur heeft men recht van mensch te spreken naar de gelijkenis des Allerhoogsten, in overeenstemming met het mysterie der Drie-eenheid, het prototype des menschen. Dat is de mensch hier op aarde, zooals wij hem voorstellen; als hij sterft, dan is die mensch niet dood, alleen maar ontdaan van zijn gewaad.”¹⁾

¹⁾ Schekel Hakôdesch, door R. Mozes de Leon, aangehaald bij Dr. Adolph Jellinek, Beiträge zur Geschichte der Kabbala, blz. 55.

Een andere joodsche mysticus, een jongere tijdgenoot van de bovenaangehaalde, verklaart:

„Het mysterie der drie heilige Namen, welke wijzen op de Eenheid in de Drieheid, en de Drieheid in de Eenheid, waarop gezinspeeld wordt in de Drieëenheid van Chochmah, Binah en Daath (Wijsheid, Rede en Kennis). Ook het mysterie van den tijd wijst daarop in verleden, heden en toekomst, die toch een zijn in wezen. Zoo leeren wij de Drieëenheid uit de triade der ziel, die toch een is.”¹⁾

En ten slotte noemen we hier nog Rabbi Menachen van Recanati, die in zijn commentaar op den Pentateuch zegt:

„Hoor, Israel! Jhvh, onze God, Jhvh is Een, is het hoofdartikel van onzen godsdienst. Daarom wordt het vermeld na de tien geboden. De zaak waar het voornamelijk om gaat, is de geestelijke zin in deze woorden. Schema Jisrael moet niet met „Hoor, Israel!” maar met „Vereenig, Israel!” vertaald worden, gelijk het woord Schema in het eerste boek Samuel (15 : 4), waar we lezen: „Saul vereenigde het volk.” En dan is de dieper geestelijke zin der drie Namen, dat men hen niet naast elkander moet stellen, maar opklimmen tot den verheven Oneindige, en van daar uit het mysterie beschouwen. De drie Namen bedoelen ons op geheimzinnige wijze de drie opperste Oorspronkelijkheden (letterlijk: Vaders) aan te toonen.”²⁾

Uit een en ander blijkt inmiddels genoegzaam, dat het minstens oppervlakkig mag heeten, als men de Triniteit en het Jodendom van na Christus een contradictio in terminis noemt, omdat het strijdig zou zijn met het monotheïstisch

¹⁾ Sithre Thôra, door R. Abraham Abulafia, aangehaald bij Dr. Jelliek t.z.p.

²⁾ Biûr hâ'Thôrâ, door R. Menachem van Recanati, Venetia-uitgave, blz. 267b.

Godsbegrip van het Jodendom van dien tijd.

Hoe velen of beter hoe weinigen zijn er, die iets weten van de Chassidim (piëtisten), Ansche Maaseh (Wonderwerkende mannen), Chaschaim (Quiëtisten), Watikim (Preciesen), Zenuim (Kuischen), al die mystische broederschappen in het Jodendom na den aanvang onzer christelijke bedeeeling? Van de laatstgenoemde broederschap wordt ons verteld, dat aan hun leden de Godsnaam van twee en veertig letters was toevertrouwd. En wat soort menschen dit waren, hooren wij uit de volgende aanhaling: „Hij, die den Naam van twee en veertig letters (d.i. Jhvh) verstaat, is daar zeer omzichtig mee, bewaart dat in reinheid, wordt boven bemind en beneden geacht. Geëerbiedigd door zijn medemenschen. Hij is een erfgenaam van twee werelden: deze wereld en de toekomstende.”¹⁾

Aan de studie van de onderscheiden leer dezer joodsche bewegingen, kan men met grond toeschrijven die hoogere geestelijke begrippen, die de apostelen en alle eerste Jodenchristenen bezielde, en niet in de wettelijkheid en het ritualisme der Farizeën. De godsdienstige overtuiging der laatsten bleef te veel aan de oppervlakte hangen. Zij drongen niet diep door in het hart der goddelijke waarheid. Maar dat de joodsche geest niettemin toebereid was door den Heiligen Geest om het Evangelie te ontvangen, wordt bewezen door het feit, dat zoo velen die boodschap aannamen zonder noemenswaardige redeneeringen en vragen.

¹⁾ Kidduschin, 71a.

DE SCHECHINAH

Het woord *Schechinah* komt van *Schachan* — wonen. Het geheele begrip in deze benaming uitgedrukt, rust op gedeelten uit het Oude Testament, waarin wordt gezinspeeld op een woonstede Gods. God wil zich in gemeenschap met zijn volk stellen, maar hoe? Door een opstijgen van het volk tot God? Dat is uitgesloten. Het onheilige kan niet opklimmen tot en zich vereenigen met den Heilige. Dan blijft er slechts één mogelijkheid over: een afdalen van God tot het volk. „Zij zullen Mij een heiligdom maken, dat Ik in het midden van hen wone”,¹⁾ aldus Jhvh tot Israel door Mozes. Zij kunnen niet tot Mij komen, dan kom Ik tot hen. „Ik zal in het midden der kinderen Israels wonen, en Ik zal hun tot een God zijn.”²⁾ Evenwel bepaalt Jhvh zekere grenzen, die de kinderen Israels in de toenadering tot zijn inwonende heerlijkheid eerbiedigen moeten. Want Hij spreekt het beginsel uit, dat zij slechts door bemiddeling van een door Hem gezalfden priester met Hem gemeenschap kunnen uitoefenen.

Dit wonen van God onder zijn volk, of het oprichten van zijn woning onder hen in de oudtestamentische bedeeling, werd door de joodsche mystici altijd verklaard als betrekking hebbende op de bestendige tegenwoordigheid van Gods Geest in het midden van Israel. Zoo verklaart een rabbijn categorisch: „Onze meesters, gezegend zij hun nagedachtenis, noemden den Heiligen Geest *Schechinah*, omdat Hij

¹⁾ Ex. 25: 8.

²⁾ Ex. 29: 45.

rustte op de profeten". ¹⁾ Dat komt overeen met wat wij vinden in den Talmud, waar de woorden: „de Geest Gods begon hem (Simson) te drijven", verklaard worden: „de Schechinah ging als een luidende schel voor Simson uit". En een der kantteekenaars merkt hierbij op: „om hem te begeleiden overal, waar hij heenging". ²⁾ Terwijl op andere plaatsen de Schechinah zelf God is. Bijvoorbeeld op de woorden in Exodus 24:11: „nadat zij God gezien hadden", zegt Rabbi Josua: „daaronder moet verstaan worden, dat zij hun oogen hebben laten weiden over de Schechinah". ³⁾ En een oude, joodsche schrijver waarschuwt: „Het zij verre datgene wat Schêchînah of Kāwôd, d.i. Heerlijkheid genoemd wordt, als iets geschapens buiten den glorierijken en gezegenden God te beschouwen. Want in de uitspraken van onze rabbijnen zijner vele betuigingen die aanduiden, dat de Schechinah God is". ⁴⁾

In de Targumim komt het woord Schechinah geregeld voor. Wanneer er bijvoorbeeld in den hebreuwschen tekst van een daad Gods sprake is, vervangen de Targumim zijn naam vaak door dien van Schechinah. Daarmee drukken zij dus uit, dat de Schechinah God is in zijn openbaring aan en zijn tegenwoordigheid met ons. Laten een paar voorbeelden dit toelichten. De woorden: „Ik zal in het midden der kinderen Israels wonen, en Ik zal hun tot een God zijn", worden in Targum Onkelos aldus weergegeven: „Ik zal mijn Schechinah doen wonen in het midden der kinderen Israels, en zal hun tot een God zijn". Zoo worden uitdrukkingen, die op Gods plaatselijke tegenwoordigheid zien, op dergelijke

¹⁾ Sepher Hatischbi, door Rabbi Elia (onder het woord Schachan).

²⁾ Tractaat Sotha, 9b.

³⁾ Leviticus Rabba xx, 10.

⁴⁾ Avodath Hakodesch, door R. Meir ben Gabbai, blz. 11a.

wijze weergegeven. Bijvoorbeeld de woorden: „De Heere is in zijnen heiligen tempel” luiden in Targum Jonathan: „Het behaagde Jhvh zijn Schechinah te doen wonen in zijn heiligen tempel”. Het aanschouwen van God wordt evenzoo geparafraseerd. De woorden in Jesaja 33 : 17: „Uwe oogen zullen den Koning zien in zijne schoonheid”, heeten in Targum Jonathan: „Uwe oogen zullen de heerlijkheid van de Schechinah, van den Koning des heelals zien in zijn aanbiddelijkheid”. En van het verbergen van Gods aangezicht wordt geregeld als verklaring gegeven, dat Jhvh zijn Schechinah wegnam.

Als men op deze en andere uitspraken in de rabbijnsche literatuur let, is het aan geen twijfel onderhevig, dat aan de Schechinah persoonlijkheid toegekend werd. Waar tien personen tezamen bidden, is volgens de Talmudwijzen, de Schechinah met hen. Volgens een ander Rabbijn is, waar slechts één persoon zich met Thorastudie bezig houdt, de Schechinah tegenwoordig, om hem te zegenen. En zoo komt overal in de rabbijnsche literatuur de persoonlijke verhouding van de Schechinah naar voren.

Voor al in de Kabbala wordt de eenheid en tevens de onderscheiding van den Heilige en de Schechinah herhaaldelijk teruggevonden. Zoo lezen wij in Rajah Mehemnah:

„Ofschoon de Schechinah met betrekking tot de andere lichten in de schepping de ziel van het lichaam is, zoo is haar verhouding tot den Heilige, geloofd zij Hij, als het lichaam tot de ziel. Evenwel zijn deze beiden één. Hier zijn lichaam en ziel gelijk, wat niet het geval is bij den mensch, waar lichaam en ziel verschillend zijn. Maar de Heilige, geloofd zij Hij, is het leven en de Schechinah is het leven”. ¹⁾

¹⁾ Zohar II, blz. 118b.

Op de vraag hoe de Heilige gekend kan worden, antwoordt de Zohar:

„Door de voorschriften. Hun Wezen is de Schechinah, die zijn stedehouder is. Gelijk Hij nederig is, zoo is ook de Schechinah nederigheid; Hij is goedertieren, Zij is goedertierenheid; Hij is Regent, Zij is Regentes over alle volken der wereld; gelijk Hij de Waarheid is, zoo is Zij Waarachtigheid; gelijk Hij de Profeet is, zoo is Zij de Profetes; zooals Hij rechtvaardig is, zoo is Zij rechtvaardigheid; Hij is de Koning, Zij is de Koningin; Hij is wijs, Zij de Wijsheid; Hij het verstand, Zij de kennis; Hij de kroon, Zij de diadeem — de diadeem zijner heerlijkheid. Daarom hebben ook onze wijzen beslist, dat allen, wier innerlijk niet gelijk is aan het uiterlijk, geen toegang hebben tot de leerzaal. En dat in overeenstemming met en als vertegenwoordiging van den Heilige, geloofd zij Hij, die het innerlijk en de Schechinah het uiterlijk is. Zooals het innerlijk naar binnen en het uiterlijk buitenwaarts gekeerd is. Daar is geen scheiding tusschen Hem, die het inwendige en Haar, die het uitwendige is. Zij is zijn openbaring, en hierin wordt alle onderscheid tusschen uiterlijk en innerlijk opgeheven. Aangezien de innerlijke natuur van Jhvh verborgen is, kan Hij alleen door de Schechinah Heere genoemd worden. Daarom zeggen de rabbijnen: Niet zooals IK geschreven is, wordt IK gelezen. In deze bedeeling wordt zijn Naam geschreven Jhvh en gelezen Adonai, maar in de toekomstige bedeeling zal zijn Naam gelezen worden zooals Hij geschreven staat”.¹⁾

Naar aanleiding van de woorden in het Hooglied: „Zijne linkerhand zij onder mijn hoofd, en zijne rechterhand omhelze mij”, zegt de Tikkune HaZohar:

¹⁾ Zohar III, blz. 230a.

„Kom en zie! Jhvh en Adonai zijn de Heilige, geloofd zij Hij, en de Schechinah is tusschen hen in. Jhvh aan de rechter en Adonai aan de linkerzijde. Zij zijn de spiegel, waarvan de Schechinah een terugkaatsing of uitstraling is. Maar zonder de Schechinah een spiegel, die niet weerkaatst. In de Schechinah (letterlijk: Rechtvaardige) zijn Jhvh en Adonai één. Hier hebt gij de beteekenis van de twee handen in het Hooglied: Jhvh aan de rechter en Adonai aan de linkerzijde en in de middelste zuil zijn ze beiden vereenigd in een volmaakte eenheid — in het mysterie van Amen.”¹⁾

In de rabbijnsche en kabbalistische literatuur is het niet geheel duidelijk, wat deze schrijvers onder den naam Schechinah verstonden. Het is alsof zij er zelf mee zaten. Soms gebruiken zij dien naam om den Logos, soms om den Heiligen Geest aan te duiden. Deze onzekerheid kan ons niet bevreemden, in aanmerking genomen hun gemis aan de volle openbaring. Intusschen is het feit onwederlegbaar, dat het beginsel der Drieëenheid leefde in de synagoge voorafgaande aan de komst van Christus, en dat, terwijl zij ijverden voor de onkreukbare eenheid Gods, als wie ook, voor of na hen.

¹⁾ Tikkune HaZohar, blz. 66b.

DE METATRON

De tegenhanger van den Logos in het Oude Testament, Philo en de Targumim is de Persoon van Metatron. Hij is, volgens de rabbijnen, de Maleach of Engel, van Wien Jhvh zegt: „Hoedt u voor zijn aangezicht, en weest zijner stem gehoorzaam, en verbittert Hem niet; want Hij zal ulieder overtredingen niet vergeven; want mijn Naam is in het binnenste van Hem”.¹⁾ Het is hoogst merkwaardig te lezen hoe de rabbijnen de identiteit dier beiden bewijzen. De numerieke waarde van de hebreuwsche letters, waaruit het woord Metatron bestaat komt overeen met die, welke den naam Schaddai bevat. Dus Metatron omvat Schaddai. In den hebreuwschen zin van het woord is de naam niet slechts een uitdrukkingsvorm, maar het Wezen zelf der Godheid. Zoo zegt de reeds genoemde Jetzirah-uitlegger: „God is de Eeuwige, daar Hij noch begin noch einde heeft. Zijn Naam is Kādôsch-Heilige, want zijn Naam is hetzelfde als zijn Wezen en zijn Wezen is hetzelfde als zijn Naam. De een zoowel als de ander is de Heilige”.²⁾ In Metatron ligt dus het Wezen der Godheid.

De aanhaling luidt letterlijk als volgt:

„De letter Schin in Schaddai heeft drie vertakkingen die wijzen op de drie Namen: Jhvh, onze God, Jhvh. Drie Namen tegenover de drie takken. In de drie Namen zijn veertien hebreuwsche letters overeenkomende met de numerieke waarde van d a i uit het woord Schaddai. En al

¹⁾ Ex. 23: 21

²⁾ Sefer Jetzirah, blz. 9a.

de letters van Schaddai zijn gelijk aan de numerieke waarde van Metatron, in Wien Schaddai volkomen omvat wordt.”¹⁾

Naar aanleiding van Gods bevel aan Mozes: „Klim op tot Jhvh”, vroeg een zeker ketter aan Rabbi Idith: „Waarom zegt God niet: klim op tot Mij?” Daarop antwoordt deze: „Degene, tot Wien Mozes op moest klimmen is Metatron, wiens Naam gelijk is aan den Naam zijns Meesters, van Wien geschreven is: Mijn Naam is in het binnenste van Hem”.²⁾ Bij gevolg is het opklimmen tot Metatron gelijk met het opklimmen tot Jhvh.

Een kabbalistische uitlegger van den Pentateuch merkt in verband met dien tekst op:

„Het was de vereenigde Naam, die tot Mozes zeide: Klim op tot Jhvh. Deze is Metatron, wiens Naam gelijk is aan den Naam zijns Meesters. Hij wordt zoo genoemd, omdat deze Naam uit twee talen samengesteld is, die zijn beteekenis weergeven, nl. Heer en Gezant. Heer is afgeleid van de taal der Talmudwijzen, die eene regeerende vrouwe Matronitha noemen. Gezant is van het grieksch afgeleid. Er is nog een derde beteekenis aan den naam Metatron verbonden, nl. bewaring, want in 't chaldeeuwsch heet bewaring *matherath*. En omdat Hij de Bewaarder der wereld is, wordt Hij de Bewaarder Israels genaamd. Uit de beteekenis van zijn Naam wordt het ons duidelijk, dat Hij de Heer is over alles, dat onder Hem gesteld is. Over alle machten in den hemel en op de aarde, die onder zijn gezag en macht staan. Gezant is Hij met betrekking tot den Opperste, Die Hem tot Heer over zijn huis en tot Heerscher over geheel zijn huishouding gezet heeft”.³⁾

¹⁾ Zohar III, blz. 231a.

²⁾ Tractaat Sanhedrin, blz. 38b.

³⁾ Biur al haThora, door Rabbi Bechai ben Ascher, dl. I, blz. 86a.

Metatron vertegenwoordigt volgens de rabbijnen de Pleitbezorger van den mensch bij God. Het wordt in verband gebracht met de woorden van Mozes, toen hij wist dat hij sterven moest en den Metatron smeekte: „Bid om genade voor mij, dat ik niet sterve”. ¹⁾

Hij wordt ook beschreven als de Hoogepriester in den hemel, de Hoorder van Israels gebeden en Ontvanger der bekeerden. Hij is de Rechtvaardige bij uitnemendheid en de hemelsche Rechter naast God. Hij draagt den geheelen cosmos. Hij is Israels Pleitbezorger en zijn Vorst. Hij bemint Israel met geheel zijn ziel. Hij is de Heere over de Wet en het hart des heelals. Door Hem is het heelal geschapen, en Hij is de Vorst van het heelal. Hij helpt de boetvaardigen en verleent hun vergeving, reinigt en verzoent hen. Hij onderhoudt den cosmos en al wat leeft. Naast den Schepper is Hij de hoogste boven alle hoogen onder de machten in den hemel. ²⁾

In een oud kabbalistisch geschrift, dat door Rabbi Ismael, een schriftgeleerde uit de eerste eeuw, geschreven zou zijn, vertelt de auteur van allerlei merkwaardige mededeelingen, die hij uit den mond van Metatron vernomen heeft. In het elfde hoofdstuk verklaart hij:

„Metatron, de *Sar Hapanim* (de Vorst van Gods Aangezicht), heeft mij het volgende toevertrouwd: Van wege de groote liefde, waarmede de Heilige Mij lief heeft gehad, maakte Hij Mij een gewaad der heerlijkheid, versierde het met glans en heerlijkheid, en bekleedde Mij daarmede. Ook maakte Hij Mij een koninklijke kroon met zuivere en schitterende steenen bezet, plaatste die op mijn hoofd en proclameerde Mij voor de gansche hemelsche gemeenschap als

¹⁾ Midrasch Tanchuma, parascha Waethchanan.

²⁾ Sefer Hacheshek, paragrafen 1, 4, 18, 30, 41, 54, 57, 59, 65, 67, 69.

de Mikroprosopos (letterlijk: de kleine Jhvh)".¹⁾

Vele bladzijden zouden nog gevuld kunnen worden met aanhalingen uit de hebreuwsche literatuur over de Schechinah en den Metatron. Dit zou echter niet met den opzet van dit werk stroken. Evenwel mag het volgende citaat hier niet ontbreken:

„De meesters der Kabbala hebben de tweede Sefirah met den naam Metatron aangeduid. Dit is een ondertitel van zijn naam Ben-Jhvh (Zoon Gods). Over het voorval met Jozua, toen deze Hem vroeg, of Hij van Israel of van den vijand was, en Hij antwoordde, dat Hij de Vorst van het heir des Heeren was, zeggen onze rabbijnen, dat deze de Metatron was, die zich zoo noemde".²⁾

Deze en andere uitspraken van vermaarde leermeesters in Israel, die wij daaraan zouden kunnen toevoegen, zullen allicht wel voldoende mogen heeten, om klaar in het licht te stellen, welke de wetenschappelijke waarde is van de zoo vaak herhaalde bewering, dat het Jodendom antitrinitarisch is. Men behoeft zelfs niet verder terug te gaan in de geschiedenis dan de achttiende eeuw, om daar een zeer belangrijke trinitarische beweging onder de Joden te vinden, die geleid werd door rabbijnen zooals Nehemia Chija Chijon, Jonathan Eibeschutz e.a. De eerstgenoemde leerde uitdrukkelijk op grond van de Zohar en andere kabbalistische bronnen, dat er in het ééne goddelijke Wezen drie Prosopon (Personen) zijn, de heilige Oeroude, de heilige Koning en de Schechinah. Hij noemde deze Drie: „De Drie Knoopen des Geloofs". Hij adviseerde bij het uitspreken van het Schema Jisrael (Hoor, Israel!) aan deze Drieëenheid te denken. Hetzelfde zegt ook zijn jongere, laatstgenoemde tijdgenoot.³⁾

¹⁾ Sefer Hecheloth, door Rabbi Ischmael Kohen Gadol, blz. 7.

²⁾ Sefer Jetzirah, blz. 63b.

³⁾ Zie Geschichte der Juden, door H. Graetz, Bd. 10, blz. 486 en 520.

En het feit dat er in den Zohar en andere kabbalistische geschriften sprake is van een Triniteit pleit voor den hoogen ouderdom van deze leer. Het is ten eenenmale onwaarschijnlijk, ja uitgesloten, dat de Joden der Middeleeuwen, juist vervolgd van wege hun unitarisch geloof, deze geschriften zouden vervalscht hebben door er iets tusschen te voegen, dat dienen kon om de oudheid en de juistheid der christelijke dogma's te bewijzen, en alzoo de inquisitie en de kerk wapens in de hand te geven voor het straffen en vervolgen van hun eigen volk.

HET TRINITEITSPRINCIPE IN DE JOODSCHE LITURGIE

Voordat wij in een laatste hoofdstuk tot de slotsom onzer beschouwingen overgaan, willen we nog een vluchtigen blik werpen op het joodsche gebedenboek in verband met het belangrijk onderwerp, dat ons bezig houdt en nagaan wat het hedendaagsche, orthodoxe Jodendom daaromtrent leert. Dit Jodendom heeft iemand aldus omschreven: „Jodendom is dat godsdienstige stelsel, samengevat en erkend in de gebeden der joodsche synagoge, hetzij de duitsche of portugeesche, en beleden door allen, die ze gebruiken als het ritueel van hun eeredienst.” ¹⁾

Korter, bondiger en juister kan het orthodoxe Jodendom van heden bezwaarlijk gekwalificeerd worden. En bij gevolg is elke aanhaling uit dit gebedenboek een beroep op de zuiverste formuleering der beginselen en de hoogste geestelijke autoriteit. In werkelijkheid bestaat er ook geen ander middel, waardoor de orthodoxe synagoge als eenheid zoo aangewezen kan worden, als door de liturgie, lokaal en interlocaal, zoowel als haar eenheid met het verleden. En indien het waar is, dat de liturgie de uitdrukking is van het geloof eener gemeente; en indien het Jodendom werkelijk in den grond trinitarisch is, dan moet dit — hoe zwak en vaag ook — in die liturgie teruggevonden worden.

En dan worden wij getroffen door het feit, dat in heel de joodsche literatuur, die wij in vogelvlucht aan onzen blik deden voorbijgaan, nergens het triniteitsprincipe duide-

¹⁾ The Old Paths, by A. McCaul, blz. 2.

lijker en krachtiger tot uiting komt dan juist in de volledige hebreuwsche liturgie. Slechts twee voorbeelden laten we hier volgen. Een daarvan is een soort geloofsbelijdenis, waarin een duidelijke heenwijzing naar het Godsbegrip in zijn drievoudige openbaring. Zij wordt behalve op den Sabbath, geregeld elken morgen herhaald bij het aanleggen der gebedsriemen, en luidt aldus:

„In den Naam van den Heilige, geloofd zij Hij, en van zijn Schechinah, met eerbied en liefde, te verbinden de Jh met de vh, door dien Eenen, die verborgen is en verscholen, opdat het zij een volledige eenheid; in den naam van gansch Israel”.

Het is merkwaardig, dat de riem driemaal om den middenvinger gewikkeld moet worden en bij elke omwinding een deel uit de passage van Gods drievoudige ondertrouw met Israel aangehaald wordt. Bij de eerste omwinding: „Ik zal u Mij ondertrouwen in eeuwigheid”; bij de tweede: „Ik zal u Mij ondertrouwen in gerechtigheid en in gericht, en in goedertierenheid en in barmhartigheden”; en bij de derde omwinding: „Ik zal u Mij ondertrouwen in geloof; en gij zult den Heere kennen”. En een kantteekening voegt er aan toe: „Door deze drie omwindingen verbindt men (op symbolische wijze) de Schechinah met den Heilige, geloofd zij Hij”. ¹⁾ Dezelfde kantteekenaar waarschuwt, om vooral zeer voorzichtig te zijn, dat men niet meer dan drie omwindingen maakt.

De belijdenis der Drieëenheid komt in dit liturgisch formulier zonneklaar uit. Wie anders dan de Zoon is die Eene, wiens verborgenheid hun als nog verscholen voor oogen staat?

Het andere voorbeeld vinden wij als deel van een plechtige bede in de zoogenaamde „Achtien Zegeningen”, en wordt driemaal daags herhaald. Het luidt:

¹⁾ Het gebedenboek „Tephilah Jeschara”, blz. 17.

„Wij erkennen, dat in U is heiligheid en kracht naar luid de liefelijke verborgenheid door de Serafim, zooals door uwen profeet geschreven is: en de een riep tot den ander, en zeide: Heilig, heilig, heilig is Jhvh Tzebaoth, zijne heerlijkheid vervult de gansche aarde”. De kantteekenaar merkt hierbij op: „Men moet het Trisagion uitspreken met verheffing van stem. Ook is het aanbevelenswaardig in het gelid te staan tijdens het opzeggen van dit gebed; de oogen hemelwaarts te heffen, maar gesloten; en te letten op den zin dier woorden”. ¹⁾

Natuurlijk ziet de liefelijke verborgenheid, waarvan in dit gebedsformulier sprake is, op de drievoudige herhaling der aanbidding toekomend aan elk der drie Personen in het goddelijk Wezen.

Een liturgisch lied uit te spreken op den Sabbath, aan het Wekenfeest voorafgaande, dat de symbolische beteekenis van het hebreuwsche alphabeth bezingt, zegt van de eerste letter Aleph aldus: „De eerste letter is inderdaad één, doch samengesteld uit drie, een heenwijzing op de eenheid van den Driemaalheilige. Eén in inhoud, maar drie in vorm (peruscho echad weothijoth schalosch)”.

Hoe dergelijke formulieren in de joodsche liturgie zijn toegelaten en algemeen aangenomen, zou zeer bezwaarlijk zijn na te gaan. Hoe dit ook zij, ze zijn daar. Hun waarde en beteekenis in verband met de Triniteit kan moeilijk overschat worden. En zoo zuiver is dit door de joodsche leidlieden gevoeld, dat in de latere uitgaven van het gebedenboek de bovengenoemde belijdenis er geheel uitgenomen en in de tweede aanhaling besnoeid werd. Maar beide zijn te vinden in de onverkorte liturgie, die nog altijd door een zeer groot aantal Joden in de geheele wereld wordt gebruikt.

¹⁾ Teplilah Jeschara, blz. 76.

Het spreekt vanzelf, dat men uit zekeren hoek, waar men het bestaan van een triniteitsprincipe in het Jodendom niet durft tegenspreken, niet moede wordt ons onder het oog te brengen dat de Triniteit, zooals het Jodendom haar beschouwde ten eenenmale onderscheiden is van het dogma der Drieëenheid, zooals de christelijke kerk dat verstaat en formuleert. Zoo verklaart een joodsche geleerde beslist, dat de overeenkomst niet meer dan toevallig is. En iets verder zegt hij: „Dat er ten slotte eenige overeenkomst zou zijn met het Christendom, is niet dan een normaal gevolg; maar het is buiten kijf, dat de christelijke Drieëenheid en de Triniteit in verband met de tien Sefiroth op geheel verschillende basis gegrond zijn”. ¹⁾

Met eenige dier opmerkingen kunnen we ons inderdaad wel vereenigen. Te beweren, dat de Drieëenheid waarin het Jodendom geloofde op één lijn geplaatst kan worden met wat de christelijke kerk verstaat onder het dogma der Triniteit zou onverantwoordelijk wezen. Een dogma toch is een op volmaakt gezag rustende formule. In deze betekenis kan dit niet van toepassing zijn op het triniteitsprincipe in het Jodendom. Maar dat het Jodendom inderdaad in een drievoudige manifestatie der Godheid geloofde is voor ieder ernstig geleerde boven allen twijfel verheven. En dat de overeenkomst niet meer dan toevallig is, kan gemakkelijker beweerd dan bewezen worden. Een kenner der Kabbala verklaart: „De eigenlijke Kabbala of mystiek der Joden, die wel te onderscheiden is van haar uitwassen, staat in nauw verband en overeenstemming met de leer van beide Testamenten, en bevat voor de Joden een bewijsstuk voor de waarheid van het Christendom”. ²⁾

¹⁾ Jewish Mysticism, by J. Abelson, blz. 153.

²⁾ Das Buch Jezira, vertaald door Joh. Friedrich von Meyer (Einleitung).

DE TRINITEIT EN MIJN EIGEN BELIJDENIS

In de voorafgaande bladzijden hebben wij gezien, hoe het Oude Testament bij nauwlettend onderzoek bevestigt, dat de leer der Drieëenheid haar voorafschaduwning vond in de boeken der profeten en psalmisten. Dat moest wel zoo wezen. De geschiedenis toch bewijst, dat God geen nieuwe openbaring geeft zonder die te voren in schaduwbeelden en typen, in voorloopers en voorzeggers zijn volk bekend te maken. God zal niets doen en geen verborgenheid onthullen, die Hij niet te voren door zijn dienstknechten, de profeten, verkondigd heeft. En in gevolge dit grondbeginsel der Godsregeering, werd het fundamenteele leerstuk der nieuwe beëndeling, gelijk wij zagen, voorbereid door voortdurend herhaalde uitspraken van de Wet, de Profeten en de Geschriften. En het is niet slechts uit een paar duistere bijbelplaatsen, voor verkeerde uitlegging vatbaar, dat ik deze waarheid heb afgeleid, maar het Oude Testament in zijn geheel vertoont de schitteringen van het drievoudig goddelijk Wezen.

Ook is m.i. voldoende aangetoond, hoe de oude synagoge vóór en na Christus, en vooral de geheimleer in haar geheel de meervoudigheid en drievoudigheid van het goddelijk Wezen erkende. Het is merkwaardig, hoe de Zohar verklaart, dat de zonde in haar uitwerking scheiding teweeg brengt tusschen den Vader en den Zoon, terwijl ten gevolge van de bekeering die scheiding wordt opgeheven.¹⁾

Onder de kabbalisten heerscht de algemeene overtuiging,

¹⁾ Zohar III, blz. 122a.

dat alleen onkunde tot verontschuldiging kan dienen voor het verkeerde inzicht als zou God een *Echad paschut*, een abstracte eenheid zijn, en dergelijke unitarische dwaalingen. En zij achten het pure ketterij om in zulk een dwaaling te volharden, wanneer men weet, dat ze strijdig is met het traditioneele Jodendom.¹⁾

Het was zeker niet toevallig, dat ik in de sfeer van het kabbalisme geboren en daar toebereid werd voor de wereld, die toen nog voor mij gesloten was. Hier ademde ik en ontwikkelden zich mijn vermogens, voordat ik mijzelf bewust een eigen plaats in kennis en ervaring gevonden had. En die geestelijke sfeer was dienstig om in de jaren des onderscheids de overlevering mijner vaders te schiften en geloof en overtuiging te zuiveren van bijgeloovigen bombast. Voor de volle openbaring der waarheid in Christus werd de kiem gelegd in de kabbalistische wereld der Chassidim, waarin ik opgroeide.

Wondere wegen zijn de wegen van Jhvh! Zijn weg is in de zee, en zijn pad in groote wateren en zijn voetstappen worden niet bekend. Zoo was de ervaring van den psalmdichter eeuwenlang geleden, zoo leeft zij nog in het hart van 's Heeren dienstknecht in het heden. Die wegen worden nog altijd gezien en in aanbidding grootgemaakt door ieder, die Hem zoekt. Ja, „wij zouden Hem niet zoeken, indien Hij ons niet reeds gevonden had”. Maar als wij tot dat zoeken gebracht worden, dan ontdekken wij, dat Hij de blinden leidt in een weg, dien zij niet geweten hebben. Soms moet een lange en pijnlijke worsteling voorafgaan eer de ziel rust vindt in Hem, die alleen de ware rust is. En zeer bijzonder is dit het geval bij den Israeliet, voor wien zoovele en velerlei struikelblokken den weg tot de waarheid versperren, en

¹⁾ Pardes Rimmonim, door Rabbi Mozes Cordovero, blz. 6a.

voor wie zoo vaak veel smart en pijnlijke worstelingen de welverzekerdheid des geloofs voorafgaan.

Maar het is in de volheid des tijds dat God zijn dienst-knecht den weg, dien hij niet geweten heeft, ontsluit. En dan komt er ook licht over den weg, die achter ligt. Dan worden de gangen des Konings openbaar zelfs in de schijnbaar onbeduidende en nietige wendingen van den levensloop en zij worden goddelijke factoren in zijn aanbiddelijke roeping en verkiezing. Onmisbare schakels in den keten zijner trekkende genade.

Welk een dag was dat, toen ik ontdekte, dat de God van den Talmud en van het ritueel, dat ik van mijn kindsheid af zoo nauwgezet had gehouden, niet de Jhvh was van de Wet en de Profeten! Wat een ontdekking om voor al die voorschriften geen grond te vinden bij Mozes! Jarenlang zocht ik met al de vermogens van verstand en hart naar het zuivere richtsnoer: ik worstelde met de profeten en de rabbijnen, met den Tenach en den Talmud, totdat er geen geest meer in mij was.

Toen kwam als een stem des roependen in de woestijn van het Judaïsme de vermaning tot mij: „Eén stap is voldoende om uit deze ellende verlost te worden”. Ik bad om dien stap te mogen weten en dien te doen. En het antwoord was: „Geloof in den Heere Jezus Christus!” Maar dat was juist de stap, dien ik niet wilde doen. Hoe zou ik kunnen? Ik, die van der jeugd aan geleerd had: „Gij zult geen andere goden voor mijn aangezicht hebben”. Ik, die nog sterker dan de woorden der joodsche tegenstanders van het Christendom, in de belijders van het roomsche Christendom rondom mij de afgoderij gezien had, waartegen Mozes en de profeten gewaarschuwd hadden.

Maar wat werd toen het Nieuwe Testament een open-

baring voor mij! Hoe las ik daar klaar en duidelijk veroordeeld, wat ik in het Christendom rondom mij had leeren kennen en verachten! En tegelijk vond ik niet, wat ik verwacht had: geen verwerping, geen geringschatting, geen verbetering van het Oude Testament. Niets van dat alles! Integendeel dat Oude Testament als de hoogste autoriteit in het leven van Christus gehandhaafd, en alzoo als het onfeilbaar Woord Gods door Hem erkend! En zoo vond ik ook daar terug in al de ongereptheid van zijn heiligheid dat eerste aller goddelijke geboden: „Hoor, Israel! Jhvh, onze God, Jhvh is Een”.

Vaak las ik en hoorde ik, hoe de menschen meer weten van het Christendom, dan zij willen bekennen. Dit is gedeeltelijk waar. De verdorvenheid van het menschenhart verzet zich tegen den eisch der bekeering, en veel zijn de vonden waarmede het zoekt eigen schuld te verbloemen. Maar tot die vonden behoort ook de meening, als zou de niet-Christen verstandelijk op de hoogte zijn van de christelijke leer en dus voor eigen rekening liggen, als hij haar verwerpt. Dit is onwaar. Ik bepaal mij uitsluitend tot mijn eigen volk en weet, dat de meerderheid der joodsche natie volkomen onkundig is omtrent de fundamenteele waarheden van het Christendom. En de verantwoordelijkheid voor deze onkunde komt grootendeels voor rekening van de Christenen.

Het gewichtig werk, dat de christelijke kerk is opgedragen, en zeker in bijzondere mate heden ten dage, is den weg te effenen voor hen, in wier midden zij leeft, opdat dezen komen tot Hem, die de Weg is. De moeilijkheden moeten opgelost, de steenen uit den weg geruimd: ruim baan gemaakt voor den Koning der eere, opdat Hij voorspoediglijk rijde op het Woord zijner waarheid.

En onder die moeilijkheden neemt geen geringe plaats in

de verkeerde opvattingen van fundamenteele waarheden, die in hun gevolgen van verstrekkenden noodlottigen invloed zijn. En zeer bijzonder in de geestelijke verwarring onzer dagen moet de volle aandacht daaraan geschonken en kan de beteekenis niet licht overschat worden.

Met uitzondering van enkele buitengewoon ontwikkelde Joden, ¹⁾ beschouwt het gansche volk het Christendom als een driegodendom. En een hunner sterkste argumenten, waarop hun verwerping van het Christendom rust, is de bekende uitspraak in Deuteronomium: „Hoor, Israel! Jhvh, onze God, Jhvh is Een”. Als het werkelijk waar was wat Joden, Mohammedanen en Unitariërs beweren, dat de leer der orthodoxe Christenheid het Tritheïsme belijdt, en dat de Trinitariërs drie goden aanbidden, dan zouden zij recht hebben deze leer en dit Christendom als afgoderij te verwerpen. Maar is dit zoo?

Toen ik voor 't eerst na mijn bekeering mijn moeder bezocht, riep zij uit: „O, mijn jongen, mijn jongen! Waarom heb je dit gedaan? Waarom heb je den God van je vaderen verlaten, den God van Israel, om hersenschimmen na te volgen!” Wat ik haar toen antwoordde, verbijsterde haar. Zij kon bijna niet gelooven, wat zij hoorde. En het scheen onmogelijk, dat ik waarlijk meende, wat ik zeide. Totdat ik haar verzekerde: „Moeder, ik heb den God Israels niet verlaten en ik jaag geen hersenschimmen na. Ik ben een Israëliet, en hoop dat te blijven. Ik ben een Israëliet naar den eisch der profeten. Ik ben een bijbelsch Israëliet. En dat wensch ik ook voortaan te blijven. Ik heb de Heilige Schrif-

¹⁾ Ik denk hierbij aan de uitspraak van een joodschen geleerde als de volgende: „Ik ben er mij heel goed van bewust, dat, naar haar zuiverste en meest filosofische opvatting de christelijke leer der Drieëenheid geen schending van de goddelijke Eenheid beteekent,” *The old Testament & After*, by Dr Claude G. Montefiore.

ten lief meer dan ooit te voren, en ik geloof in Jhvh, den eenigen, waarachtigen God". Dat troostte haar en tot tranen bewogen onder mijn woorden, was er nochtans blijdschap — in weerwil van alles wat zij niet kon begrijpen — over het feit, dat ik niet opgehouden had in den eenigen God te gelooven.

Ja, de eenheid Gods belijden wij, Trinitariërs, even onge-rept als de vroomste Israeliet. En dat niet alleen op grond van het Oude, maar evenzeer op grond van het Nieuwe Testament. Hoe vaak gebruikt de apostel Paulus in zijn brieven, waar hij het over de universaliteit Gods heeft, de woorden: „Nademaal Hij een enig God is?" ¹⁾ Sprekende over de ongerijmdheid van geloof zonder werken, zegt de apostel Jacobus: „Gij gelooft, dat God een enig God is; gij doet wel; de duivelen gelooven het ook, en zij sidderen". ²⁾ Als de rijke jongeling Christus goede Meester noemt, en van Hem vraagt: wat goeds hij doen moet, om het eeuwige leven te beërven, zegt Christus tot hem: „Niemand is goed dan Eén, namelijk God". ³⁾ Tot zijn discipelen zegt Hij, om hen voor het misbruik van den vadersnaam te waarschuwen: „Eén is uw Vader, namelijk die in de hemelen is". ⁴⁾ In zijn hoogepriesterlijk gebed zegt Christus: „Dit is het eeuwige leven, dat zij U kennen, den eenigen, waarachtigen God, en Jezus Christus, Dien Gij gezonden hebt". ⁵⁾ En op de vraag der Farizeëen, welk het eerste gebod van alle is, antwoordt Jezus: „Hoor Israel! Jhvh, onze God, Jhvh is Eén". ⁶⁾ Op grond nu van deze en andere duidelijke uitspraken in het Nieuwe, zoowel als in het Oude Testament, gelooven wij ten

¹⁾ Rom. 3: 30.

²⁾ Jak. 2: 19.

³⁾ Matth. 19: 17.

⁴⁾ Matth. 23: 9.

⁵⁾ Joh. 17: 3.

⁶⁾ Markus 12: 29.

volle in Gods volmaakte eenheid. Het komt niet in ons op, naast God ons nog een wezen te denken, aan Hem gelijk. Daar moet evenwel het volgende bij opgemerkt worden.

Vooreerst is het woord *Elôhênu* — onze God, een meervoudsvorm en beteekent letterlijk: onze Goden. Voorts is daar het woord *Êchād* — Eén, dat als grondgedachte uitdrukt het volledig geheel van integrale, samenstellende deelen. Om dit met eenige voorbeelden duidelijk te maken, verwijzen wij den lezer naar het woord *ê c h ā d* — in het eerste hoofdstuk van Genesis, waar wij lezen: „Het was avond geweest, en het was morgen geweest *j ó m ê c h ā d* — een dag”. Hier zien wij de morgen en avond die samen een eenheid van tijd vormen. Een ander voorbeeld waar het woord *ê c h ā d* voorkomt als eenheid: „Daarom zal een man zijn vader en zijn moeder verlaten, en zijn vrouw aan- kleven, en die twee zullen zijn *l' b ā s s ā r ê c h ā d* — tot één vleesch”. Ook hier zien wij het bijbelsche begrip van het woord *e c h a d* als het geheel van samenstellende deelen. Nog een enkel voorbeeld uit de profeten tot slot: „Ik zal hun één hart geven”. Dat beteekent, dat ieder gelijkelijk zal denken en willen, zoodat al de harten Israels samen één hart zullen vormen. Dezelfde gedachte is overal in het Oude Testament na te speuren, en dit te loochenen of te veron- achtzamen, zou den tekst geweld aandoen.

Zoo wordt dan in het Nieuwe, zoowel als in het Oude Testament *Jhvh* geopenbaard als één Wezen. Dit staat onomstootelijk vast, en daarover zal men het wel zonder eenige moeite eens zijn. Maar tegelijkertijd wordt Hij ons voorgesteld als levend, redelijk Wezen. En het proces der rede-operatie is drievoudig: subject, object en de orga- nische eenheid van beiden. In de woorden van een noorsch wijsgeer: „Het denken moet iets, een gedachte, denken, die

het uit zichzelf voortbrengt, maar tevens ook als object tegenover zich stelt, en waarin het zich begrenst, zich bepaalt. In deze zelfbegrenzing, dit object, gaat het denkend subject als zoodanig over en drukt daarin zichzelf, zijn eigen wezen, uit. Slechts daardoor dat het zoo buiten zichzelf en in zijn object overgaat, wordt het denken een werkelijk denken en het subject — in verhouding tot het object — een werkelijk subject, een werkelijk zelf. Anderzijds wordt een gedacht object slechts daardoor een werkelijke gedachte, dat het denken daarin overgaat (of overgegaan is). Zoo is het denkende en het gedachte (subject en object) een en hetzelfde; het gedachte is en bevat hetzelfde, wat het denkende is; want het laatste is in het eerste overgegaan, vindt daarin zichzelf weder, keert in dit zijn tegengestelde tot zichzelf terug. Beiden hebben hun wezen in deze eenheid, dit terugkeeren tot zichzelf, dus in deze drieheid die hen verbindt; maar elk van hen is ook in zichzelf totaliteit, de geheele drieheid". ¹⁾ In die drievoudige werkzaamheid moet men zich ook de eeuwige, absolute Rede voorstellen. Rede veronderstelt zelfbewustzijn, en het object van het eeuwige zelfbewustzijn is de eeuwige Logos, die de volheid en de volmaakte uitdrukking dier Rede is. Maar deze eeuwige Rede gaat niet over in zijn eigen object, zonder tot Zich zelf terug te keeren als subject. En deze wederkeer des objects — de Logos — tot het subject — den Vader — kan niet anders geschieden dan in den Geest der eenheid, Die den Logos uitdraagt en weder terugvoert. Op deze wijze is het verband en de gelijkheid redelijkerwijs verklaarbaar en gehandhaafd.

Het is van buitengewone belangrijkheid na te speuren hoe godsdienstige joodsche denkers niet alleen de nood-

¹⁾ De Mysterieën des Christendoms, door M. J. Monrad, blz. 47.

zakelijkheid beseften van een onlosmakelijke en wederkerige betrekking tusschen object en subject, maar deze betrekking beschouwden als de eenige voorwaarde tot het verstandelijk begrijpen der eenheid Gods. De volgende aanhaling van een der grootste joodsche mystici is slechts een der vele voorbeelden, die wij voor de waarheid dezer beschouwing zouden kunnen aanvoeren:

„De eerste drie Sephiroth: Keser, Chochmah en Binah, d.i. Kroon, Wijsheid, en Verstand (welke door de mystici als de volheid der Godheid voorgesteld worden) behoorde men te beschouwen als een en dezelfde zaak. De eerste vertegenwoordigt: de Kennis, de tweede: den Kennende, en de derde: het Gekende. Ten einde deze identiteit te verklaren, is het noodig vast te stellen, dat de Kennis van den Schepper niet is die van het schepsel. Met het laatste staat het zoo, dat de kennis onderscheiden is van het subject der kennis en afhankelijk is van de objecten, welke omgekeerd weer onderscheiden zijn van het subject. Dit is het wat wij bedoelen met het verschil der drie uitdrukkingen: gedachte, dat, wat denkt en dat waarover gedacht wordt. Daar staat tegenover, dat de Schepper is één in Zichzelf en tegelijkertijd de Kennis, de Kennende en het Gekende. Inderdaad, zijn kennen bestaat niet in het bepalen zijner gedachten bij de dingen, die niet tot zijn Wezen behooren, maar Hij is de Kennis zelf, en de Kennende en in Zichzelf het Gekende. En evenwel zijn deze drie geen drie, maar Een”.¹⁾

En zelfs iemand, die zoo rationalistisch dacht en zoo gekant en zoo scherp zich teweergesteld heeft tegen de christelijke leer der Drieëenheid en in het bijzonder tegen de vleeschwording, als Rabbi Mozes ben Maimon, naar de beginletters van zijn naam gewoonlijk RaMBaM geheeten,

¹⁾ Pardes Rimonim, door Rabbi Mozes Cordoviera, blz. 53b.

kan niet tot een oplossing komen van het probleem der oneindigheid Gods dan in de drievoudigheid van het goddelijk Wezen. Hij zegt:

„De Heilige, geloofd zij Hij, heeft een volkomen kennis, en doorgrondt zijn eigen Wezen. Hij kent niet bij wijze van aangebrachte kennis van buiten af, zoo als wij een zaak begripen. Maar de Schepper, geloofd zij Hij, en zijn Kennis en zijn Leven zijn Eén, in ieder opzicht en uit ieder oogpunt bezien. En scheiding te maken tusschen Hem, zijn Kennis en zijn Leven zou ons noodwendig leiden tot de erkenning van verschillende Godheden, nl. Hijzelf, zijn Kennis en zijn Leven. Maar zoo is het niet. Hij, zijn Kennis en zijn Leven zijn een eenheid. ¹⁾ En daarom kan men zeggen: God is de Kennende, de Gekende en de Kennis. Hij is alles in Een”. ²⁾

En vlakbij het bewijs gegrond op het feit dat het object in noodwendig verband staat met het subject, ligt de conclusie, dat overmits God liefde is, het voorwerp dezer liefde onafscheidelijk is van zijn Wezen. Liefde is geen liefde zonder object. Dan zou het slechts de capaciteit tot liefhebben beteekenen. Liefde kan niet zonder beoefening bestaan. Het zou onmogelijk wezen aan te nemen, dat God liefde is, indien Hij slechts een wiskundige eenheid ware. „Slechts de Drieëenige God kan liefde zijn. En ware liefde, zelfs onder de menschen, smelt in elk geval twee personen samen tot een, en de derde, die hen verbindt, is de geest der liefde en waarheid, die in hen beiden rust maar ook een zelfstandige Geest, Gods Geest, God is”. ³⁾ Of zoo als een der Kerkvaders uit de tweede eeuw zegt: „Indien God ooit in zijn

¹⁾ In christelijke terminologie zouden wij zeggen: de Vader, de Logos en de Geest.

²⁾ Jad HaChazakah, Hilchoth Jesode HaThora 2, 10.

³⁾ De Mysterieën des Christendoms, door M. J. Monrad, blz. 51.

zuivere eenheid en eenzame grootheid bestaan had, gescheiden van datgene, waarop zijn liefde van eeuwigheid af zich uitstortte, dan zou Hij niet van eeuwigheid God zijn. Zijn liefde, zijn Vaderschap, zijn zuivere Almacht ware dan iets in den tijd daarbij komende en dus op een periode wijzende, waarin Hij onvolmaakt was". ¹⁾

Zoo zien wij, dat de mensch als redelijk wezen gedreven wordt tot de erkenning, dat het onmogelijk is God volgens ons geloof te erkennen als een zelfbewust Wezen en tegelijkertijd aan te nemen de voorstelling, die Joden, Mohammedanen en Unitariërs van Hem geven: een onbewogen eenheid, een abstractie.

Als de leer der Drieëenheid verworpen wordt, doemt nog een ander ernstig bezwaar van ethisch karakter op. De Schrift leert en wij gelooven, dat de mensch geschapen is naar het beeld en de gelijkenis Gods. Dan zal ook ten opzichte van de liefde het beeld overeenkomst moeten hebben met zijn Maker. Indien Deze van eeuwigheid een absolute eenheid ware, die in en voor Zichzelf liefde was, dan zou het beeld ook daarin van zijn Maker de gelijkenis vertoonen en in den grond van zijn wezen in den staat der rechtheid egoïst zijn geweest en ook na den val elk geestelijk orgaan tot beoefenen der liefde missen.

Uit de geschiedenis van de religie van mijn eigen volk en uit persoonlijke ervaring in het joodsch godsdienstig leven, weet ik dat de loutere abstractie der eenheid Gods, zonder eenige wezenonderscheiding, leidt tot een koud en levenloos Deïsme. Dit standpunt dwingt door de eentonige doodschheid van het uitzicht als reactie tot het zoeken van het contrast, dat zich in de tegenovergestelde dwaling, als Pantheïsme openbaart. Het was de verwerping der Drieëen-

¹⁾ Origenes: De Principiis I, 2, par. 10.

heid door het latere Jodendom, die mannen als Spinoza en vele anderen voor en na hem de vergoddelijking der natuur in de armen voerde. De eenige weg tot het zuivere Monotheïsme is het geloof in de Triniteit.

Maar waarom wordt deze leer thans door de Joden als kettersch veroordeeld? Die vraag wordt telkens op nieuw gehoord. Daartoe moeten we naar de eerste eeuwen van het Christendom teruggaan. Toen zij zagen, hoe de Christenen hun bewijzen neerschreven voor hun geloof in Jezus, als den beloofden Messias, en die bewijzen gingen putten uit het Oude Testament, kwam er groote vrees over de leiders, en alles werd in het werk gesteld om te verhinderen, dat het doordrong tot het volk. En de hoofdpunten van de christelijke leer werden het mikpunt voor joodsche tegenspraak en tegenstand. De grenzen tusschen Jood en Christen werden zoo scherp mogelijk getrokken. En die waarheden, welke de christelijke leer in 't gelijk stelden, werden geheel ter zijde geschoven of naar het vergeetboek verwezen. Om het Christendom hatelijk te maken in de oogen van het volk, werd de leer der Drieëenheid in 't bijzonder verdacht gemaakt als een openbaring van het Polytheïsme. Had deze leer niet in nauw verband gestaan met het Messiasschap en de persoon van Jezus, zij zou nooit door het joodsche volk verloochend zijn.

Deze leer der Drieëenheid omvat alles, wat andere systemen als ontdekte beginselen verheerlijken. Wat is de grond van het Atheïsme? Het feit, dat God niet gezien wordt. Welnu de Schrift zegt ook, dat God als zoodanig, in de volstrektheid van zijn Wezen, onzichtbaar is voor alle schepsel: „Niemand heeft ooit God gezien”.¹⁾ Maar de onzichtbaarheid in plaats van een argument tegen Gods bestaan te zijn, is juist een getuigenis voor zijn eeuwig bestaan. „Want de

¹⁾ Joh. 1 : 18.

dingen, die men ziet, zijn tijdelijk, maar de dingen, die men niet ziet, zijn eeuwig".¹⁾ Alleen de Zoon doet het schepsel God aanschouwen door Zichzelf heen. Pantheïsme verkondigt, dat God alomtegenwoordig is. Welnu het Christendom leert, dat God „alles in allen vervult",²⁾ dat Hij is „boven allen, en door allen en in allen".³⁾ Het element van waarheid, dat er in het Deïsme is: dat God moet beschouwd worden als afgescheiden van de wereld, wordt ook in de Schrift in zijn volle beteekenis erkend, waar zij Hem als den driemaal Heilige aanroept. En zelfs het Polytheïsme vindt zijn waren grond en hoogste verlangen vervuld in de Drieëenheid Gods. Maar niet alleen dat de Drieëenheid alles omvat, wat in alle andere systemen een kern van waarheid mag heeten, maar zij zuivert er de leugen van uit en vervult het in volkomen heerlijkheid.

Men zou kunnen vragen, zooals van joodsche zijde vaak gedaan wordt, waarom juist drie en niet meer? Waarom niet tien, zooals de kabbalisten leeren? Ik kan niet uitmaken of het goddelijk Wezen slechts in een Drieëenheid bestaat. Wie kan zijn Godheid grenzen stellen? Maar wij kennen Hem in een drievoudige openbaring. Het is ons vergund in Hem den Vader als den oorsprong, den Zoon als den gegenereerde en den Geest als den uit beiden uitgaande te zien. En hoe dankbaar ik ook ben voor elke bevestiging dezer waarheden in den cosmos en in de filosofie, het zijn niet deze, die mij in eerste en laatste instantie het licht over deze verborgenheid doen opgaan en doen gelooven in de waarheid der heilige Drieëenheid. Het is op grond van Gods openbaring dat ik belijd:

¹⁾ Kor. 4 : 18.

²⁾ Ef. 1 : 23.

³⁾ Ef. 4 : 6.

Ik geloof in God den Vader. Ofschoon ik slechts een schepsel ben met beperkte vermogens en in mijzelf onbekwaam tot de kennis van den Eenige, den Eeuwige, den Almachtige, den Schepper en Onderhouder van het gansche heelal, niettemin heeft het Hem behaagd mij door ontelbare bewijzen te overtuigen, dat Hij de Vader is. Hij is de Vader in oneindig hooger beteekenis, dan ik vermag te verstaan. Mijn bevatting is zoo gebrekkig, waar het gaat over de zienlijke wereld der schepping rondom mij, dat ik niet dan hoogst oppervlakkig haar openbaring en beteekenis vermag te benaderen, hoeveel te minder zou ik dit vermogen, waar het schepselen betreft van hooger orde dan ik zelf, en hoe volkomen uitgesloten is dan voor mij de kennis van den Allerhoogste. En met dat al blijft mijn ziel onrustig in mij, totdat ik rust vind in God — den Vader. In mijn verwarring, in mijn zielesmart, in mijn worstelingen en benauwenissen tot op dezen dag kan ik niet rusten in ideeën of fantasieën of aspiraties. Maar ik mag opzien en zeggen: Vader! En van daaruit neerzien en rondzien en rust vinden. Want die liefelijke naam omspant de donkere raadselen en roerselen van binnen en de dreigende conflicten daarbuiten met de eeuwige ontfermingen, door dien naam verklankt, gelijk de regenboog in zevenvoudig licht in den donkeren, stormachtigen hemel daarvan een beeld is. En er daalt vrede in mijn ziel met den klank van dien naam, die als hemelsche muziek alle klacht doet verstommen. Ik geloof in God den Vader. Hij is niet slechts de God van verre in de heilige majesteit van den zevenden hemel, de verheven Almachtige, wiens naam een bron is van wonderbare en schoone abstracties. Mijn God is ook een God van nabij, een levend, liefhebbend, vergevend Vader, want ik geloof in Hem als den Vader van zijn eeniggeboren Zoon, Jezus den

Messias, eenswezend met Hem en gegenereerd uit zijn Wezen voor de grondlegging der wereld. Alleen door Hem komt God als Vader tot mij en nader ik als kind tot Hem, want niemand kent den Vader dan de Zoon, en dien het de Zoon wil openbaren.

Ik geloof in God den Zoon. De Zoon is als het hart der Schrift, waaruit al de boeken van het Oude Testament hun bloed en levenssappen ontvangen en wederom heen stuwen en waaruit al de boeken van het Nieuwe Testament hun kracht en beteekenis ontleenen. In de volheid des tijds en naar den bepaalden raad en voorkennis Gods in de wereld verschenen, als den Messias, en Zaligmaker van zondaren, den Immanuël, Wonderlijk, Raad, Sterke God, Vader der eeuwigheid, Vredenvorst, Jhvh Zidkenu. Dat waren de namen Hem door de profeten gegeven. En het Woord der vervulling getuigt volgens zijn goddelijken oorsprong van de waarheid der profetieën, omtrent de eeuwige liefde Gods des Vaders in die volheid des tijds geopenbaard. Ik geloof in God den Zoon, zonder Wien de bladen van het Oude Testament slechts een mengsel van historie en fictie zouden wezen. Naar Hem wijzen voortdurend al de profeten. Hij is het, van Wien de Vader gebiedt: „Kus den Zoon, opdat Hij niet toorne” en zaligspreekt allen, die op Hem vertrouwen. Ik geloof in God den Zoon. Ik moet in Hem gelooven. Ik kan het niet verklaren, maar ik geloof en aanbid. Ik geloof in God den Zoon, niet uit kracht van een logische conclusie van mijn verstand na een proces van wikken en wegen; het is de wonderbare conclusie van mijn belijdenis: Gij hebt mij overreed en ik ben overreed geworden. Overreed door de persoonlijke ervaring van zijn volbracht verlossingswerk in het verleden en de vrucht daarvan in het heden, die in mij werkt met kracht.

De tijd waarin ik mijzelf trachtte te overtuigen, dat de voorspoedige loop van het Evangelie voortspoot uit het buitengewone enthousiasme van dien jongen Rabbi, is, Gode zij dank, lang voorbij. Mijn gansche levenservaring heeft bij toeneming den eersten Nathanaëls juichtoon mijner ziel bevestigd, dat deze Jezus van Nazareth niet alleen en niet in de eerste plaats een rabbi, maar de Messias, en Zaligmaker der wereld was. Wat ik van Hem ontving is niet een leer omtrent God, maar leven uit God. En wat Hij deed tot verzoening onzer zonden en wat zijn bloed beteekende en nog dagelijks beteekent voor de reinigmaking mijner ziel, doet mij in telkens dieper aanbidding en dankzegging stamelen: „Rabbi, Gij zijt de Zone Gods! Gij zijt de Koning Israels!”

Ik geloof in God den Heiligen Geest. Als wij over het wezen en het werk des Heiligen Geestes nadenken, zooals ons die in het Oude Testament beschreven zijn, en voor zoover als God ons de bekwaamheid gegeven heeft om die te verstaan, dan wint de overtuiging steeds meer veld, dat het Evangelie van Jezus den Messias de toepassing bevat der leer van het Oude Testament. Als wij lezen, dat de Geest van Elohim zweefde over de wateren, dat God zeide tot Mozes, dat Hij den Geest, die op hem was zou geven aan de oudsten en dat deze profeteerden, zoo lang de Geest op hen rustte, maar niet langer, dan is het duidelijk, dat door dien Geest van God niet louter een invloed, maar een werkzaam Wezen wordt bedoeld. Ik geloof in God den Heiligen Geest, omdat Christus dit bevestigt door te spreken van de wezenseenheid van den Geest met den Vader en den Zoon — en deze zijn verklaring is voor mij gezaghebbend en het einde van alle tegenspraak. Dat Christus den Heiligen Geest als persoonlijkheid erkent,

wordt door vele plaatsen bewezen. Hij sprak van den Heiligen Geest als zijn gelijke door Dezen, een anderen Trooster te noemen. En het zou onmogelijk wezen voor een onpersoonlijken invloed of macht de functies te vervullen, die Christus aan dien Trooster toekent. In de belofte aan de discipelen omtrent de zending van den Geest, zegt Hij niet, dat Hij zijn geest wil zenden, zoo min als Hij een geest van wijsheid of macht toezegt; Hij sprak van d e n Geest, — zich dus beperkende tot een bepaalden Geest, den Heiligen Geest, Dien Hij persoonlijke en zedelijke karaktertrekken toeschrijft. Hij gebruikt het persoonlijk voornaamwoord: „de Heilige Geest, dien de Vader zenden zal in mijn naam, dien de wereld niet kan ontvangen, want zij ziet Hem niet en kent Hem niet”.¹⁾ Dit voortdurend en herhaald gebruik van het persoonlijk voornaamwoord: „Hij” en „Hem” duidt persoonlijkheid aan. Ook zegt Hij van den Heiligen Geest, dat Hij met de zijnen zal blijven, dat Hij hen zal onderwijzen en hen zal leiden, dat Hij zal getuigen — altemaal handelingen van een persoon. En zoo wordt ook in den door Christus vastgestelde formule van den Heiligen Doop de Heilige Geest in gelijkheid met den Vader en den Zoon, niet als een bijkomstigen goddelijken invloed, maar als een goddelijk Persoon voorgesteld, en gelijk de Vader een Persoon en de Zoon een Persoon is, zoo is ook de Heilige Geest een Persoon, te zamen in het onverbreekbaar verband der openbaring van den Drieëenigen God. Ik geloof in den Heiligen Geest, omdat in Hem de gemeenschap mogelijk is met den Vader en met den Zoon.

Wat mijzelf betreft, ben ik overtuigd, dat het feit der Eenheid en de Drie-eenheid van het goddelijk Wezen daarom een schijnbare tegenstrijdigheid vormt voor het

¹⁾ Joh. 14 : 17.

menschelijk denken, omdat ons verduisterd verstand slechts moeizaam ook bij de aanvankelijke bestraling des Heiligen Geestes in het Licht het licht vermag te onderscheiden. Het duistere van dit mysterie is een steen des aanstoots voor den in zich zelf wijzen mensch, die in zijn waan niet wil aannemen, wat zijn verstand hem niet uiteen kan zetten. Maar wat voor de wijzen en verstandigen verborgen is, wordt den kinderen geopenbaard, en die schemering van licht is een machtige vertroosting voor de zoodanigen, die daarin het onderpand zien van den vollen dag en in de bewustheid van eigen onkunde te meer reden vinden tot verheerlijking der onnaspeurlijke wijsheid Gods. Want deze door het Woord der waarheid wedergeboren, zijn wel als pasgeboren kinderen, maar mogen niettemin reeds bezig wezen in de dingen huns Vaders en hun rondtasten in de schemering en hun zwak en onduidelijk waarnemen dezer eeuwige werkelijkheid is hun geen oorzaak van klacht of twijfel. Integendeel, zij mogen van verre de schittering zien van den troon der heerlijkheid van Jhvh met het Lam, staande als geslacht in het midden en den daaruit gezonden Geest in zevenvoudige werkzaamheid en met verwonderd oog daarin verwijlen als het eenige heiligdom, waarin hun ziel kan vluchten en vrede vinden. En in dit toevluchtnemen, in deze kennis en aanbidding mogen zij opwassen tot de volle verzekerdheid des geloofs, totdat „hun vertrouwen eens verwisselt in aanschouwen en een liefde hen omstraalt waar geloof noch hoop bij haalt”.

Zoo dan, mijn geliefden in den Heere, de genade van den Heere Jezus Christus, en de liefde Gods des Vaders, en de gemeenschap des Heiligen Geestes, zij en blijve met U allen. Amen.